

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Г.П.СИТНИК

**ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ТА
МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА**

Курс лекцій

Київ – 2023

УДК 351:355:341:327.5

C41

Рецензенти:

доктор наук з державного управління, професор І.А.Семенець-Орлова
(Міжрегіональна Академія управління персоналом),

доктор військових наук, професор Д.А.Купрієнко
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького),

доктор політичних наук, професор В.А.Гошовська
(Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка),

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 11 від 29 грудня 2022р).

Ситник Г.П.

C41 Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека: курс лекцій / Г.П.Ситник. К: ТОВ "САК Лтд.", 2023. – 92 с.

У лекціях розкрито сутність воєнно-політичних конфліктів, основи їх аналізу, елементи класичної моделі міждержавного протиборства, технології та інструменти врегулювання вказаних конфліктів. Викладено основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки та гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах, а також наведена характеристика систем колективної безпеки.

Для студентів Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які навчаються за спеціальністю «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» за освітніми програмами «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки». Водночас вони також можуть бути корисними і для фахівців, на яких покладаються аналітичні, консультативно-дорадчі й організаційно-розпорядчі функції щодо забезпечення національної безпеки та слухачів системи перепідготовки державних службовців.

УДК 351:355:341:327.5

© Ситник Г. П., 2023

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2023

© ТОВ «САК Лтд.», 2023

ПЕРЕДМОВА

Сьогодення вирізняється суттєвим зростанням загроз міжнародній та національній безпеці, що зумовлює необхідність розробки та впровадження ефективної безпекової складової зовнішньої політики держав і механізмів її реалізації. Тому вивчення навчальної дисципліни «Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека» є важливою складовою підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які навчаються за освітньо-науковою програмою та освітньо-професійною програмою «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» спеціальності 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) та обрали вибірковий блок дисциплін «Безпекова складова зовнішньої політики» вказаних програм.

Метою дисципліни «Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека» є забезпечення студентів систематизованими знаннями про воєнно-політичні конфлікти як соціальне явище, основи їх аналізу, інституційні засади міжнародної безпеки та міжнародне гуманітарне право, що застосовується у збройних конфліктах, що є важливою передумовою розв'язування ними складних спеціалізованих завдання щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України в межах своєї професійної компетенції при формуванні та впровадженні безпекової складової зовнішньої політики України в сучасних умовах державотворення. Успішному досягненню вказаної мети і має слугувати курс лекцій «Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека».

При підготовці курсу лекцій враховувалось, що при формуванні навчальної дисципліни «Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека» в її основу була покладена ідеологія системного осмислення та поєднання знань в межах концептуальних засад дослідження воєнно-політичних конфліктів сучасності, інституційних засад міжнародної безпеки та основ міжнародного гуманітарне право, що застосовується у збройних конфліктах. Відповідно, курс лекцій складається із двох змістовних модулів:

«Воєнно-політичні конфлікти сучасності та основ їх аналізу», який дозволяє сформувати у студента сукупність знань про: чинники, які впливають на міжнародні відносини та роль військової сили у міжнародних стосунках; загальну характеристику сучасних воєнно-політичних конфліктів; воєнно-політичні відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів та їх типи; основи аналізу воєнно-політичних конфліктів та класична модель міждержавного протиборства.

«Інституційні засади міжнародної безпеки та міжнародне гуманітарне право, що застосовується у збройних конфліктах», який дозволяє сформувати у студента сукупність знань про: технології та інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів; «акторів» світової політики та підходи до дослідження міжнародної безпеки; основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки та системи колективної безпеки; основи міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах.

З огляду на це навчальними цілями курсу лекцій є формування у студентів уявлення про воєнно-політичні конфлікти, основи їх аналізу, інституційні засади міжнародної безпеки та міжнародне гуманітарне право, що застосовується у збройних конфліктах та здатність щодо їх системного аналізу, як передумови формування у них вмінь і навичок, необхідних для здійснення функцій управління у сфері національної безпеки в межах своєї професійної компетенції, а також розробки та здійснення науково обґрунтованих заходів щодо підвищення його ефективності при реалізації національних інтересів.

Досягнення цих цілей забезпечує набуття здобувачами вищої освіти низки компетентностей, а саме здатність: приймати обґрунтовані управлінські рішення; здійснювати професійну діяльність у відповідних сферах національної безпеки; аналізувати та оцінювати сучасний стан і тенденції розвитку міжнародних відносин та проблеми міжнародної безпеки, їх вплив на національну безпеку в контексті набуття Україною членства в НАТО; використовувати понятійно-категоріальний апарат теорії національної безпеки, аналізувати та розвивати структуру системи забезпечення національної безпеки та принципи її функціонування; аналізувати та прогнозувати розвиток безпекового середовища (глобальний, регіональний та національний аспекти) за окремими сферами забезпечення та видами діяльності; організовувати цілеспрямовану діяльність щодо формування і реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони.

Після опанування навчальних питань лекцій та обговорення їх на семінарських заняттях кожний студент повинен знати: чинники, які впливають на міжнародні відносини та роль військової сили у міжнародних стосунках; загальну характеристику сучасних воєнно-політичних конфліктів, їх типи та особливості; технології та інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів; підходи до дослідження міжнародної безпеки; основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки, системи колективної безпеки та основи міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах.

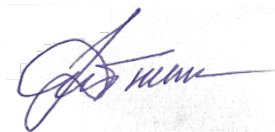
На основі цих знань студентів повинні вмінати: враховувати характеристику сучасних воєнних конфліктів, технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту у процесі аналізу воєнних конфліктів та їх врегулювання; виявляти та оцінювати ризики виникнення збройного конфлікту у контексті аналізу воєнно-політичної обстановки та воєнно-політичних відносин; застосовувати технології та інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів та підходи до дослідження міжнародної безпеки; готувати пропозиції щодо вдосконалення державної політики у контексті запобігання воєнно-політичних конфліктів; використовувати в професійній діяльності основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної та основи міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах.

Успішне оволодіння вказаними знаннями та вміннями неможливе без наполегливої роботи на лекціях, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, виконанні різноманітних творчих завдань, що передбачає ознайомлення з науковою та навчально-методичною літературою. Допомогти у цьому, зорієнтувати майбутніх магістрів з національної безпеки на найбільш важливі аспекти навчальних тем, навчити їх відділяти головне від другорядного, формувати в них правильний категоріально-понятійний апарат, як важливу передумову розв'язування ними складних спеціалізованих завдань щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України в межах своєї професійної компетенції покликаний даний курс лекцій.

Після кожної лекції пропонуються питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях, а наприкінці видання міститься орієнтовний перелік питань до екзамену та список рекомендованої і використаної літератури.

Автор висловлює щирі подяку своїм колегам, друзям та шановним рецензентам за зауваження та пропозиції, які надійшли від них під час редагування остаточного варіанта тексту курсу лекцій.

**Доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-наукового інституту публічного
та державної служби Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України**

Г.П.Ситник

ЧАСТИНА 1

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ОСНОВИ ЇХ АНАЛІЗУ

ЛЕКЦІЯ 1. Чинники, які впливають на міжнародні відносини та роль військової сили у міжнародних стосунках

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1.1. Види, типи міжнародних відносин та чинники, що на них впливають
- 1.2. Основні фактори доцільності зміни сучасної парадигми міжнародних відносин
- 1.3. Зміна уявлень про державний суверенітет в міжнародних відносинах
- 1.4. Сучасна роль військової сили у міжнародних стосунках

1.1. Види, типи міжнародних відносин та чинники, що на них впливають

Види та типи міжнародних відносин. Міжнародні відносини зазвичай діляться на види і типи. Найбільш поширеними видами міжнародних відносин є:

політичні відносини, які є взаємодією зовнішньої політики держав та, завдяки яким передусім забезпечується безпека учасників міжнародних відносин, утворюються відповідні організаційно-правові рамки розвитку всіх інших видів міжнародних зав'язків. Тому політичні відносини є, перш за все, міждержавними відносинами, а відтак їм належить провідне місце в усій системі міжнародних відносин;

економічні відносини, які є наслідком історично об'єктивної інтернаціоналізації виробничих процесів, міжнародного поділу праці, формування міжнародного ринку та науково-технічної революції;

військово-стратегічні відносини, які зазвичай складаються у вигляді відносин кооперативного характеру, зокрема коли створюються військово-політичні блоки, альянси тощо.

Цей вид міжнародних відносин домінує над іншими в тому випадку, коли держави відводять фактору військової сили в досягненні своїх національних інтересів вирішальне значення. У такому випадку серед пріоритетних національних інтересів може бути розширення свого впливу, оборона, безпека або просто міжнародний престиж;

культурні відносини, які є результатом історичного розвитку світової цивілізації, що включає матеріальні і духовні цінності людства. Кожен народ у своєму розвитку вносить певний внесок в світову культуру, а культурні міжнародні відносини забезпечують умови, щоб створена культурна новація стала загальним надбанням.

З цією метою, зокрема проводяться гастролі артистів і організуються фестивалі, виставки творів мистецтв, досягнень науки і техніки; широко практикується обмін літературою, зокрема через мережі інтернету. Величезна роль в цій справі належить гуманітарним міжнародним організаціям, наприклад, ЮНЕСКО.

Крім названих видів міжнародних відносин на міжнародній арені, можна виокремити соціальні, ідеологічні, релігійні етнічні та інші. Їх метою є вирішення тих чи інших партикулярних (приватних, неофіційних) інтересів.

Типи міжнародних відносин держав, як суверенних суб'єктів, в сучасних умовах найчастіше носять альтернативний характер, що є наслідком переважання в них впливів і боротьби за максимальну владу на міжнародній арені. Тому виокремлюють типи відносин які інтерпретують як протистояння чи співпраця.

Протистояння після другої Світової війни довгий час носило характер конкурентного біполярного стану міжнародних відносин. В його основі була взаємодія (конкуренція) двох військово-політичних блоків: НАТО (на чолі з США) і Варшавського договору (на чолі з СРСР).

Після розвалу СРСР конкуренція зникла, а єдиним лідером стали США. Тому останні, наприклад під приводом боротьби з тероризмом чи за демократію, досить часто офіційно оголошують, які

країни повинні бути ізгоями в світовому співтоваристві. В останні роки це, зокрема Ірак, Лівія, Сирія, Іран, Північна Корея. Виходячи з цього вони часто одноосібно або залучуючи своїх союзників по НАТО карають їх використовуючи потужну військову машину, різноманітні санкції або свій вплив на міжнародні інститути.

Водночас відносини між країнами можуть бути рівноправними, заснованими на демократичних засадах або нерівноправними, нав'язаними більш сильною стороною або блоком. Останній тип відносин особливо характерний для економічних відносин.

Широке поширення одержав такий тип відносин як двосторонні і багатосторонні.

Двосторонні відносини виникають в результаті укладення відповідних договорів і угод, між двома суб'єктами, зазвичай державами.

Багатосторонні припускають участь багатьох суб'єктів міжнародних відносин. Такі відносини найчастіше оформляються у вигляді союзів, організацій, блоків, альянсів тощо.

Основні чинники, що впливають на міжнародні відносин. На міжнародні, особливо на політичні відносини, значний вплив мають різні фактори. Вони можуть сприяти включенню суб'єкта до світової спільноти, створення в ньому для нього своєї «персональної ніші», сприяти розвитку добросусідства, співробітництва, утворенню атмосфери доброзичливості і довіри, або ж, навпаки - ускладнювати, гальмувати, навіть руйнувати весь процес розвитку світового устрою.

Серед цих факторів, постійно діючим (довготривалим) є географічне місцезнаходження і особливості території країни. Він завжди в значній мірі впливав і визначав історичні долі багатьох народів. Складові (якісно-кількісні характеристики) цього фактору розкривають у відповідях наступні питання:

- велика чи маленька територія, яку займає країна;
- має ця країна вихід в океан (до моря), або є анклавом;
- в якій кліматичній зоні вона знаходиться, і який ландшафт її території;
- в якій мірі на її території можуть відбуватися природні катаклізми;
- яким є рівень демократичного розвитку суспільства;
- якою мірою і якими є природними багатствами володіє держава.

До довготривалих факторів відноситься також рівень розвитку матеріальної і духовної культури в країні та ціннісний внесок її народу в розвиток цивілізації.

Важливе значення має й турбота держави про збереження і примноження своїх позитивних якостей, своєї вагомості в міжнародному співтоваристві, своїх історичних заслуг перед людством.

До короткострокових факторів відноситься специфічність політичних режимів, що виникли в тій чи іншій країні, особливості та характер панівної ідеології, бойова спроможність збройних сил.

Особливо велика роль належить і особистостям, що знаходяться в той чи інший історичний період міжнародних відносин біля керма державної влади. Незважаючи на відносну короткочасність існування, ці фактори, як правило, здійснюють вплив на міжнародні відносини більш сильні впливи, ніж постійні або довготривалі. Це пояснюється тим, що через них проходить своєрідна акумуляція енергії взаємин країн на світовій арені, оголюються і загострюються непримиренні протиріччя. В результаті у світовому співтоваристві виникають ті чи інші кризи (конфлікти), які в кінцевому підсумку дають імпульс їх подальшому розвитку.

1.2. Основні фактори доцільності зміни сучасної парадигми міжнародних відносин

Фактори, які здійснюють вплив на формування парадигми міжнародних відносин. Під парадигмами міжнародних відносин розуміють певні концептуальні моделі постановки та вирішення єдиного взаємопов'язаного комплексу впорядкованих завдань та проблем, пов'язаних із відстоюванням національних інтересів на міжнародній арені.

Вказані парадигми в конкретно-історичних умовах жорстко регламентують як формулювання проблем міжнародних відносин, так і характер державно-управлінських рішень щодо їхнього розв'язання.

Протягом другої половини ХХ століття держави, використовуючи геополітичні побудови та геостратегічні підходи, створювали союзи та блоки, встановлювали сфери впливу, розробляли

концепції міжнародної та національної безпеки, обґрунтовували воєнну політику та стратегію. Тобто зовнішня політика та стратегія держав ґрунтувалися на геополітичній парадигмі міжнародних відносин. Суть останньої полягала в захисті національних інтересів, який розглядається як недопущення іноземного втручання у внутрішні справи, забезпечення непорушності національних кордонів – як політичних, так і економічних, а також на відстоюванні певних ідеологічних поглядів.

Досить важливо при цьому те, що реалізація геополітичної стратегії ведеться виключно на державному рівні і передбачає певний симбіоз геополітики й стратегії, який призводить до досягнення конкретної мети (концентрації управління у світі для встановлення контролю над планетарними ресурсами).

Під механізмом здійснення геополітичної стратегії розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовується в різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою захисту національних інтересів на міжнародній арені.

Структурними компонентами системи формування та здійснення геополітичної стратегії держави є:

суб'єкти суспільства (державні і суспільні структури), які безпосередньо займаються формуванням та здійсненням геополітичної стратегії;

норми діяльності суб'єктів (концепції, доктрини, стратегії);

сукупність відповідних методів і засобів впливу геополітики як ідеології та стратегічної культури на систему формування та здійснення геополітичної стратегії.

Сьогодні контроль над простором досить диверсифікований і в більшості випадків не може бути описаний в категоріях прямого військового або політичного контролю.

Із розвитком технологій, із зростаючою взаємозалежністю світу контроль над простором набуває нових, часто транснаціональних форм, таких як економічний, комунікаційний, інформаційний контроль. Це пов'язано із розвитком цивілізації та освоєнням нових вимірів простору, що в свою чергу призводить до непридатності традиційних форм контролю, зокрема, прямого військового контролю.

Так, поряд із повітряно-космічним та інформаційним просторами наприкінці ХХ століття сформувався ще більш актуальний простір, який отримав назву геофінансів. Це – глобальний фінансовий ринок, темпи росту якого нині в декілька разів перевищує швидкість зростання світової торгівлі та дивергенції виробництва. Простір, де інтенсивно розвиваються власні високі технології.

Нині реально стверджується на планеті порядок, який більше проявляє себе як порядок економічний – панеконіміка.

Глобальна економіка – це здійснена світова революція ХХ століття і вона ж стає повсюди панівною системою. За таких умов, військовий контроль все більше відходить на другий план, поступаючись економічному, а використання військової сили в цьому контексті все частіше зводиться до обмеженої та превентивної демонстрації намірів її застосування, а також вражаючих технічних можливостей, аніж до повномасштабного застосування бойової могутності як такої.

При цьому кінець 1990-х років охарактеризувався остаточним переходом міжнародних відносин з геополітичної на геоекономічну парадигму розвитку. Такі дослідники, як, зокрема Д. Хелд, В. Дергачов вважають, що сучасний світ живе по новим – геоекономічним, а не геополітичним законам.

Це означає, що геоекономіка має власний простір – геоекономічний, в якому розгортається діяльність акторів сучасних міжнародних відносин (постіндустріальних держав, транснаціональних компаній, міжнародних організацій), що ґрунтуються на геоекономічній парадигмі. Остання, в свою чергу, ґрунтується на забезпеченні національних інтересів, які розглядаються як забезпечення високих темпів економічного росту через інтернаціоналізацію господарських зв'язків і поступове розширення національних кордонів заради вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій.

Досить важливим при цьому є те, що реалізація геополітичної парадигми міжнародних відносин ведеться переважно, якщо не виключно, на державному рівні, тоді як геоекономічної – засобами не лише держави, але й обов'язково приватного бізнесу. Е. Люттвак, фахівець з римської воєнної стратегії, визначив перехід від геополітики до геоекономіки як переміщення конфліктної логіки зі сфери політики у сферу бізнесу і комерції.

Це означає, що стратегія держав постіндустріальної цивілізації, міжнародні відносини яких ґрунтуються на геоекономічній парадигмі міжнародних відносин, вже не пов'язана із завоюванням територій чи прямим підкоренням економічного простору противника. Вона швидше націлена на нав'язування оточенню своєї політичної волі і бачення майбутнього, на встановлення і досягнення стратегічних горизонтів, які визначаються геоекономічною конкуренцією і масштабами управління ризиками, на зміцнення чи піддрив тої чи іншої системи соціально-економічних орієнтацій.

З огляду на це боротьба за сфери впливу почала вестися за допомогою геоекономічних стратегій.

Під останніми розуміють методи контролю над різноманітними ресурсними потоками та управління міжнародними виробничими ланцюгами в межах планети, з метою участі суб'єктів міжнародних відносин в створенні і перерозподілі світового валового продукту. Тому стратегія великих держав, починаючи з кінця ХХ і особливо ХХІ століття більше спрямована на встановлення контролю над потоками інформації, товарів, послуг, капіталів, робочої сили, аніж над простором. Це свідчить про перехід від статичного до динамічного використання простору.

Основні тенденції в змінах сучасної парадигми міжнародних відносин. В останнє десятиріччя міжнародна спільнота зіткнулася з низкою викликів та загроз міжнародному миру та безпеці.

Глобальні проблеми, з одного боку, зумовлюють необхідність спільних зусиль держав для їх розв'язання, а з іншого - нівелюють значущість національних зусиль в міжнародних відносинах і, таким чином, розмивають національний суверенітет. Тому, на перший погляд, здається, що в умовах глобалізації орієнтація на національні держави в питаннях міжнародної взаємодії це шлях в минуле, а не орієнтація на майбутнє. Насправді ж, має місце певне ослаблення впливу держав в зовнішньому середовищі, тенденція до зростання пріоритетності інтересів міжнародного співтовариства над національними та більша відкритість національних кордонів та ринків, зокрема для товарів і послуг.

Виклики та загрози, які виникають у міжнародному середовищі із-за трансформації під впливом глобалізації світового порядку, зумовлюють необхідність належного управління міжнародними відносинами.

Світовий порядок – це фіксований спосіб регулювання та стан міжнародних відносин в середовищі, де є і продовжують виникати десятки суверенітетів зі своїми системами цінностей, устремліннями.

При цьому дія однієї держави на міжнародній арені, як правило, зачіпає інтересах інших, особливо сусідів, а найбільш чутливою є сфера безпеки.

Консервативне політичне мислення ототожнює світовий порядок з ситуацією статус-кво, а ліберали схильні розглядати світовий порядок у контексті еволюції міжнародного співтовариства в світове суспільство.

Як правило, той чи інший світовий порядок забезпечує досягнення низки цілей співтовариства держав, які для них є необхідними та життєво важливими, а також загальних для всіх цілей.

Серед перших цілей необхідність збереження наявної міжнародної системи, оскільки які б розбіжності не існували між державами, всіх їх об'єднує упевненість в тому, що нинішня система їх взаємодії, сприятлива для них.

Другі цілі, досягнення яких забезпечує світовий порядок - це передусім збереження незалежності (суверенітету) кожної держави та збереження миру. Досягнення цілей, які є загальними для всіх, пов'язане із вирішенням, зокрема, питань обмеження використання сили, дотримання прав людини та міжнародних угод, забезпечення політичної стабільності та легітимності дій на міжнародній арені.

Становлення того або іншого світового порядку є результатом світових процесів та змін конфігурації сил на міжнародній арені. З початком ХХІ ст. в міжнародних відносинах почала набирати силу тенденція, яка свідчить не просто про зміну однополюсного світу на багатопольсний, а про необхідність зміни способу світорегулювання в умовах глобалізації.

Основними способами світорегулювання є силовий або нормативний, тому наслідки його вибору можуть мати фундаментальне значення.

Якщо парадигма міжнародних відносин ґрунтується на силі, то мають місце проблеми, з якими людство вже стикалося впродовж всієї своєї історії.

Міжнародні відносини, в основі яких загальновизнані норми міжнародного права, можуть із-за необхідності для міжнародної спільноти розв'язати глобальні проблеми безпеки, відкрити

принципово нові горизонти побудови світового порядку та міжнародного співробітництва.

Таким чином, міжнародна спільнота сьогодні переживає важливий етап формування нового світового порядку в основі якого зміна парадигми міжнародних відносин.

Місце інструментів силового регулювання, які впродовж всієї історії людства традиційно використовувалися при вирішенні міждержавних суперечностей, поступово займають нормативно-правові інструменти, використання яких ґрунтується на загальноприйнятних правилах поведінки та взаємодії держав на зовнішньополітичній арені.

Це дозволяє сподіватися на успіх у пошуку адекватних відповідей на виклики та загрози людству, які постійно генеруються процесами глобалізації.

Дійсно, перевага у використанні нормативно-правових інструментів у порівнянні із силовими при вирішенні тих чи інших проблем світового співтовариства полягає в тому, що, зокрема:

сила відображає можливості, інтереси однієї могутньої держави або групи країн, а правові норми - інтереси світової спільноти, оскільки вони приймаються на міжнародній арені за згодою більшості, а тому вони більшою мірою відображають баланс інтересів, ніж інтерес однієї держави (групи держав);

норма, як категорія міжнародних відносин, що прийнята згідно певної процедури, є більш стійкою та стабільною, ніж сила, інтенсивність якої постійно змінюється в часі і просторі;

норма є більш демократичною в порівнянні з силою, оскільки остання, передбачає насильство або примус, тоді як норма відображає згоду, яка ґрунтується на компромісі.

Є дві важливі передумови щодо запровадження та ефективного функціонування нормативної системи міжнародних відносин, як важливого кроку на шляху формування глобального суспільства: усвідомлення кожною державою факту, що вона не одна в світовій спільноті, що є й інші країни зі своїми національними інтересами, які необхідно поважати та враховувати, а також формування у кожної держави переконання, що їй вигідно виконувати певні норми поведінки, ніж порушувати їх.

Варто також зазначити, що зміна парадигми міжнародних відносин, яка передбачає надання пріоритету нормативно-правовим інструментам при врегулюванні міждержавних суперечностей нашоветується на значні труднощі, які, зокрема, зумовлені такими чинниками:

різним рівнем розвитку національних держав, що породжує значну диференціацію у баченні ними свого місця та ролі в світі, знаходить відповідне відображення у готовності держави прийняти одні норми та правила та відкинути інші, які, на її думку, не відповідають її інтересам;

недосконалістю та незавершеністю формування правової основи нормативної системи міжнародних відносин, оскільки нормативне регулювання вказаних відносин стало на шлях інтенсивного розвитку тільки по закінченні "холодної війни";

як правило, норми (правила) у міжнародних відносинах є політичними зобов'язаннями, а не правом, вони стають легітимними лише тоді, коли світова спільнота починає усвідомлювати, що виконувати їх вигідно.

1.3. Зміна уявлень про державний суверенітет в міжнародних відносинах

В сучасних умовах має місце тенденція до зниження ролі суверенних держав як суб'єктів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою й зовнішньою політикою поступово нівелюється, виникають інші форми й напрями відносин, ніж це було раніше. Глобалізація вже багато в чому поставила під сумнів традиційні функції суверенних держав.

Разом з тим політична глобалізація не вийшла за межі створених у післявоєнний період колективних інститутів безпеки. Динаміка фінансових і культурних потоків увійшла в суперечність з тим, що фактично багато криміногенних зон і нестабільних держав або територіальних злочинних синдикатів перебувають поза сферою політичного контролю. В умовах глобалізації принцип обмеженого суверенітету може набути більш універсального характеру, у масштабах міжнародної спільноти в цілому.

Це означає, що у певних випадках з метою захисту міжнародної стабільності стає припустимим втручання у внутрішні справи окремої держави і заміна її керівництва, тим більш, якщо це керівництво не є в очах світової громади легітимним, хоча формально або реально користується

підтримкою власного населення. Таким чином, під знак запитання ставиться право уряду суверенної держави чинити щодо власного населення будь-які дії, які воно вважає потрібними, наприклад якщо ці дії спрямовані на знищення власних громадян.

У будь-якому випадку державний суверенітет стає більш обмеженим. Недопущення втручання у свої внутрішні справи – одна з головних ознак суверенітету держави. Держава як суб'єкт міжнародного права існує і володіє суверенітетом за наявності чотирьох умов: населення, територія, система влади, незалежність.

Вважається, що суверенітет держави є неподільним, тобто з боку внутрішнього права влада в державі є вищою і поширюється на всю територію держави та його населення. Такий принцип діяв до останнього часу і вважався незаперечним. Навіть тоді, коли світова спільнота була вражена проявами геноциду в тих чи інших країнах, зокрема в Кампучії 70-ті роки ХХ ст., тобто реальних механізмів втручання в події тоді не було.

З іншого боку, загальновідомо, що у часи біполярного протистояння втручання великої держави у внутрішні процеси, які відбувалися у малих державах також було прийнятною практикою. СРСР уводив війська в Афганістан, а США вели тривалу війну у В'єтнамі.

Існуюча тоді система міжнародної безпеки не могла протидіяти явним фактам порушення суверенітету незалежних держав. Все, що відбувалося на периферії, могло піддаватися моральному осудові, сприяло біполярній конфронтації, але, оскільки не зачіпало основ існування західного та соціалістичного світів, сприймалося як реальність міжнародного життя. Альтернативою цьому була загроза світової катастрофи внаслідок ядерної війни.

Розпад СРСР створив ситуацію асиметрії у системі світового балансу сил та міжнародної безпеки. Це не зміцнило її стабільність. Від скорочення можливостей у однієї зі сторін біполярного світу підвищилася міць іншої сторони, очолюваної США, що об'єктивно породило у неї враження переможця й лідера у світових справах.

Таким чином, завершення "холодної війни" не призвело до скорочення військової активності та утримання США від втручання у справи інших регіонів. Це викликає негативну реакцію держав, що прагнуть зберегти суверенітет, змушує їх вживати заходів щодо зміцнення власної обороноздатності, включаючи і проекти на базі ядерної та інших новітніх технологій.

Реакція США на сучасні виклики міжнародній безпеці стосується саме превентивного контролю, спрямована на ліквідацію тих зон, які можуть бути основою для планування і здійснення атак на центри глобального впливу й влади. У системі міжнародної безпеки складаються відносини "центр–периферія", що впливає на формування і розвиток сучасних національних держав.

США потребує поширення зони безпеки й політичного впливу на периферію сучасного світу, що означає проведення відповідної політики, спрямованої на встановлення контролю за периферією, спираючись не тільки на фінансово-економічні важелі впливу, а й на механізми політичного та силового примусу.

Водночас, зіткнувшись на військовому напрямі з перспективою самознищення, суверенні держави почали прискіпливіше відстежувати різні небезпек в інших галузях – екологічній, енергетичній, демографічній тощо.

Відставання політичної свідомості від об'єктивних вимог еволюції природи та суспільства, як і зростаюча відповідальність людства за збереження навколишнього середовища, є ще однією з визначальних рис трансформації сучасних уявлень про державний суверенітет.

З політичної точки зору, глобалізація сприяє структурній перебудові міжнародної політичної системи, включаючи перегляд політики альянсів на користь більш продуктивних глобалізаційних фінансово-економічних зв'язків.

Усвідомлення національних інтересів окремих держав починає орієнтуватися на інші пріоритети, пов'язані із необхідністю адаптації до глобалізаційних процесів, ефективного входження у світову економічну систему, що є запорукою сталого економічного зростання і досягнення відповідного рівня добробуту, а отже і внутрішньої політичної та соціальної стабільності.

Глобалізаційні процеси мають супроводжуватися й вибудовуванням нової універсальної правової системи. Це вже повинно бути не тільки міжнародне право, а й уніфіковане право, у тому числі й карно-кримінальне. Таким чином може йтися про глобалізацію тієї політики, яку ми звикли розглядати як внутрішню. І звідси, про глобалізацію безпеки — не з погляду розростання кількості

структур, інститутів колективної безпеки, а з погляду ризиків та збереження принципів на яких базується сучасна держава-нація.

Українське бачення світу в XXI ст. виходить з визначених вище пріоритетів домінування загальнолюдських цінностей та принципів захисту прав людини. Ідеологія державного суверенітету має розвиватися в напрямі вдосконалення владних структур та органів місцевого самоуправління із точно визначеними межами їх компетенції.

При цьому як пряму загрозу своїй незалежності Україна трактує будь-які спроби виключення її з міжнародного процесу прийняття рішень. Вона виходить з того, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі є розвинена кооперація у політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах.

Підґрунтя такого співробітництва створюють процеси глобалізації економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін у питаннях можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із завданнями забезпечення довгострокового миру у громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктних ситуаціях як у Європі, так і в Азії та на Близькому Сході. Тому Україна виступає за створення такої системи міжнародних відносин, в яких вагу військової сили буде зменшено, а її функції зведено до завдання стримування від збройних конфліктів.

Однак, виходячи з об'єктивних тенденцій у системі міжнародних відносин, Україна повинна володіти сучасними й ефективними збройними силами, що є однією з умов її інтеграції в нову систему міжнародної та євроатлантичної безпеки.

Крім того, виникають дедалі більш складні сполучення економічних інтересів окремих держав та інтересів великих ТНК. Унаслідок цього істотно змінилося розуміння умов, необхідних для застосування сили.

Процеси глобалізації поставили на порядок денний питання про трансрегіональну безпеку як важливу складову системи глобальної та регіональної безпеки. Співробітництво між різними регіональними структурами в сфері безпеки може значною мірою сприяти стабілізації міжнародних відносин.

Особливо це важливо з огляду на безпеку стратегічних транспортно-енергетичних комунікацій, які поєднують різні регіони у більш широку цілісність.

При цьому Каспійсько-Чорноморський та Центральноазіатський регіони перебувають у центрі уваги провідних світових гравців. В цих умовах для України вбачається актуальним сприяння формуванню регіональних систем безпеки і співробітництва в прилеглих регіонах, інтеграція у міжнародні економічні і політичні структури та участь у формуванні демократичної глобальної системи міжнародного порядку.

1.4. Сучасна роль військової сили у міжнародних стосунках

Традиційно вважається, що війна – це продовження політики іншими, насильницькими засобами. Але з появою ядерної зброї деякі стали стверджувати, що війна перестає бути продовженням політики. Дискусія триває й після появи принципово нових видів зброї. Тобто навколо питання - чи може поява нової зброї докорінно змінити соціально-політичну сутність війни, а відтак міжнародних відносин, чи війни повинні бути взагалі виключені з життя людства, не кажучи про неприпустимість ядерної війни, яка буде мати катастрофічні наслідки.

Історичний досвід свідчить, що після появи ядерної зброї не всі протиріччя у світі вдається вирішувати політичним шляхом. Застосування збройного насильства, на жаль, є розповсюдженим явищем сучасності.

Війни виникають із намагання досягти певних політичних цілей, які переслідують держави. Тому не може змінити сутності війни і наявність ядерної зброї, як це показало застосуванням США атомних бомб проти Японії в 1945 році. І якщо ця зброя буде застосована, то така війна, незалежно від її наслідків, не може бути нічим іншим, як продовженням політики.

Водночас, варто зазначити, що сьогодні у будь-якій війні найбільших втрат зазнає цивільне населення. Так, питома вага втрат населення у Першій світовій війні складала 5% від усіх загиблих, у Другій світовій війні – 50%, у війнах в Кореї – 84%, у В'єтнамі – біля 90% .

При цьому у війнах продовжують застосовуватися й інші форми політичної боротьби (економічна, ідеологічна, інформаційна й ін.). Але якщо, наприклад, в мирний час економічна боротьба полягає в торгових обмеженнях, ембарго або блокадах, то з початком бойових дій військові та промислові об'єкти супротивників руйнуються.

Під час воєнних дій країна живе за іншими законами і міжнародно-правовими нормами. Зокрема, вводиться воєнний стан як особливий режим діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це передбачає підпорядкування всього життя держави і суспільства інтересам оборони країни.

Очевидно, чим краще в мирний час держава підготовлена до відбиття збройної агресії економічно, ідеологічно, психологічно, інформаційно тощо, чим ефективніше функціонує система публічного управління та адміністрування в умовах воєнного стану, тим менші матеріальні та людські втрати.

Усвідомлення людством взаємозалежності і взаємопов'язаності сьогоденного світу не змогли виключити війну як засіб силового вирішення міждержавних, релігійних, етнічних, класових та інших протиріч. Поки що вдається утриматися від розв'язання третьої світової війни, але вирішення конфліктних ситуацій із застосуванням засобів збройної боротьби продовжує залишатися характерною рисою сучасності. За останні 60 років майже 300 разів спалахували локальні війни і збройні конфлікти.

За масштабами і складом воюючих сторін війни поділяються на світові, регіональні і локальні.

Війна і воєнний конфлікт – це просторово-часові процеси, в основі яких лежать політичні цілі і використання військових формувань різного масштабу на визначених територіях для досягнення цих цілей.

За своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожний конфлікт є війною.

Воєнний конфлікт – це зіткнення інтересів соціально-політичних суб'єктів із застосуванням військової сили. По суті воєнний конфлікт – це форма вирішення протиріч із застосуванням зброї.

Найчастіше воєнні конфлікти виникають унаслідок прагнення певних політичних сил до зміни в суспільно-політичному устрої, зміни правлячої верхівки і т.д. Тому для запобігання виникнення воєнного конфлікту необхідна наявність суспільної злагоди та добросусідські відносини з іншими державами.

В сучасних умовах та завдяки високій мобільності збройних сил, високій ефективності звичайних озброєнь будь-який збройний конфлікт може перерости у великомасштабну війну. Тому при систематизації сучасних конфліктів варто вивчати весь спектр конфліктів – від невеликих збройних сутичок (акцій) до світової війни включно, з метою пошуку ефективних засобів і способів їх запобігання.

Головними характеристиками локального воєнного конфлікту є обмеженість по цілях, просторовому розмаху, застосовуваних силах і засобах.

Щоб оцінити масштаб конфлікту необхідно співвіднести його з військово-економічними можливостями учасників конфлікту. Якщо конфлікт зачіпає лише невелику частину території держави і втягує у військові дії окремі з'єднання (об'єднання) збройних сил, його можна вважати локальним. Водночас для іншої держави вказаний конфлікт може зажадати залучення більшої частини її збройних сил і перерости у великомасштабну війну.

Для України воєнний конфлікт буде локальним, якщо бойові дії ведуться в межах одного оперативного напрямку і участь у ньому беруть, як правило, об'єднання збройних сил. При цьому мобілізаційні заходи не проводяться.

Загалом, воєнні конфлікти як форма розв'язання протиріч можуть супроводжуватися збройним протистоянням, збройними сутичками (акціями), локальними війнами, регіональними війнами, а також їх подальшою ескалацією і переростанням у світову війну.

Спектр воєнних конфліктів залежно від їх цілей, напруженості і масштабів, може бути умовно поділений на конфлікти низької інтенсивності – збройні сутички, конфлікти середньої інтенсивності – локальні і регіональні війни, конфлікти високої інтенсивності – світові війни.

Конфлікти низької інтенсивності характеризуються або загрозою застосування сили, або військовими діями з обмеженим застосуванням зброї на невеликій території. У такому конфлікті, як

правило, висуваються територіальні претензії, мають місце етнічні, етно-територіальні протиріччя тощо.

Конфлікти середньої інтенсивності – це війни між державами, у яких кожна сторона ставить відносно обмежені політичні цілі. Вони ведуться із застосуванням звичайних засобів ураження на обмеженій території і зачіпають переважно територіальні, економічні, політичні та інші інтереси учасників конфлікту. Межі таких конфліктів можуть небезпечно розширитися. Так, у конфлікт між Вірменією й Азербайджаном через Нагірний Карабах фактично утягнені Туреччина й Іран

Регіональний конфлікт. Він обмежений регіоном і стосується інтересів більшості розташованих у ньому країн, а бойові дії не виходять за межі території держав, що воюють. За такого конфлікту мають місце відкриті збройні сутички, як наприклад, війни в зоні Перської затоки. Це також може бути осередок військово-політичної напруженості. У цьому відношенні характерним є арабо-ізраїльський конфлікт.

Для *конфліктів високої інтенсивності* характерним є використання усіх видів звичайних озброєнь, а у виняткових випадках - і зброї масового ураження.

Оцінка наслідків воєнного конфлікту передбачає аналіз економічних, політичних, соціальних, демографічних, екологічних наслідків, а також можливого порушення балансу сил у регіоні й подальшої його ескалації.

При оцінці характеру сучасного воєнного конфлікту прийнято виділяти три аспекти: соціально-політичний і стратегічний, а також наслідки воєнного конфлікту.

При оцінці соціально-політичного характеру воєнні конфлікти поділяють на внутрішні (його суб'єктами є соціальні групи держави) і зовнішні (суб'єктами є держави).

При соціально-політичному аналізі внутрішнього воєнного конфлікту важливою є передусім комплексна оцінка інтересів соціальних груп, які втягнуті у конфлікт. Такі конфлікти сьогодні набули масового характеру. Їх гострота визначається збройною боротьбою усередині держави, між різними соціальними групами (політичними силами). Як основне завдання часто висувається руйнація (збереження) існуючого політичного ладу.

Характерним є також ускладнення сучасних внутрішніх конфліктів внаслідок іноземного втручання. Так у внутрішній конфлікт у Боснії і Герцеговині були утягнені регулярні війська Хорватії, добровольці мусульманських країн, миротворчі сили ООН і збройні сили НАТО.

Широкого розповсюдження набули сьогодні також регіональні етнічні конфлікти. Вони часто пов'язані із порушенням прав тієї або іншої нації чи національної групи (як правило, факт порушення прав декларує сторона, що застосовує військову силу).

Внутрішні конфлікти можуть переростати в громадянські війни. Її учасниками можуть бути регулярна армія, самоініціативно створена міліція або цивільні угруповання. Що призводить до громадянської війни і яка із сторін винна у виникненні конфлікту встановити буває досить складно. Але правильна відповідь на це питання має принципове значення.

Важливою причиною, що обумовлює можливість виникнення зовнішнього воєнного конфлікту, є зіткнення інтересів держав, які доводяться із-за політики, яку вони проводять, до рівня антагоністичних.

Часто у таких конфліктах відбувається зсув акцентів до боротьби за створення вигідних для визначених держав політичних режимів замість ліквідації державного суверенітету.

Серед інших причин зовнішнього воєнного конфлікту між державами є боротьба за лідируюче положення у світі й регіоні.

В перспективі найбільш ймовірними будуть локальні воєнні конфлікти різної інтенсивності. Але можливість виникнення регіональних війн також зберігається. А утворення нових держав може призвести до воєнних конфліктів на територіальній, економічній, етнічній чи конфесійній основі.

Етнічні конфлікти або так звані "війни без флангів", характеризуються розмитістю меж і ліній потенційних фронтів як у просторі, так і в часі. Таким був конфлікт у Хорватії, де хорватському етносу протистояв сербський, що укладалося в схему "свої-чужі". Тут "чужими" були серби. Релігія ж була лише індикатором належності до "своїх" або "чужих", а не першопричиною збройних сутичок, незважаючи на виступ проти конфліктуєчих сторін під конфесійними ярликами.

Стратегічний характер воєнного конфлікту доцільно оцінювати за такими ознаками: військові цілі і завдання, застосована зброя, масштаб, склад держав, напруженість (інтенсивність), а також форми і способи воєнних дій.

Варто також зазначити, що загрозу розв'язання воєнного конфлікту часто використовують як засіб для здійснення тиску на потенційного супротивника, тобто як вагомий аргумент силової політики.

Розв'язання конфлікту може здійснюватися мирними засобами, із використанням збройних сил, а також поєднанням мирних засобів із насильницькими.

Але вирішення протиріч між Україною та її сусідами збройним шляхом можливе, очевидно, лише тоді, коли останні будуть упевнені в одержанні безпосередньої військової підтримки від західноєвропейських країн, США чи інших держав, що володіють високим військово-економічним потенціалом. Тому збройна сутичка України із сусідами може досить швидко перерости у великомасштабну війну.

Деякі країни прагнуть виправдати свої агресивні наміри і дії, посилаючись на рішення міжнародних інститутів. Так, в операції "Лис пустелі" Америка залучила до повітряних ударів авіацію Великобританії, причому не для збільшення бойової міці, а для того, щоб створити видимість міжнародного характеру проведеної акції.

Принциповим є те, що сучасна локальна війна, незважаючи на її обмежений характер, містить у собі небезпеку завдання конфліктуючими сторонами ударів по всій території воюючих держав.

Аналіз чинників, що впливають на тривалість локальних війн і збройних конфліктів, дозволяє стверджувати:

якщо одній із сторін не вдається досягти поставлених цілей у короткі терміни, війна набуває затяжного характеру і приводить до непередбачуваних результатів, здобути перемогу, як правило, вдається нападаючій стороні, а також тому, хто зміг створити значну військово-стратегічну та морально-психологічну перевагу над супротивником;

у швидкоплинній війні угруповання збройних сил, сформованих на професійній основі, виявляються сильнішими регулярних збройних сил, побудованих на інших принципах. У затяжних війнах перевагу мають армії, побудовані на основі загального військового обов'язку.

Таким чином абсолютизація військового компонента реалізації національних інтересів країни у сфері її зовнішньої політики не забезпечує цілком її потреб в національній безпеці. Більше того, нарощування військової потуги може не тільки порушити баланс сили між державами, але і серйозно підірвати економіку держави, деформувати зміст внутрішнього життя країни.

Водночас прорахунки у сфері військового будівництва можуть стимулювати агресію з боку інших держав.

Варто також підкреслити, що є держави, які для досягнення власних національних інтересів можуть використовувати невоєнні засоби. Проте для демонстрації сили вони йдуть на збройний конфлікт. Тому при аналізі джерел військової небезпеки необхідно враховувати місце і роль військово-силового компонента в системі пріоритетів зовнішньої державної політики.

Практика також показала, що можливість виникнення воєнних конфліктів зростає на стику різних геополітичних сфер і зламів.

Загалом, забезпечення воєнної безпеки передбачає комплексне врахування: нестабільності, конкуренції і готовності до застосування військової сили для досягнення національних цілей, а також планування узгодженого застосування воєнних і невоєнних наявних сил і засобів, що є в розпорядженні держави, віддаючи при цьому пріоритет невоєнним засобам.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Дайте характеристику видам і типам міжнародних відносин
2. Які основні чинники, що впливають на міжнародні відносини?
3. Які фактори здійснюють вплив на формування парадигми міжнародних відносин?
4. Розкрийте зміст основних тенденцій в змінах сучасної парадигми міжнародних відносин
5. Які чинники зумовлюють зміну уявлень про державний суверенітет в міжнародних відносинах?
6. Яку роль сьогодні відіграє військова сила у міжнародних стосунках?

ЛЕКЦІЯ 2. Загальна характеристика сучасних воєнно-політичних конфліктів

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 2.1. Природа соціальних конфліктів та критерії їх класифікації
- 2.2. Особливості воєнно-політичних (збройних) конфліктів
- 2.3. Характеристика впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи
- 2.4. Визначальні чинники еволюції воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.
- 2.5. Мета та загальна характеристика воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.

2.1. Природа соціальних конфліктів та критерії їх класифікації

Природа соціальних конфліктів. Забезпечення національної безпеки багатьох держав світу нерозривно пов'язане з необхідністю ліквідації загрози деструктивних, збройних соціальних конфліктів. Історія та сучасність свідчать, що неконтрольоване загострення соціальних протиріч, набуття ними крайніх форм збройного насильства може мати наслідком розпад держав, знищення й дискримінацію людей. Сучасні конфлікти залишаються одним з основних чинників внутрішньополітичної та міжнародної нестабільності, досить часто відрізняються складністю й тривалістю процесу врегулювання й навіть після досягнення домовленостей про припинення збройної боротьби нерідко згодом відбуваються спалахи насильства.

Після розпаду СРСР та припинення "холодної війни" не виправдали себе сподівання на зменшення кількості деструктивних соціальних потрясінь, війн, міжетнічних конфронтацій. Навпаки, відбувся своєрідний спалах різноманітних, у тому числі й збройних, конфліктів, посилилась тенденція до силового вирішення політичних протиріч.

Так, лише на території колишнього Радянського Союзу виникли нагірно-карабахський, абхазський, придністровський, таджицький, південно-осетинський, та чеченський конфлікти, які набули форми збройної конфронтації.

Етнополітична напруженість зберігається також на території ЄС: в Іспанії (Країна Басків), Великобританії (Ольстер), на Кіпрі (не визнаний у світі суверенітет Турецької Республіки Західного Кіпру), у Франції (Корсика). На сьогодні Близький Схід, Балкани, Північний та Південний Кавказ, Середня Азія, Африка - зони реальних та потенційних конфліктів, в яких широке застосування збройних форм боротьби загрожує національній безпеці окремих держав і міжнародній безпеці взагалі.

Ситуація в сучасних конфліктах ускладнюється наявністю та активною діяльністю терористичних організацій. Взаємодія різних терористичних угруповань, їх зв'язок з міжнародним тероризмом у поєднанні з реальною можливістю застосування в терактах ЗМУ перетворює сучасні збройні соціальні конфлікти на чинник нестабільності в національному, регіональному та глобальному вимірах.

Україні не вдалось уникнути збройних соціальних конфліктів. Геополітично Україна розташована у центрі пострадянського регіону нестабільності та підвищеного рівня конфліктності. Значна частина сучасних конфліктів відбуваються у безпосередній близькості до українських кордонів, тією чи іншою мірою зачіпають національні інтереси України. У 2014 р. у результаті загострення соціального конфлікту, набуття ним збройної форми, було повалено правлячий режим Віктора Януковича. Згодом відбулась анексія Криму Російською Федерацією та розпочавсь збройний конфлікт на Сході України.

Для України характерним є збереження майнового розшарування в суспільстві, погіршення рівня життя населення, що може спричинити до підвищення рівня конфліктності на соціально-економічній основі.

Складною залишається політична ситуація, - досить часто протистояння між різними політичними силами набуває антагоністичної ознаки.

Не варто забувати і наявність ряду етнічних протиріч, які можуть бути використані зарубіжними суб'єктами впливу з метою дестабілізації суспільно-політичної ситуації. Існування конфліктогенних

чинників в різних сферах суспільних відносин та доцільність підвищення ефективності політики безпеки України у напрямі попередження і врегулювання небезпечних соціальних конфліктів обумовлюють необхідність їх аналізу, що є основою розробки наукового підґрунтя вдосконалення механізму забезпечення суспільно-політичної стабільності в Україні.

Розвиток людської спільноти був і залишається нерозривно пов'язаним з необхідністю забезпечення безпеки від загрози збройних соціальних конфліктів. Саме тому проблема безпеки та її зв'язок з феноменом конфлікту розглядалися вже в працях античних філософів Платона й Аристотеля, політичного філософа епохи Відродження Т. Гоббса, Н. Макіавеллі та інших мислителів минулого.

Сучасна політична ситуація у світі продовжує відзначатись високим ступенем конфліктності як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях, що природно стимулює інтерес сучасних дослідників до проблем конфлікту та безпеки.

Конфлікт (від лат. *conflictus*) – зіткнення, протистояння. В загальному розумінні – це прояв об'єктивного або суб'єктивного протиріччя, зіткнення, боротьба різних сторін, сил, підструктур особистості. Тобто конфлікт у загальному розумінні є досить широким поняттям і, окрім соціальної дійсності, може стосуватись психології окремої людини (внутрішньоособистісний конфлікт). Предметом нашого вивчення є саме соціальні (суспільні) конфлікти.

Соціальний конфлікт – форма розвитку і результат загострення соціальних протиріч, боротьба суб'єктів суспільних відносин з приводу реалізації реально або уявно несумісних, взаємовиключних інтересів. Суб'єктами соціального конфлікту можуть бути індивіди, малі, великі і середні соціальні групи, а також (у якості форм політичної організації великих соціальних груп, суспільства в цілому) держави, групи держав. В основі соціальних конфліктів лежать протиріччя, які являють собою протилежність інтересів. Проте протиріччя не завжди призводить до конфлікту. Соціальний конфлікт розпочинається із зіткнення, боротьби, конфліктних дій та конфліктних відносин.

Критерії класифікації соціальних конфліктів. На сьогодні в конфліктології існує досить велика кількість критеріїв, за якими класифікують соціальні конфлікти.

За сферою поширення – внутрішньодержавні, регіональні та глобальні.

Відповідно до суб'єктів конфлікту – між групові, між соціальною групою та особистістю, міжособистісні, міжетнічні, міждержавні (міжнародні), міжрелігійні (міжконфесійні).

Відповідно до типу протиріч, покладених в основу конфлікту та об'єкту конфлікту – політичні, етнополітичні, економічні, екологічні, релігійні, юридичні, державно-управлінські тощо.

Відповідно до засобів та форм протистояння – конфлікти без використання збройної (воєнної) сили та збройні, воєнні, воєнно-політичні конфлікти. Крайньою формою насильницьких соціальних конфліктів є війна.

Відповідно до результатів конфлікту для сторін – конфлікти з нульовою, від'ємною та позитивною сумою. У конфліктах з нульовою сумою одна сторона виграє, а інша програє. Приклад – результати Першої та Другої світових воєн, в яких Німеччина і її союзники потерпіли поразку. У конфліктах з позитивною сумою обидві сторони виграють. Як правило це конфлікти без застосування збройної сили, у результаті мирного врегулювання яких сторони узгоджують інтереси і досягають взаємовигідного компромісного вирішення проблеми. У конфліктах з від'ємною сумою обидві сторони програють. Приклад – глобальний ядерний конфлікт.

Відповідно до впливу на суспільство та систему міжнародних відносин – конструктивні та деструктивні.

Відповідно до положення суб'єктів конфлікту в системі суспільних відносин та співвідношення сил між ними – *вертикальні та горизонтальні*. Вертикальні конфлікти відбуваються, коли статус і сили сторін нерівнозначні. Наприклад конфлікт між федеральним центром і суб'єктом федерації, як це мало місце в чеченському етнополітичному конфлікті. У горизонтальних конфліктах положення сторін у системі суспільних відносин і співвідношення сил між ними є відносно рівнозначним. Це може бути конфлікт між президентом та більшістю у парламенті або між двома державами.

Відповідно до ступеня інтенсивності: конфлікти низької, середньої та високої інтенсивності. За критерій інтенсивності, як правило, береться кількість втрат сторін за одиницю часу.

Відповідно до ступеню нормативної регуляції – інституційовані та неінституційовані. В інституційованих конфліктах сторони дотримуються норм законодавства та взаємних домовленостей. Для неінституційованих конфліктів характерне порушення як правових норм, так і взаємних

домовленостей. Такі конфлікти ряд конфліктологів називають абсолютними. Саме неінституційовані (абсолютні) конфлікти найчастіше набувають збройної форми, їх найважче врегулювати.

Окремий конфлікт може бути класифікований за різними критеріями. Наприклад, Чеченський конфлікт на території Російської Федерації може бути визначений як внутрішньодержавний, вертикальний, деструктивний збройний етнополітичний конфлікт з від'ємною сумою.

2.2. Особливості воєнно-політичних (збройних) конфліктів

Одними з найпоширеніших та небезпечними соціальними конфліктами сучасності є воєнно-політичні (далі- збройні) конфлікти. Різноманітні аспекти передумов виникнення, динаміки, врегулювання та попередження збройних конфліктів у тих чи інших державах і регіонах світу стали предметом багатьох робіт, що представляють вагому складову сучасної науки.

Застосування зброї покладено в основу поняття “збройний конфлікт”, яке використовується багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. На думку І. Арцибасова, збройний конфлікт являє собою “специфічні суспільні відносини, що складаються між його суб'єктами в процесі ведення збройної боротьби, яка може набувати форми війни, міжнародного збройного конфлікту або збройного конфлікту міжнародного характеру”.

За визначенням Е. Сміта “збройні конфлікти – це відкриті зіткнення із застосуванням зброї між двома або більше керованими з центру сторонами, що безперервно триває протягом певного часу в суперечці за контроль над територією і її управлінням”. Незважаючи на те, що визначення Е. Сміта стосується конфліктів, у яких вирішуються перед усім територіальні протиріччя, але в ньому, як і у визначенні І. Арцибасова, увага загострюється на збройній боротьбі, застосуванні зброї.

Проте збройна боротьба може бути засобом вирішення широкого спектру соціальних протиріч в економічній, релігійній, ідеологічній та інших сферах. Зброя може застосовуватись як у зіткненнях кримінальних угруповань, так і в конфліктах між державами.

В умовах збройних політичних конфліктів збройне протистояння слугує основним засобом досягнення цілей конфліктуючих сторін у сфері політичної влади, що, у свою чергу, надає їм можливість реалізації власних інтересів за допомогою сукупності духовно-інформаційних, економічних, нормативно-правових та силових ресурсів політичної влади. Тобто, специфічним, загальним предметом збройного політичного конфлікту є політична влада як “...реальна здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм”.

Сферами реалізації політичної влади (предметами збройних політичних конфліктів) можуть бути: владний контроль над територією проживання певної етнічної спільності, економічними та природними ресурсами, матеріальними та духовні цінностями;

сфера забезпечення політичних та інших прав соціальних груп, держав, коаліцій держав (забезпечення належних соціально-економічних умов існування та участі у політичному житті країни, захист національної мови й культури, право на віросповідання, реалізація права кожної нації на самовизначення та захист від різних форм соціальної дискримінації, реалізація геополітичних та геоекономічних інтересів);

сукупність інститутів здійснення політичної влади.

В умовах різних конфліктів домінуюче значення може мати той або інший предмет, проте, зазвичай має місце їх специфічне поєднання.

Досить часто, особливо в конфліктах пострадянського простору, опозиційні етнічні групи в якості найефективнішого шляху захисту прав етнічних спільнот, отримання контролю над ресурсами та реальної здатності здійснювати політичну владу розглядається здобуття державного суверенітету відповідного національно-територіального утворення.

Поняття воєнно-політичного конфлікту є близьким за значенням з поняттям збройного конфлікту.

Спільною ознакою як воєнно-політичного конфлікту, так і збройного конфлікту є збройна боротьба, що відіграє роль основного засобу розв'язання політичних протиріч. Проте, як відзначає Г. Перепелиця, збройна боротьба не є обов'язковою умовою виникнення конфлікту: “Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування воєнної сили”.

У випадку збройного конфлікту обов'язковою умовою його виникнення та існування є збройна боротьба, як визначальна складова будь-якого збройного конфлікту. Саме з урахуванням цієї особливості збройного конфлікту необхідно розглядати специфіку його впливу на національну безпеку держави.

Існує також точка зору, згідно з якою різниця між воєнним та збройним конфліктом полягає також у тому, що під час воєнного конфлікту головним засобом його ведення є регулярні державні військові структури з обох сторін, у випадку ж збройного внутрішньополітичного конфлікту відбувається одностороннє застосування державних збройних формувань або взаємне застосування сторонами іррегулярних збройних угруповань, які не мають законного державного статусу.

Проте в широкому розумінні воєнний або воєнно-політичний конфлікти можуть розглядатись у якості різновидів збройного конфлікту, адже важливою складовою воєнної сили є зброя та бойова техніка, яка прямо або опосередковано (демонстративно) використовується у конфліктній взаємодії.

Для означення внутрішньодержавних конфліктів широкого вжитку набули поняття громадянської та національно-визвольної війни. Застосування терміну “національно-визвольна війна” не у повній мірі відображає специфіку сучасних збройних конфліктів, оскільки таке визначення має суб'єктивне, оціночне значення і по суті є продовженням класичного поділу війн на справедливі та несправедливі.

Як правило, національно-визвольна війна оцінюється як позитивна, справедлива боротьба, що ґрунтується на праві націй на самовизначення. Поряд із цим, ряд національно-визвольних рухів, що обґрунтовують свою діяльність правом націй на самовизначення, активно використовують терористичні методи боротьби, чим створюють загрозу національній та міжнародній безпеці. В залежності від суб'єкта оцінки, конфлікт може оцінюватись одночасно як “національно-визвольна війна народу” або як “контртерористична боротьба з незаконними воєнізованими формуваннями”.

Застосування поняття “національно-визвольна війна” обмежено також тим, що воно використовується переважно лише у випадку внутрішніх опозиційних конфліктів, суб'єкти яких займають нерівнозначне положення в політичній системі суспільства.

З огляду на це ми вважаємо за доцільне у визначенні найбільш інтенсивної, крайньої форми внутрішньодержавних збройних конфліктів застосування категорії “громадянська війна”, що означає “найбільш гостру форму розв'язання суспільних протиріч усередині країни, збройне протиборство соціальних, етнічних, релігійних груп та політичних сил за реалізацію своїх політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та інших інтересів, що охоплює значну частину населення і територій”.

2.3. Характеристика впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи

Вплив воєнних конфліктів на національну безпеку. На сьогодні існує досить велика кількість, подекуди суперечливих, підходів у сфері дослідження проблем воєнних конфліктів та їх впливу на національну безпеку. Це зумовлено тим, що з феноменом збройного соціального конфлікту нерозривно пов'язані, зокрема, такі явища як етнічні відносини, національна ідентифікація, насильство, націоналізм, сепаратизм та тероризм, що є предметами багатьох спеціалізованих наукових праць.

Ця проблематика також має міждисциплінарний характер, оскільки пов'язана з необхідністю використання результатів досліджень у різних сферах наукового знання. Доречно звернути увагу на те, що комплексне дослідження конфлікту передбачає врахування різних, навіть суперечливих точок зору і підходів у даній сфері, які у критичному поєднанні в значній мірі доповнюють одна – одну.

Не зважаючи на різноманітні тлумачення сутності національної безпеки, а також феномену конфлікту в межах різних наукових підходів, роботи багатьох науковців мають також низку спільних рис.

Зокрема, визнаються як позитивні, так і негативні функції конфліктів, необхідність пошуку ефективних шляхів їх попередження і врегулювання, конфліктогенний потенціал етнічної,

політичної та соціально-економічної дискримінації, насильства, їх руйнівний вплив на систему соціальних відносин.

До того ж в оцінці впливу конфлікту на національну безпеку необхідно враховувати позиції його прямих і непрямих учасників, адже він досить часто слугує реалізації їх національних інтересів.

Воєнні конфлікти скоріше доречно розглядати у якості чинника впливу на національну безпеку. Характер цього впливу залежить від типу конфлікту, від масштабу, інтенсивності, тривалості конфлікту, а також від засобів та форм боротьби у конфлікті. Збройний конфлікт може бути визначений як у якості виклика, так і у якості загрози національній безпеці.

Очевидно, що реальну загрозу національній безпеці становлять деструктивні соціальні конфлікти і особливо конфлікти із застосуванням збройної сили, якщо вони перешкоджають або взагалі унеможливають реалізацію національних інтересів. Загалом збройні конфлікти, війни спричиняють системний вплив на суспільні відносини на внутрішньодержавному та міжнародному рівні, а їх врегулювання є одним з ключових завдань політики національної та міжнародної безпеки.

Передумовою ефективного врегулювання соціальних конфліктів є їх діагностика, що передбачає збір та аналіз різносторонньої інформації про конфлікт. Аналіз соціальних конфліктів надає можливість зрозуміти, на які конфліктогенні чинники та умови необхідно в першу чергу звернути увагу під час дослідження процесу зародження та прогнозування подальшого розвитку конфлікту, й на цій основі застосувати відповідні методи врегулювання.

Структурні елементи воєнного конфлікту. Основний зміст будь-якого соціального конфлікту становлять його структурні елементи. Це обумовлює необхідність проведення структурного аналізу соціального конфлікту, що має на меті з'ясування специфічних рис, функцій та особливостей взаємозв'язку його складових.

В структурно-змістовному плані воєнний конфлікт являє собою систему взаємопов'язаних елементів, основними з яких є: суб'єкти конфлікту, непрямі учасники конфлікту, об'єкт та предмет конфлікту, конфліктна свідомість, конфліктні дії, конфліктні відносини, засоби конфлікту.

Суб'єкти (сторони) конфлікту є носіями конфліктної свідомості, своїми діями породжують сам конфлікт, надають йому той чи інший зміст та гостроту, визначають його подальший розвиток. Окрім основних суб'єктів конфлікту необхідно також визначити його непрямих учасників, котрі не приймають безпосередньої участі в конфлікті, але відкрито або приховано підтримують ту чи іншу сторону політичними, економічними та іншими засобами.

В якості як безпосередніх так і непрямих учасників конфлікту можуть виступати держави, блоки держав, партії, економічні і політичні групи тиску, етнічні спільності, різноманітні рухи та недержавні організації, а також окремі особи (політичні лідери та посадові особи, положення яких дозволяє їм активно впливати на характер перебігу політичних процесів). Важливе значення мають також конфліктні групи, що складаються в структурах державної влади: міністерствах, державних комітетах, парламентських фракціях, тощо.

Під час врегулювання соціальних конфліктів доцільно звернути увагу на те, що вони мають тенденцію до розширення. Досить часто побічні (непрямі) учасники конфлікту стають його безпосередніми суб'єктами.

Так косовський конфлікт спричинив війну НАТО проти Югославії та мав наслідком воєнно-політичний конфлікт на території Македонії, - відбулось своєрідне розширення конфлікту за складом безпосередніх учасників та охопленою ним територією. Досліджуючи косівський конфлікт, О. Маначинський відзначає: "...у регіональних сутичках переплітаються інтереси багатьох країн, які безпосередньо не беруть участь у конфлікті, але з політичних або економічних міркувань підтримують ту чи іншу сторону ... ці держави вже не можуть бути сторонніми арбітрами, оскільки їх позиції визначаються власними стратегічними завданнями в "гарячому регіоні".

Проблема визначення учасників конфлікту може ускладнити процес його врегулювання.

Наприклад, під час конфлікту в Нагірному Карабасі азербайджанська сторона розглядала Вірменію як безпосереднього учасника конфлікту й довгий час відмовлялась вести переговори з представниками Нагірного Карабаху, не вбачаючи в ньому самостійного суб'єкта.

З іншого боку, вірменська сторона та Нагорний Карабах наполягали на повноправній участі представників Нагорного Карабаху в переговорному процесі.

В цьому конфлікті непрямую участь брали також Україна та Росія.

Так, Росія надавала військову підтримку Нагорному Карабаху, зокрема шляхом поставок зброї. З іншого боку, Вірменія звинуватила українську сторону в “нелегальному” продажі значної кількості озброєнь Азербайджану.

Переслідуючи власні політичні та економічні інтереси у цьому регіоні, Україна взяла активну участь в мирному врегулюванні конфлікту та виступила на підтримку збереження територіальної цілісності Азербайджану.

Наступним елементом воєнного конфлікту є його предмет та об'єкт.

Предмет конфлікту – це те протиріччя (політичне, економічне, світоглядно-ціннісне), яке покладене в основу протистояння.

Об'єкт конфлікту – ті матеріальні та духовні цінності, ресурси, з приводу володіння якими відбувається боротьба між сторонами.

Знання про предмет складає важливу умову координації зусиль спрямованих на подолання конфлікту. Володіючи таким знанням можна робити кроки по ефективному розв'язанню конфліктогенних протиріч. Ускладнити процес мирного (політичного) врегулювання конфлікту може ситуація, коли сторони по-різному визначають його предмет і, як результат, по-різному підходять до питання про те, з приводу чого повинні вестись переговори. Так, восени 1994р. під час обговорення можливостей ведення переговорів з приводу врегулювання Чеченського конфлікту представники центральної влади Росії говорили про розгляд на цих переговорах питань роззброєння незаконних формувань на території суб'єкта Російської Федерації – Чечні. Представники Грозного наполягали на тому, що може розглядатись лише питання про невтручання Росії в справи суверенної держави – Чечні.

2.4. Визначальні чинники еволюції воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.

Війна завжди є продовженням політики з використанням силових засобів (у класичному розумінні – засобів збройної боротьби), метою якої завжди є досягнення стратегічних політичних цілей, таких як захоплення (окупація) території, зміна політичного керівництва (режиму) в іншій державі, створення сприятливих умов для просування своїх геостратегічних інтересів у світовому просторі тощо.

Разом з тим, воєнні конфлікти XXI ст. розпочинаються за іншими сценаріями, ніж у минулому, а серед основних чинників, які призводять до їх виникнення, як правило:

кризові ситуації соціального характеру у державі, що переростають у кризи;

масові порушення прав і свобод людини;

порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні та воєнно-технічні питання щодо забезпечення міжнародного миру та безпеки;

звинувачення у підтримці керівництвом держави міжнародних терористичних організацій;

звинувачення у виготовленні та розповсюдженні зброї масового ураження.

Суттєво змінило воєнну стратегію та тактику й домінування інформаційної складової воєнних конфліктів. Йдеться про створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору для збройних сил та політичного керівництва. До нього сьогодні активно залучається командний склад, починаючи від командирів військових підрозділів. Це дозволяє кардинально розширити простір військового впливу, а дії в інформаційному просторі, як правило, опереджають фізичні дії.

Визначальними тенденціями є також ставка на, так зване, безконтактне ведення бою та зростання мобільності військ, які залучаються до ведення бойових дій. Перша тенденція обумовлена можливостями, які надає використання високоточної зброї, застосування космічної розвідки, безпілотних апаратів тощо. Друга - можливостями сучасного транспорту, який забезпечує передислокацію значних контингентів військ в інший регіон на протязі кількох днів, а то й годин.

Принципово важливим є й те, що у попередніх війнах перемога однієї держави (коаліції) над іншою юридично оформлялась актами про беззаперечну капітуляцію. Сьогодні ж, через транснаціональний характер воєнних дій, така інституалізація перемоги, як правило, є неможливою.

Досвід сучасних воєнних конфліктів також показав, що сформовані на професійній основі регулярні збройні сили є більш ефективними, ніж сформовані на основі загального військового обов'язку.

Оскільки в умовах глобалізації економічні інтереси провідних країн виходять далеко за межі національної території, то це зумовлює відповідні завдання щодо їх захисту за кордоном. Не рідко вони інтерпретуються політичним керівництвом цих країн як життєво-важливі для забезпечення національної безпеки. Тому обґрунтовується доцільність використання збройних сил за межами національної території, інколи за тисячі кілометрів. Це призводить до розширення переліку функцій, які покладаються на них, зокрема:

проведення операцій миротворчого характеру;

виконання адміністративно-господарської функції в умовах післявоєнного відновлення систем забезпечення життєдіяльності місцевого населення;

нанесення превентивних ударів по базах терористів.

Варто підкреслити, що останнім часом широкого розповсюдження набули такі поняття як "холодна", "дипломатична", "економічна", "інформаційна", "психологічна", "торговельна" війна тощо. Аналіз свідчить, що як правило, за своїм змістом ці форми протистояння між державами, є всебічно підготовлені, здійснюються за взаємно узгодженими планами, при комплексному застосуванні дипломатичних, економічних, інформаційних та інших засобів.

Разом з тим, ці війни, не можна ототожнювати з війною в класичному її розумінні, коли мова йде про збройну боротьбу. Застосування зброї надає війні специфічну властивість, оскільки передбачає залучення збройних сил.

В інших формах протистояння між державами беруть участь головним чином державні інститути, у тому числі й в мирний час. Тому варто погодитися з тими, які стверджують, що не обов'язково, якщо щось рушиться, то це вже обов'язково війна. Не все, що рушиться, - це результат війни. Хоча іноді і говорять про економічну, інформаційну, фінансову, торгову війну, але без застосування військової сили воєн ніколи не було і не може бути.

Характеризуючи еволюцію воєнних конфліктів ХХІ ст. доцільно також відповісти на питання, а настільки правомірним є використання поняття "війна з тероризмом", введеного в політичний лексикон в останні десятиріччя? Чи є це дійсно війна у класичному її розумінні?

Важливість відповіді на це питання обумовлена тим, що масштаби загроз міжнародній та національній безпеці з боку терористів безперервно зростають, зокрема, все важче стає протистояти можливому використанні так званих "брудних ядерних бомб", начинкою яких можуть бути вкрадені радіоактивні матеріали, хімічної та бактеріологічної зброї.

Головною метою терористичних організацій є боротьба за політичний та економічний вплив у світі. Тому проблемою є не тероризм, як явище досить відоме в історії, а поява політичних організацій, які використовують терористичні методи для захоплення влади шляхом залякування політичної еліти та суспільства, а не просто для фізичного знищення окремих лідерів.

Ці організації використовують без обмежень будь-які засоби збройної боротьби або інші засоби, що є принципово новим в історії тероризму. З огляду на сказане, варто вести мову не про "війну з тероризмом", а про війну з радикальними політичними організаціями, в якій необхідно ставити за мету політичну поразку цих організацій.

Таким чином, у протистоянні між державами питома вага невоєнних засобів, їх організаційно-технічні можливості зростають, але саме застосування збройної сили, насильницькі дії визначають специфіку війни як такої. Тобто сутність війни не змінилася. Як і раніше вона залишається крайньою формою політичного насильства.

Проте у зв'язку з воєнно-технічним прогресом, вказана сутність збагатилася, зокрема, розвитку набули способи та форми ведення війни. Тому актуалізувалась необхідність поглибленого системного підходу до її вивчення.

Багато фахівців стверджують, що сьогодні міждержавні відносини не стали більш передбачуваними. Навпаки, вони стали більш конфліктними, агресивними, набирає силу тенденція застосування переважно силових методів у врегулюванні конфліктних ситуацій.

При цьому перевагу силовим методам у врегулюванні конфліктних ситуацій надають і демократичні країни.

Це виглядає парадоксальним, з огляду на загальновідому тезу, що розповсюдження у

глобальному вимірі демократії є шляхом до ліквідації війни, як суспільно-політичного явища. На жаль, є підстави засумніватися в правильності цієї тези. Після перемоги лібералізму у “холодній війні” над комунізмом та кількох хвиль демократичних перемін, які розповсюдилися по всьому світу, має місце стійка тенденція до зростання середньостатистичної чисельності військових конфліктів на рік.

Так, з 1945 року по 1990 рік було зареєстровано – 300 війн (в середньому 7 на рік), а за останні 10 років XX століття відбулося близько 150 війн і серйозних збройних конфліктів, тобто у середньому 15 на рік.

Водночас тенденції змін військово-політичного курсу провідних країн, свідчать про перегляд їх стратегічних концепцій у контексті модернізації озброєнь, впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності використання збройних сил у зовнішній політиці.

При цьому, за різними оцінками бойова міць збройних сил (без ядерної зброї) зросла, порівняно з періодом Другої світової війни у 25 разів, а військові витрати з початком XXI ст. мають стійку тенденцію до зростання.

Останні роки висвітлили також загрозливу тенденцію девальвації існуючої системи забезпечення міжнародного миру та безпеки.

Часто Рада безпеки ООН не може досягти консенсусу з найбільш важливих питань забезпечення міжнародної безпеки.

Існуюча міжнародно-правова система у сфері безпеки фактично не має реальних механізмів стримування односторонніх дій держав – постійних членів Ради Безпеки ООН, що пов'язано з наявністю у них права “вето”. В умовах збройного протистояння між ними, або ж збройного конфлікту за участю постійного члена Ради Безпеки ООН, жодне принципове рішення міжнародною спільнотою не може бути прийнятим. Тому незважаючи на те, що ймовірність виникнення широкомасштабних війн незначна, їх наслідки для міжнародної безпеки та миру можуть бути катастрофічними, як ніколи. З огляду на це багато країн наполегливо ставить питання про необхідність перегляду основоположних документів міжнародного права.

2.5. Мета та загальна характеристика воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.

Мета воєнно-політичних конфліктів у XXI ст. Війни у XXI ст. будуть носити принципово інший характер та вимагати якісно інших озброєнь та збройних сил. Світ вступив у смугу війн шостого покоління, коли збройні сили будуть використовуватися не стільки для ведення військових дій, стільки для того, щоб унеможливити противника чинити активний опір.

Зокрема, це може досягатися “хірургічними” ударами високоточною зброєю й масованим застосуванням засобів радіоелектронної боротьби. Передбачається використання інгібіторів згорання, які будуть зупиняти роботу двигунів машин, а також хімікати, які будуть руйнувати шини автомашин та літаків тощо.

В кінцевому підсумку, головною метою таких війн буде не стільки безпосереднє знищення противника, як досягнення поставлених політичних цілей війни без розгортання та застосування масових армій.

Це означає, що концепція ведення так званої тотальної війни, яка була покладена в основу стратегічних установок та кінцевий результат якої визначався зіткненням масових армій в кровопролитних битвах, відійшла у минуле. Варварський характер зазначеної концепції проявлявся в тому, що зброя, яка використовувалася, наносила величезну шкоду мирному населенню та інфраструктурам, які забезпечують його життєдіяльність.

Так, якщо у Другу світову війну кількість жертв серед мирних громадян становила 50% від загального числа втрат, то у в'єтнамській – 90%, а у чеченській – 95%. При цьому часто тотальна війна свідомо велася виключно проти мирного населення.

Наприклад, на півдні В'єтнаму американські війська протягом кількох років застосовували хімічну та біологічну зброю, напалм, потужні бульдозери, здійснюючи широкомасштабне і цілеспрямоване знищення рослинного та тваринного світу. У цій війні було використано втричі більше боєприпасів, ніж усіма воюючими країнами за роки Другої світової війни.

Разом з тим, за оцінкою фахівців, для одних учасників, війна може, як і раніше, мати характер тотальної війною, а для інших - обмеженої (не тотальної). Головний критерій, який при цьому використовується, рішучість політичних цілей, наприклад, ліквідація існуючої політичної системи, можлива фізична ліквідація політичного керівництва.

Таким саме анахронізмом стає й ядерна зброя, незважаючи на те, що з цього приводу є різні думки.

Наприклад, деякі фахівці намагаються виправдати її так зване обмежене застосування, а інші вважають, що ядерну зброя не можна застосовувати ні за яких умов. Так, на думку В.Сліпченко: "перехід до вимушеного вживання ядерної зброї в такій війні з іншою ядерною державою неодмінно стане самогубством. Після цього ні про який суверенітет, територіальну цілісність, національні інтереси і інші проблеми вже не доведеться вести мову взагалі".

З іншого ж боку, через перенасичення територій розвинених країн потенційно небезпечними об'єктами (атомні електростанції, об'єкти хімічної промисловості, нафтопроводи, газо- та водосховища тощо) та при наявній тенденції урбанізації, широкомасштабне використання високоточної зброї у сучасних воєнних конфліктах також може привести до людських і матеріальних втрат, таких, як і при застосуванні ядерної зброї.

Великі надії у збройній боротьбі майбутнього покладаються на інформаційні та інші види, так званої "несмертельної зброї" або "зброї нелетальної дії".

Йдеться про зброя, яка при звичайному застосуванні не повинна призводити до загибелі або серйозних травм в живій силі супротивника, проти якого вона застосовується. Основна мета її використання — нейтралізація, а не поразка живої сили противника. Така зброя може застосовуватися для виведення з ладу бойової техніки і озброєння, позбавлення рухомості автотранспорту тощо.

Дійсно, сучасні армії сильно залежать від інформації. Тому їх можна привести у небоєздатний стан "оглушивши" та "осліпивши" засобами радіоелектронної боротьби. Активізуються зусилля щодо розробки електромагнітної зброї та методів її застосування. Не вбиваючи людей така зброя порушує роботу телефонів, радіолокаторів, комп'ютерів, інших засобів зв'язку, навігації, управління тощо. Зважаючи на великий ступінь автоматизації сучасного виробництва та інфраструктур, які забезпечують життєдіяльність населення, застосування цієї зброї також може привести до величезних людських і матеріальних втрат.

Вважається, що вказані види зброї будуть основою засобів збройної боротьби війн сьомого покоління і, в кінцевому підсумку призведуть до того, що війни сьомого покоління взагалі виключать людину із зони протистояння. Проте, з цим важко погодитися, оскільки підготувати зброя до застосування та контролювати отримані результати в разі її застосування все одно має людина. Тому навряд чи можна буде обійтися і без сухопутних військ, оскільки на території держави, яка прогнала у війні, має бути встановлено окупаційний режим. Його підтримка після завершення активної фази бойових дій, як свідчать події в Іраку, Лівії, Афганістані є досить складним завданням.

Очевидно також, що переважна більшість держав не зможе одночасно переозброювати свої армії сучасною зброєю та буде вимушена компенсувати її відсутність традиційними системами озброєнь та бойової техніки. Це передбачає залучення певної кількості людей, тобто людині все одно буде належати важлива роль у військових конфліктах у найближчі десятиліття.

Загальна характеристика сучасних воєнно-політичних конфліктів у XXI ст. Сучасні воєнно-політичні (збройні) конфлікти між державами можна характеризувати більшою мірою як асиметричні, які за умови значного опору більш слабшої у технологічному відношенні держави, можуть набувати ознак тотальної війни.

Асиметрична війна – це загальна характеристика війни між країною, яка може вести війни нового покоління і країною, яка не здатна її вести через технологічну відсталість. Це може бути й війна, у якій її учасники при відносній близькості за характером і масштабами політичних цілей, можуть дотримуватися асиметричних стратегій.

При цьому, історичний досвід свідчить, що за останні 200 років у 30% таких війн (конфліктів) більш слабка держава перемагала сильнішу. Головною ж передумовою перемоги була політична воля і цілеспрямованість на перемогу з боку слабшої сторони.

Важливо також, що до асиметричних дій часто вдається й сильніша сторона, яка не може

дозволити собі таких втрат, як слабша сторона. Тому тотальний характер війни зберігається по відношенню до більш слабшого супротивника. Це залежить від політичних цілей, які передбачається досягнути під час війни, та рішучості чинити опір більш слабшого у технологічному відношенні противника.

Наприклад, у Косово була знищена основа економіки країни, зокрема, майже всі штучні споруди на транспортних комунікаціях, оскільки армія Югославії, яка була на порядок слабша ніж країни-члени НАТО, які приймали участь у війні, чинила сильний опір. Тому асиметричний по суті воєнний конфлікт продемонстрував тотальний характер (по відношенню до більш слабшого супротивника).

Таким чином, характер асиметричної війни буде залежати від рішучості політичних цілей, які ставлять і намагаються досягти її учасники.

Військова могутність агресора не обов'язково буде спрямована на тотальне знищення об'єктів економічної інфраструктури і створення надскладних умов для життєдіяльності населення. Але, за певних умов вони можуть стати стратегічними цілями для ураження, що зумовлює важливість їх належного захисту.

Таким чином, загальні особливості сучасних воєнних конфліктів полягають у наступному.

По-перше, їх головною метою, як і раніше, є роззброєння ворога, спонукання його до виконання волі переможця, досягнення якої передбачається за рахунок, зокрема, фізичного насильства над збройними силами, руйнування систем державного і військового управління, економіки, транспорту, зв'язку і, таким чином, створення нестерпних умов життя для населення.

Водночас, досягнення цих стратегічних цілей здійснюється, як правило, шляхом внутрішніх підричних дій, політичного, економічного та іншого тиску на противника, чому сприяє залежність більшості країн від провідних держав та наявність в цих країнах осередків організацій, які використовують терористичні методи.

По-друге, на фоні зростання різноманіття засобів і способів збройної боротьби спостерігається тенденція їх комплексного використання із невоєнними засобами, тобто досягнення агресором головної мети передбачається не тільки за рахунок фізичного впливу на населення країни та її збройні сили.

Пріоритетним є морально-психологічне придушення та створенням нестерпних умов для життя населення, зокрема, руйнування електростанцій, систем зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я, тощо. Наслідком цього, як правило є параліч економіки, голод, пандемії, екологічні катастрофи, масовий страх. В сукупності вони мають забезпечити створення стресового стану у населення, як передумови зміни матриці суспільної свідомості у бажаному для агресора напрямку.

По-третьє, окупація країни, часто не розглядається як стратегічна ціль, оскільки часто функції окупаційної влади покладаються на місцеву владу, яка формується із місцевих дисидентів, опозиціонерів, тощо за потужної зовнішньої політичної, фінансової, інформаційної та військової підтримки.

По-четверте, країна розвинута в економічному відношенні є вразливішою при масованому застосуванні проти неї високоточної зброї. Це може бути чинником стримування її від агресивних посягань та навіть вимушеної капітуляції у ході воєнного конфлікту.

По-п'яте, провідні країни готують національні збройні сили до ведення бойових дій у воєнних конфліктах із масштабним застосуванням високоточної зброї по всій території держави. У таких конфліктах основні завдання вирішуються завдяки застосуванню засобів дальнього вогневого ураження, інтенсивність якого різко зростає.

Застосування новітньої зброї, в тому числі з космосу, дає можливість проведення точних ударів в операції будь-якого масштабу. За таких умов гарантоване ураження найважливіших об'єктів та цілей досягається в лічені хвилини, незалежно від їх віддаленості від державного кордону та місця розташування.

По-шосте, воєнні конфлікти будуть більшою мірою асиметричні, які, за умови стійкого спротиву слабшого у технологічному відношенні учасника, можуть набирати характеру тотальної війни. Тому система управління обороною держави має бути готовою до дії в умовах тотальної війни, оскільки її легше адаптувати до інших умов, ніж навпаки.

По-сьоме, спостерігається стрімкий перехід від автономних одиниць озброєння до автоматизованих комплексів та систем: розвідувально-ударних, інформаційно-бойових тощо, а бойові системи зі штучним інтелектом стають одним із головних засобів збройної боротьби. При

цьому створення керованої, так званої “розумної” зброї, веде до того, що й збройна боротьба стає “керованою”.

Вказана керованість досягається проведенням комплексу заходів на її підготовчому та основному етапах, зокрема, створюється вигідна контрольована внутрішня та зовнішня обстановка, здійснюється рефлексивне керування супротивника.

По-восьме, Продовжує збільшуватися розрив у можливостях засобів ураження та захисту, тобто має місце випереджальний розвиток засобів і способів ураження порівняно із засобами захисту.

Викладені вище основні чинники еволюції воєнних конфліктів XXI ст. та їх особливості, певною мірою розкривають сутність міждержавних збройних протистоянь, які сьогодні аналітики та експерти позначають концептами “проксі-війна”, “гібридні війни” та іншими.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте природу соціальних конфліктів та критерії їх класифікації
2. Які критерії використовують для класифікації соціальних конфліктів?
3. Які чинники зумовлюють особливості воєнно-політичних (збройних) конфліктів?
4. Дайте загальну характеристику впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку.
5. Розкрийте зміст структурних елементів воєнно-політичних конфліктів
6. Які чинники зумовлюють еволюцію воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.?
7. Дайте загальну характеристику воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.

ЛЕКЦІЯ 3. Воєнно-політичні відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів та їх типи

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 3.1. Воєнно-політичних відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів
- 3.2. Сутність та особливості класичних, проксі-війн та гібридних війн
- 3.3. Сутність та особливості мережевих та приватизованих війн

3.1. Воєнно-політичних відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів

Результати аналізу ВПО на сучасному етапі розвитку воєнної теорії і практики визначаються переважно особливостями об'єкта воєнної політики –сучасного воєнного конфлікту і воєнно-політичних відносин як середовища його виникнення та розвитку.

Зміни у світовій економіці, фінансах, засобах комунікацій визначально впливають на природу воєнно-політичних відносин та відповідно сучасних воєнних конфліктів.

Останнім часом багато дослідників констатують, що сучасні воєнні конфлікти набули нових властивостей порівняно з минулими, в яких переважало силове домінування.

Наголошення на певних характерних рисах конфліктів привело до появи нових термінів: “проксі-війна”, “гібридна війна”, “мережева війна”. Безумовно, досліджувати таке складне явище, як воєнний конфлікт, можна за багатьма аспектами.

Ми зосередимося на дослідженні воєнного конфлікту насамперед з точки зору аналізу ВПО, зокрема воєнно-політичних відносин, у яких головне змістове навантаження мають такі ознаки:

- суб'єкт, який формулює політичні цілі;
- суб'єкт, який здійснює дії з протиборства;
- характерні дії з протиборства;
- інструменти протиборства.

За цими ознаками відомі воєнні конфлікти можна поділити на певні типи, які з певною долею умовності відповідають послідовності їх появи.

За усіх часів головною рушійною силою воєнно-політичних відносин були базові довгострокові цілі воєнно-політичних сил переважно в економічній сфері.

У загальному вигляді довгострокові цілі полягають у забезпеченні сприятливих для себе умов у сукупності світових товарно-грошових потоків.

Іншими словами, це контроль над ринками сировини, ринками збуту товарів, комунікаціями і світовою фінансовою системою.

Досягнення цих цілей здійснюється через геополітичне домінування, тобто підпорядкування політики слабших держав через певні компроміси або за допомогою воєнної сили.

3.2. Сутність та особливості класичних, проксі-війн та гібридних війн

Сутність та особливості класичних війн. До винаходження ядерної зброї воєнні конфлікти відбувалися між державами (коаліціями держав) з рішучими політичними цілями за допомогою великих військових формувань (армій). Політичні цілі війни формулювала держава, а саме правляча еліта, яка уособлювала державу.

У класичній війні держава вчиняла дії в усіх сферах, хоча головним акцентом були військові дії.

Однак у середині ХХ ст. наймогутнішим державам (саме вони є визначальними силами у формуванні ВПО) вдалося створити технології виробництва ядерної зброї. Це зробило занадто небезпечним безпосереднє протистояння між ними, втім не змінило їх цілей і не усунуло суперечностей.

Сутність та особливості проксі-війн. Було винайдено нову концепцію геополітичного домінування – ведення воєнних конфліктів “чужими руками”. Їх назва запозичена з комп’ютерної термінології, де “проксі” означає замітник.

Згідно з цією концепцією, впливові світові держави (держави-домінанти) протистоять не прямо, а через проектування воєнних конфліктів між сателітами: політично підпорядкованими державами, різномірними внутрішніми збройними формуваннями, тобто силами, які мають політичні цілі і засоби збройного насильства.

У проксі-війні саме сателіти ведуть воєнні дії і застосовують звичайні, неядерні засоби збройного насильства.

Держави-домінанти можуть брати обмежену участь у воєнному конфлікті, забезпечуючи сателітам економічну допомогу, постачання зброї, інформації, навчання військових тощо. Основні дії держав-домінантів переміщуються у невоєнну сферу.

Зазначимо, що такий тип воєнного конфлікту потребує від держави-домінанта значних економічних і фінансових витрат, оскільки сателітами, як правило, є слабкі, нерозвинуті держави, яким важко вести війну за рахунок власних ресурсів.

Переваги проксі-війн для держав-домінантів очевидні: знижений ризик ядерної війни та ударів у відповідь, відсутність безпосередніх втрат серед свого населення, інфраструктури та інші. У разі програшу держава-домінант, безумовно, зазнає збитків, але не критичних для свого існування.

У післявоєнній історії прикладів проксі-війн достатньо.

Корейський воєнний конфлікт 1950–1953 років де-факто відбувався між СРСР (за підтримки Китаю) і США. Формально бойові дії вели Корейська Народна-демократична Республіка (Північна Корея) і Республіка Корея (Південна Корея). Радянський Союз підтримував Північну Корею, а США – Південну Корею. Китай і США брали участь військовими контингентами, СРСР – частинами військово-повітряних сил.

У в’єтнамському воєнному конфлікті 1964–1975 років також де-факто воювали СРСР (брав участь через Демократичну Республіку В’єтнам та Армію Визволення Південного В’єтнаму) і США, що спочатку діяли через уряд Південного В’єтнаму, а в 1964 році розпочали безпосередню інтервенцію.

Характерні риси проксі-війни мав також конфлікт в Афганістані 1979–1989 років, коли афганські повстанці мали всебічну підтримку США, європейських країн – членів НАТО і Пакистану, а СРСР брав участь військовим контингентом, введеним на підтримку уряду Демократичної Республіки Афганістан.

Слід зазначити, що у проксі-війнах протистояння між впливовими державами не зникає, вони продовжують формулювати політичні цілі конфлікту. Пріоритетними сферами протистояння

держав-домінантів стають економічна, політична, інформаційна та інші невоєнні сфери. З цієї точки зору проксі-війна є повністю гібридною, оскільки поєднує різні за природою та характером цілі і засоби їх досягнення.

Сутність та особливості гібридних війн. На певному етапі розвиток технологій і засобів збройної боротьби сповільнив для провідних держав можливість домінування в озброєннях. Наприклад, паралельно з розвитком літальних апаратів триває розвиток засобів протиповітряної оборони, а крім того, вдосконалюється ядерний потенціал.

З іншого боку, спроможність держави вести війну визначається не лише воєнним потенціалом, а й іншими складовими воєнної могутності.

Поширення глобалізаційних процесів привело до критичної взаємозалежності економік та інформаційних просторів держав. Економічні, фінансові та інформаційні інструменти протидії набули спроможності завдавати збитків, сумірних зі збитками від застосування воєнної сили. За таких умов воєнні дії відсунулися на другий план, а воєнні конфлікти почали називати гібридними війнами.

У гібридних війнах держави, зокрема їх правлячі еліти, продовжили формулювати цілі воєнних конфліктів, але у воєнних діях почали переважати спеціальні операції, тобто дії з обмеженими локальними цілями. Для “ураження” противника було змінено інструменти.

Зазнали змін і політичні цілі війни. Якщо раніше “класичними” цілями були анексія, захоплення територій або зміна уряду, то нині цілями стали примушення противника до підпорядкування або поставлення під контроль його правлячої еліти.

Термін “гібридна війна” виник у документах з безпеки США і Великої Британії на початку XXI ст. Згідно зі щорічним виданням Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень гібридна війна – це “використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на:

досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг для використання в дипломатичних діях;

масштабні і стрімкі інформаційні, електронні і кібернетичні операції;

прикриття воєнних і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском”.

Іншими словами, гібридна війна означає підпорядкування певної території (держави) за допомогою інформаційних, електронних, кібернетичних операцій у поєднанні з діями збройних сил, спеціальних служб та економічним тиском. У терміні “гібридна війна” наголошено на поєднанні різноманітних воєнних та невоєнних інструментів. Зрештою усі воєнні конфлікти є гібридними, оскільки протидія триває із застосуванням усього спектру наявних інструментів.

3.3. Сутність та особливості мережевих та приватизованих війн

Сутність та особливості мережевих війн. Після того, як внаслідок екстенсивного розвитку інформаційні засоби стали доступними в будь-якому куточку світу, почалася епоха “мережених” війн, що було якісним стрибком у використанні інформаційних інструментів для досягнення воєнно-політичних цілей.

Не слід плутати мережеві і мережецентричні війни. Різниця між ними полягає у тому, що термін “мережецентричний” стосується особливого типу бойових дій, а термін “мережений” характеризує особливий тип війни як соціально-політичного явища.

Термін “мережева війна” запропонували корпорації RAND Д. Аркіл і Д. Ронфельд на основі застосування ідей і методів ведення війни в кібернетичному просторі для вирішення завдань, які раніше вирішувались за допомогою воєнної сили. Головним мотивом дослідників RAND було зменшення інтенсивності воєнних дій, потрібної для досягнення політичних цілей.

Застосування інструментарію мережевих війн спрямоване на населення противника, насамперед його дезорієнтування і зміну світорозуміння: населення не змушують до підпорядкування, а воно само підпорядковується.

Усі інструменти працюють на цю мету. Перевагу надають інформаційним інструментам, зокрема інформаційно-психологічним.

Винахідники нової війни виокремили два її типи:

перший тип – ненасильницький – боротьба за права людини з метою переходу від авторитаризму до демократії, відкритого суспільства, середовище якого найбільш придатне для зовнішнього впливу;

другий тип – насильницький – боротьба кримінальних, терористичних, етнічних, націоналістичних формувань проти контролю з боку держави, тобто підрив державної влади як такої.

У мережевій війні держава-агресор залучає переважно внутрішні суб'єкти (партії, недержавні організації, кримінальні угруповання тощо), але не відкидає і зовнішніх (держав-сателітів, міжнародних терористичних організацій).

Війну назвали мережею з огляду на те, що мережа є формою організації множини суб'єктів, яка ґрунтується на децентралізованому прихованому проникненні і подальшому впливі на державні та недержавні структури з метою мінімізації суверенітету суб'єкта-жертви.

У мережевій війні ворожа мережа охоплює противника зсередини та з усіх боків.

Виховання споживчих настроїв, піднесення споживання в ранг філософії життя створює сприятливе підґрунтя для підвищення ефективності інформаційно-психологічних впливів. Використовують навіть корупцію, яка розкладає еліту держави, державну владу і суспільство, розбещує молодь тощо.

Спектр інструментів, доступних у мережевій війні, розширюється майже необмежено, не відкидаються дії, пов'язані із застосуванням воєнної сили і насильства, зокрема партизанські війни, диверсії, провокації, заколоти тощо.

Різноманіття можливих інструментів призводить до того, що держава-агресор оточує противника великою кількістю нібито не пов'язаних між собою дій: провокацій, дезінформацій, дипломатичних демаршів, дій різноманітних фондів, комітетів, авторитетних лідерів, рухів, телеканалів, Інтернет-сайтів тощо.

Насправді ці дії виявляються добре узгодженими на основі єдиної стратегічної концепції. Це не лише збільшує силу впливу за рахунок координації, а й сприяє забезпеченню їх раптовості і складності організації протидії, оскільки протистояти комплексним системним впливам з усіх боків може лише добре інтелектуально підготовлена державницька еліта.

В умовах мережевих війн такі фундаментальні державні інститути, як збройні сили, за визначенням не спроможні діяти ефективно, оскільки не мають правових основ та інструментів, адекватних особливостям дій противника. На цей час держава взагалі не має єдиного інституту для протиборства у мережевій війні. На практиці лише ради національної безпеки координують дії різноманітних державних органів.

Отже, головна відмінність мережевих війн полягає у подрібненні (розмиванні) суб'єкту впливу на кілька суб'єктів, що можуть бути внутрішніми, не обов'язково володіти засобами збройного насильства і розуміти істинні цілі своїх дій.

Класичним прикладом мережевої війни може бути війна в Лівії 2010 року, коли як суб'єкти впливу на уряд Каддафі були використані неурядові організації, кочівники, впливові клани, загони спеціального призначення, військово-повітряні сили країн – членів НАТО.

Сутність та особливості приватизованих війн. Концепція мережевих війн достатньо повно відображає характер сучасних війн. Втім еволюція способів протиборства триває.

Розмивання суб'єкта впливу на противника у мережевій війні все ж не повністю відображає сутність сучасних війн, таких як війна у Сирії, яка почалася у 2011 році. Виникає питання: а що власне змінюється?

У сучасному протиборстві, як і в гібридній війні, застосовується весь спектр інструментів впливів, насамперед невоєнних.

Як і у проксі-війні, впливові держави намагаються не вступати у безпосереднє протиборство, а використовувати інші підпорядковані сили (сателіти, замітники або прокладки).

Як у мережевій війні, розмивається суб'єкт впливу на противника, використовуються внутрішні суб'єкти.

На сьогодні все ж можна виділити кілька нових рис:

через світову фінансово-економічну кризу фінансування підпорядкованих сателітів у значних обсягах стало проблематичним;

поширилася практика застосування тероризму як інструменту досягнення воєнно-політичних цілей (при цьому не відбувається вчинення окремих терористичних актів, а проводяться цілісні

терористичні кампанії і створюються терористичні держави як стійкі соціально-політичні утворення з ідеологією держави);

майже повністю заблоковано міжнародні інститути, призначені для стримування агресії і вирішення конфліктів, їх перетворено на один із політико-дипломатичних інструментів;

у провідних державах світу поширилася практика формування політичної еліти через делегування представників великих корпорацій (економічна могутність багатьох з них може перевищувати могутність держави з населенням кілька десятків мільйонів чоловік), що призводить до витіснення національних інтересів транскордонними інтересами великого бізнесу, при цьому бізнес-групи часто залишаються невидимими для покарання;

поширилася практика залучення до участі у воєнних конфліктах суб'єктів, які важко ототожнити з державою – приватних військових компаній, незаконних збройних формувань, які керуються приховано і зовсім не переймаються міжнародним гуманітарним правом у власних діях.

Зазначені риси відображають зміни характеру війни, які можна назвати “приватизацією війни”.

Якщо в мережевій війні розмито структуру суб'єкта впливу на противника, то у приватизованій, крім того, розмито структуру держави-агресора як суб'єкта війни, тобто справжній агресор приховує власну суб'єктність, підставляючи замість себе державу. Як інститут влади держава поступово втрачає власне виключне право на формування і реалізацію воєнної політики, стаючи сателітом інших воєнно-політичних сил (недержавних бізнес-об'єднань, олігархату тощо).

По-перше, такий прихований суб'єкт воєнно-політичних відносин є менш уразливим для противника, оскільки його важко виявити.

По-друге, такий суб'єкт може формувати впливи поза межами міжнародного права і не турбуватися про їх дотримання, залишаючи це державі.

По-третє, прихований суб'єкт може залучати асиметричні інструменти, застосування яких не потребує великих коштів, крім того, частина фінансування може бути перекладена на державу, а ідеальним варіантом є схема самофінансування, коли підпорядковані суб'єкти власними діями забезпечують фінансування і певну частину прибутку навіть віддають суб'єкту-агресору.

Отже, у приватизованій війні головним інтересом суб'єкта-агресора стає отримання прибутку.

Характерні риси приватизованої війни повною мірою проявилися у війни в Сирії, яка почалася у 2011 році.

Зокрема, сирійські території захоплювали міжнародні терористичні угруповання, укомплектовані громадянами держав з усього світу. Ці угруповання організували видобуток нафти і її продаж через Туреччину, кошти від чого йшли на фінансування бойових дій.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні війни здебільшого стають приватизованими, поєднуючи у кожному конкретному випадку елементи інших типів війн.

Сучасні війни в комплексі використовують усі інструменти: політичні, економічні, інформаційні, воєнні тощо. При цьому воєнні інструменти відходять на другий план, але не виключаються з протиборства (гібридні війни). Сучасні війни тривають через підпорядкованих сателітів (проксі-війни) і спрямовані на дезорієнтування населення противника за рахунок різноманітних узгоджених впливів (мережеві війни).

“Приватизація війни” змінила характер суб'єкта-агресора і певним чином зміст воєнно-політичних відносин (дій). Головні зміни стосуються витіснення держави як суб'єкта війни і заміни її інтересів інтересами великого транснаціонального бізнесу. Одним із головних суб'єктів впливу стали внутрішні і міжнародні терористичні формування, у яких рівень організації, сила і стійкість значно підвищилися.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Охарактеризуйте воєнно-політичні відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів
2. Які чинники зумовлюють особливості класичних та проксі-війн?
3. Які чинники зумовлюють особливості гібридних війн?
4. Які чинники зумовлюють особливості мережевих війн?
5. Які чинники зумовлюють особливості приватизованих війн?

ЛЕКЦІЯ 4. Основи аналізу воєнно-політичних конфліктів та класична модель міждержавного протиборства

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 4.1. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування передумов воєнно-політичного (збройного) конфлікту
- 4.2. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
- 4.3. Фази, стадії розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту та його функціональний аналіз
- 4.4. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов збройних конфліктів
- 4.5. Класична модель міждержавного протиборства та етапи її реалізації

4.1. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування передумов воєнно-політичного (збройного) конфлікту

Важливе значення має також аналіз конфліктної свідомості учасників конфлікту, зміст якої складають політичні інтереси, цілі та завдання, а також конфліктні стереотипи та феномени сприйняття. “Спочатку ми створюємо ворога, - пише американський психолог Сем Кін, – образ передує зброї. Ми вбиваємо інших в думках, а потім здобуємо палицю або балістичні ракети, щоб вбити їх фізично”. Несумісність цілей та інтересів сторін може існувати лише в їх свідомості, що може бути вагомим чинником виникнення конфлікту.

Втрата почуття реальності суб'єктами конфлікту, невідповідність їх сприйняття дійсності може значно ускладнити процес мирного, ненасильницького врегулювання політичного конфлікту. Це яскраво демонструє феномен “дзеркальних образів” сприйняття.

Цей феномен полягає в тому, що обидві сторони конфлікту приписують схожі чесноти самим собі та недоліки – своїм супротивникам. Американський психолог У. Бронфенбренер описує дію феномену “дзеркальних образів” в радянсько-американських відносинах періоду “холодної війни”: “Росіяни вважали, що уряд США складається з агресивних мілітаристів, що вони експлуатують та гноблять американський народ, що в дипломатичних відносинах їм не можна довіряти... Повільно і болісно ми розпочинаємо розуміти, що викривлене російське сприйняття Америки дивно схоже на наше сприйняття Росії, як дзеркальне відображення”.

Феномен дзеркальних образів поєднується з *феноменом приписуючого викривлення*, – будь-які вчинки іншої сторони пояснюються її злими намірами. Протилежній стороні приписуються виключно негативні риси, а власні дії сприймаються, як позитивні й правильні. Внаслідок дії цього феномену власні, негативні вчинки, спрямовані на ескалацію протистояння або взагалі не помічаються, або пояснюються обставинами, а позитивні, конструктивні дії суперника, спрямовані на мирне врегулювання політичного конфлікту пояснюються наміром досягнення якої-небудь власної цілі.

Явище “дзеркальних образів” призводить до того, що суб'єкти конфлікту розпочинають вважати, що їхні інтереси та цілі не співпадають в більшій мірі, аніж насправді.

При певних обставинах ускладнити процес врегулювання конфлікту можуть також надмірна *гіпертрофованість сприйняття* або, навпаки, *реакція заспокоєння*.

Реакція заспокоєння мала місце серед радянського керівництва на чолі з І. Сталіним напередодні початку радянсько-німецької війни. 15 червня 1941 р. вийшов наказ “Не піддаватись на провокації”, підписаний наркомом оборони маршалом Тимошенко. А вже 22 червня розпочалась війна.

Гіпертрофованість сприйняття на протигагу реакції заспокоєння виявляється у перебільшенні значення подій конфлікту, коли навіть незначні дії противника сприймаються у якості критично небезпечних. Це неодноразово мало місце у відносинах СРСР та США періоду “холодної війни”.

В процесі розвитку конфлікту в свідомості його учасників формується “образ ворога” – його повна дегуманізація, відсутність в ньому людських рис, людського обличчя.

Перебуваючи в стані конфліктних відносин, учасники, зазвичай, ігнорують той факт, що негативні образи однієї сторони впливають на образи іншої, посилюючи їх ворожий характер. З цього приводу можна навести слова сенатора США У. Фулбрайта: “Моє особисте переконання полягає в тому, що

поведінка росіян та китайців у такій же мірі обумовлена їх підозрами стосовно наших намірів, як і наша поведінка нашими підозрами... ми справляємо величезний вплив на їх поведінку: загрожуючи їм як вороги, ми посилюємо їх ворожість". Все це сприяє подальшому загостренню конфронтації.

Саме тому в процесі проведення аналізу необхідно брати до уваги прояви негативних феноменів сприйняття на масовому та індивідуальному рівнях, адже їх подолання є необхідною умовою ефективного врегулювання політичного конфлікту.

Вищенаведені психологічні явища призводять до формування у свідомості сторін протистояння *конфліктних стереотипів*, складовою яких є дегуманізований образ ворога. Ці стереотипи досить стійкі і зберігаються довгий період часу після припинення конфлікту. Саме конфліктні стереотипи періоду холодної війни є однією з причин того, що частина населення досить довгий період часу негативно ставиться до євроатлантичної інтеграції України.

Надзвичайно важливе значення мають інтереси учасників конфлікту.

Сторони конфліктної взаємодії, а також її непрямі учасники намагаються в результаті конфлікту реалізувати власні інтереси в максимальному можливому обсязі.

Врегулювання конфлікту за допомогою мирних методів передбачає узгодження інтересів конфліктуючих сторін.

Р. Рубінштейн вважає, що серйозні конфлікти не можуть бути розв'язані, якщо всі учасники не отримають можливості задовольнити свої інтереси та потреби в ідентичності, визнанні (забезпеченні) безпеки та розвитку.

На думку Дж. Бертон невдача у врегулюванні конфлікту на Кіпрі пов'язана з тим, що резолюція Ради Безпеки ООН не враховувала інтереси всіх сторін конфлікту, а до них окрім грецької та турецької общин належали також Туреччина, Греція, Великобританія, СРСР та США.

Отже, ефективне прогнозування розвитку та результатів конфлікту, а також його ненасильницьке врегулювання неможливе без визначення інтересів всіх учасників конфліктного протистояння.

Що ж до цілей сторін, то більшість дослідників вважають, що чим обмеженіші цілі, тим вірогіднішим є досить швидке врегулювання конфлікту, і навпаки, якщо цілі суб'єктів політичного конфлікту надзвичайно далекосяжні та життєво-важливі, то врегулювати конфлікт значно складніше.

Л. Козер з цього приводу наводить приклад російсько-японської війни 1905р.: "Як тільки японці втілили в життя задум зупинити росіян на Далекому Сході, їх мета була досягнута й вони дозволили собі звернутись до Рузвельта з проханням про посередництво". Вияв, як офіційно визначених так і неофіційних (прихованих) цілей сторін конфлікту є важливою умовою його врегулювання.

Доцільно звернути увагу на засоби, що використовують учасники (політичні, економічні, військові) та на специфіку конфліктних дій: зміст взаємних обвинувачень, погроз, попереджень, ультиматумів і т.д., оскільки процес врегулювання соціального конфлікту спрямований на припинення конфліктних дій та використання засобів конфліктного протистояння.

4.2. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту

Під еволюційно-генетичним аналізом збройного конфлікту розуміється визначення причин (суб'єктивні та об'єктивні конфліктогенні чинники, які призводять до змін у відносинах між суб'єктами соціальних відносин, перетворенню їх на конфліктні) конфлікту, умов виникнення і розвитку конфлікту та етапів його динаміки.

Під час вказаного аналізу будь-який соціальний конфлікт, у тому числі й збройний конфлікт розглядається як процес.

Дослідження передумов виникнення конфлікту передбачає з'ясування конфліктостворюючих чинників та умов, а також визначення причини виникнення конфлікту.

Серед чинників, характерних для соціального конфлікту можна виділити економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, релігійні, культурні та етнічні чинники.

Від характеру домінуючих чинників залежить ступінь складності мирного врегулювання конфлікту.

Соціальні конфлікти, в яких домінуючий характер мають етнічний та релігійний чинники, досить складно врегулювати за допомогою мирних засобів: між протестантами й католиками в Північній Ірландії, між арабами та ізраїльтянами і т. д.

Для виникнення соціального конфлікту необхідною є також наявність відповідних умов об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Суб'єктивні умови мають місце в свідомості суб'єктів конфлікту й можуть не співпадати з об'єктивним ходом розвитку подій: усвідомлення сторонами життєвої важливості конфліктних інтересів, неправильне сприйняття заяв та дій протилежної сторони, нереалістична оцінка політичної ситуації і т.д.

Об'єктивні умови містяться у внутрішньополітичній ситуації, державно-політичному устрої країни, а також в сферах соціально-економічних та міжнародних відносин. Сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов складають конфліктний потенціал даного суспільства. Об'єктивні та суб'єктивні умови можуть підвищувати напруженість в суспільстві, створювати конфліктні ситуації.

В сучасних умовах важливий вплив на процес виникнення та специфіку перебігу соціальних конфліктів має також терористичний чинник.

Наявність та активна діяльність терористичних організацій може спричинити дестабілізацію політичної ситуації, загострення протистояння сторін конфлікту та надзвичайно ускладнити його врегулювання.

Сьогодні тероризм перетворивсь на чинник глобального значення, з яким доводиться рахуватись будь-якому уряду як в своїй внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Тероризм становить загрозу як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці.

Терористичні акти в США призвели до введення американських військ в Афганістан та перемоги антиталібської коаліції, а також являють собою вагомий чинник війни проти Іраку, результатом якої стало повалення режиму С.Хусейна.

Терористичний чинник відіграв далеко не останню роль у грузино-російському конфлікті.

Розпочинаючи з першої війни в Чечні, тероризм став невід'ємним елементом чеченського конфлікту.

Терористичні акти на території Індії в значній мірі перешкоджають остаточному врегулюванню індо-пакистанського конфлікту та дестабілізують внутрішньополітичну ситуації в Індії.

Сепаратистські терористичні організації в багатьох країнах світу мають за мету за допомогою насильства або загрози його використання відокремити певну частину території цих країн.

Українське суспільство не уникнуло загрози тероризму, пов'язаної з соціальними конфліктами.

Терористичні акти в зарубіжних країнах (Індія, Ізраїль, Російська Федерація, США) становлять загрозу для життя та безпеки громадян України, котрі перебувають на території цих країн.

Внаслідок дії конфліктостворюючих чинників та умов виникають причини конфліктів, - відбувається зміна відносин між учасниками (суб'єктами) майбутнього конфлікту з приводу його предмету та об'єкту, а також відповідна зміна їх положення в системі соціальних відносин.

Дії однієї з сторін, що порушують інтереси іншої сторони з приводу предмету конфлікту породжують, формують конфліктні дії останньої, - розпочинається політичний конфлікт.

Так, основною причиною виникнення конфлікту в Придністров'ї вважається зміна положення придністровської еліти (номенклатури) в системі політичної влади в республіці в період 1989-1991 рр. До виникнення придністровського конфлікту спричинили ідеологічні, історичні, етнонаціональні, економічні та політичні чинники.

Молдавська еліта підтримувала розпад СРСР, оскільки це надавало їй можливість для реалізації своїх інтересів, пов'язаних з отриманням незалежності Молдовою та зближенням з Румунією.

Придністровська еліта (переважно російського та українського походження) збереження свого політичного, владного положення вбачала в нейтралізації дезінтеграційного процесу в СРСР та в єдності з Союзним Центром.

Важливе значення мало також прийняття закону про офіційний статус молдавської мови та проект нового Союзного Договору, який передбачав збільшення суб'єктів Союзу, в якості яких могли виступати автономії, що входили до складу союзних республік.

4.3. Фази, стадії розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту та його функціональний аналіз

Фази та стадії розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту. Важливою елементом еволюційно-генетичного аналізу є з'ясування специфіки фаз та стадій розвитку політичної складової воєнного конфлікту,

Процес розвитку будь-якого соціального конфлікту проходить ряд фаз та стадій.

Під час *латентної фази* формується конфліктна ситуація, накопичуються і загострюються суперечності. Важливим, в контексті забезпечення національної безпеки, на цій фазі є усунення можливості подальшого розвитку конфлікту та вжити належних заходів з метою попередження використання силових, збройних засобів протистояння.

В межах *фази безпосередньої конфліктної взаємодії* сторони конфлікту розпочинають практично реалізовувати свої цілі.

1. *Стадія ескалації* характеризується різким посиленням протистояння, ворожих дій сторін конфлікту;

2. *Стадія кульмінації* відповідає максимальному рівню інтенсивності конфлікту. Це свого роду поворотний момент у конфлікті, після якого одна або обидві сторони вичерпують власні ресурси протистояння. Прикладом кульмінації в конфлікті є битва на Курській дузі (5 липня - 23 серпня 1943 р.), після якої стратегічна ініціатива остаточно перейшла до Червоної Армії;

3. *Стадія деескалації* передбачає зменшення рівня гостроти та інтенсивності конфлікту.

На *фазі врегулювання* конфліктні дії припиняються, учасники визначають об'єм взаємних втрат та можливих поступок, а також подальші наміри та лінію поведінки.

Конфлікт може припинитись і на фазі безпосередньої конфліктної взаємодії внаслідок цілковитого знищення однієї з конфліктуючих сторін. Такий варіант припинення конфлікту можливий за умови крайніх форм силового протистояння.

Найбільшу загрозу становлять конфлікти на фазі безпосередньої конфліктної взаємодії сторін. На цій фазі суб'єкти конфлікту внаслідок загострення конфронтації можуть опинитись в "ескалаційній пастці", що ускладнить процес мирного врегулювання.

Приклад дії даного феномену наводить американський науковець Р. Джервіс: "Прем'єр-міністр Японії у відповідь на американські вимоги вивести війська з Китаю відповів, що вони вложили в це занадто багато сил, а тому будь-яким чином повинні отримати задовільний результат".

Функціональний аналіз воєнно-політичного конфлікту. Функціональний аналіз воєнно-політичного конфлікту передбачає визначення функцій та наслідків соціального конфлікту. Загалом, доречно виокремити два основні типи функцій соціальних конфліктів: деструктивні та конструктивні.

Проблема впливу соціальних конфліктів на національну безпеку безпосередньо пов'язана з їх функціональним аналізом, що передбачає застосування функціонального методу дослідження соціальних процесів.

Домінуючим у сучасній конфліктології є загальнометодологічний підхід, в межах якого визначаються як позитивні, так і негативні функції конфліктів, що є продовженням теоретичних концепцій Р. Дарендорфа та Л. Козера.

Так, Л. Козер у своїй концепції, яка отримала назву "концепції позитивно-функціонального конфлікту", наголошує на тому, що конфлікт може виконувати як негативну, деструктивну роль, так і мати позитивні наслідки у забезпеченні кінцевої єдності суспільства та стійкості соціальної системи, її адаптації до нових умов функціонування, розрядки соціальної напруженості, налагодження зв'язків між сторонами та залучення їх до публічної політики, створення механізму збереження і регуляції балансу сил.

Робиться висновок про те, що позитивний або негативний характер конфлікту залежить перед усім від типу соціальної структури, ступеню її жорсткості, а також від того, чи поділяють сторони загальні цінності, які легітимують соціальну систему.

У випадку жорсткої соціальної структури та неприйнятті спільних цінностей та норм взаємовідносин конфлікт загрожує зруйнувати дану систему.

Саме соціальні конфлікти, пов'язані з розбіжністю культур та цінностей різних етнічних груп, почасти слабкою інституалізацією, відсутністю узгоджених норм взаємовідносин між сторонами мають значний деструктивний потенціал.

Щодо жорсткості соціальної структури, то саме такими були соціальні системи СРСР та, в дещо меншій мірі, СФРЮ, що були зруйновані в силу ряду причин, серед яких етнополітичні конфлікти займали далеко не останнє місце.

Дещо відмінна точка зору полягає в твердженні про те, що більш доречно розглядати позитивні функції протиріч, а не конфліктів, оскільки саме протиріччя є джерелом розвитку суспільства, а їх мирне розв'язання попереджує розвиток небезпечного конфлікту: "...інколи роблять висновок про позитивні функції не протиріччя, а саме конфлікту, що не зовсім правильно, оскільки конфлікт передбачає певний спосіб розвитку протиріч – силовий, спрямований на перемогу одного і програш іншого. Точніше говорити про позитивні функції протиріч в конфлікті".

Поділяючи точку зору про конфлікт як багатофункціональне явище, яке виконує як позитивні, так і негативні функції, доречно відзначити, що на сьогодні поширеним є погляд, згідно з яким внутрішньодержавні та міжнародні збройні конфлікти розглядаються як одна з найбільших загроз національній безпеці та міжнародній безпеці. Такий підхід до проблеми збройних конфліктів, зокрема і на етнічному ґрунті, відображено в низці нормативних актів у сфері забезпечення національної безпеки та наукових працях ряду вітчизняних і зарубіжних науковців.

Разом з тим слід зауважити, що навіть у війнах можна виокремити позитивні наслідки.

Так, результатом двох Світових воєн став розвиток науки і техніки.

Зокрема, у радянському та західному ракетобудуванні, космічних програмах США та СРСР використовувались роботи німецького вченого Вернера фон Брауна, який був розробником німецьких ракет Фау, що використовувались в ракетних ударах по Лондону. Згодом німецький вчений став "батьком" космічної програми США.

Проте загалом, якщо негативні наслідки конфлікту переважають його позитивні результати, то конфлікт визначається у якості деструктивного.

Так, незважаючи на розвиток науки і техніки та повалення нацистського режиму в Німеччині і фашистського режиму в Італії, Друга світова війна мала наслідком загибель біля 55 млн. людей, значні матеріальні збитки і негативні соціально-економічні наслідки для багатьох держав, що надає можливість визначити її у якості крайньої форми деструктивного соціального конфлікту.

Слід також звернути увагу на суб'єктивність оцінки функцій конфліктів, оскільки, як вже зазначалось, конфлікт може сприйматись стороною не у якості загрози, а як засіб реалізації її інтересів.

Результати аналізу соціальних конфліктів є підґрунтям прогнозування їх розвитку та вибору ефективних методів врегулювання.

4.4. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов збройних конфліктів

Міжнародні відносини в геополітичному трикутнику «Україна – Російська Федерація – країни Заходу» характеризуються крайнім ступенем загострення, що обумовлено міждержавним протиборством, в ході якого використовуються технології дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем, технології регіональної дезінтеграції держави, що насамкінець може призвести до втрати державності Україною.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями вивчення технологій дестабілізації суспільно-політичної і економічної систем, технології регіональної дезінтеграції держави, що в свою чергу, дозволить розробити комплекс заходів з протидії загрозам національній безпеці України, а саме:

розвідувально-підривній діяльності іноземних спеціальних служб;

загрозі посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що сьогодні є досить широкий набір технологій дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем. Практично в більшості із них у якості основних потенціальних дестабілізуючих факторів можуть бути використані:

кризові явища суспільно-політичного життя в столиці держави;

етнотериторіальні люфти в геополітичній структурі регіонів світу;

економічна криза в країні;

масові порушення прав людини;

надання підтримки «державам-терористам»; поширення політичного тероризму в країні;

порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні питання міжнародної безпеки.

Така ситуація надає можливість державі-нападниці здійснити:

дискримінацію влади держави-супротивника у вирішенні проблем забезпечення суспільно-політичної стабільності із метою її подальшої делегітимізації;

створення та подальша підтримка сепаративних рухів та опозиції, включаючи військову допомогу;

приведення опозиції до влади та закріплення позитивних результатів операції.

Варто зазначити, що боротьба між державами по своїй природі суттєво не відрізняється від боротьби взагалі і представляє собою такий вид взаємодії систем, який виступає засобом їхнього виживання.

Боротьба – це загальний закон розвитку всього сущого, який формулюється в діалектиці у вигляді закону єдності і боротьби протилежностей.

З точки зору теорії систем боротьба представляє собою процес виведення системи-конкурента зі стану рівноваги. Відповідно, в міждержавному протиборстві дестабілізація суспільно-політичної та економічної систем супротивника залишається важливою передумовою для перемоги над ним. Таке порушення рівноваги досягається заздалегідь спланованими або випадковими стратегічними діями.

Дестабілізації інколи називають стратегією непрямих дій, хоча на певних етапах вони можуть бути підтримані й прямим застосуванням військової сили.

Наприклад, наприкінці ХХ століття перед нами виникли такі історичні факти, коли в ході протиборства на міжнародній арені без безпосереднього застосування воєнної сили почали розпадатися держави та коаліції держав - СРСР, Варшавський договір, Югославія, Чехословаччина та інші. В кінці 80-х-на початку 90-х років ХХ століття в більшості випадків США і НАТО досягали своєї політичної мети шляхом реалізації стратегії непрямих дій, тобто, по суті без прямого застосування своїх збройних сил проти держав, які призупинили своє існування.

4.5.Класична модель міждержавного протиборства та етапи її реалізації

Аналіз перебігу подій дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем на прикладі пострадянських країн, зокрема пов'язаних із розпадом Югославії дозволяє побудувати базову (класичну) модель міждержавного протиборства, яку в сучасних умовах можна вважати класичною та елементами якої (складовими) є моделі (алгоритми):

створення ситуації економічної нестабільності;

політичної дестабілізації суспільно-політичного життя в столиці держави;

політичної дестабілізації «зовнішнє управління результатами виборів»;

політичної дестабілізації суспільства екстремістськими організаціями;

політичної дестабілізації суспільства сепаратистськими та терористичними організаціями;

регіональної дезінтеграції держави.

В свою чергу, кожна із зазначених моделей передбачає поетапне та цілеспрямоване проведення низки заходів, зокрема, модель регіональної дезінтеграції держави, передбачає наступні етапи (стадії).

Перший етап: формування паспорту заданих територій. Ці заходи здійснюються розвідувальною спільнотою зовнішнього оточення (розвідувальні служби держав, ТНК, недержавні терористичні, екстремістські структури). Це необхідно в подальшому для прийняття рішення про використання історичних подій, тобто форми проведення ініціювання політичної нестабільності і підготовка її сценарної програми.

Другий етап: створення поля необхідних умов – відповідних змін у соціально-культурній, економічній і внутрішньополітичній сферах в ході яких стають можливими реалізація наступних пунктів сценарію ініціювання політичної нестабільності.

Цей етап є необхідним в силу того, що ініціювання політичної нестабільності можливе лише при її підтримці хоча б частиною суспільства заданих територій. При проведенні заходів цього етапу, зокрема, вирішуються такі завдання:

формування на заданих територіях спільноти союзників зовнішнього оточення, на яких покладається здійснення наступних фаз дестабілізації;

формування у більшості населення пасивного відношення до ініційованих заходів політичної нестабільності.

Вирішення цих завдань досягається за рахунок впровадження через різні інформаційні канали необхідних ціннісних настанов. Певні соціальні (етнічні, релігійні) групи, які передбачено використати зовнішнім оточенням в якості підтримки розробленої сценарної програми, виокремлюються із загального соціального фону заданих територій і тим самим формується їхня певна окремішність.

Аналіз процесів розпаду СРСР та СФРЮ ілюструє, що опорою для зародження сепаратистських тенденцій, як правило, є зарубіжні общини. Саме за кордоном провідними діячами цих общин, при підтримці певних політичних та розвідувальних організацій розробляються відповідні програми, визначаються і просуваються «офіційні» лідери «руху».

Паралельно з цим здійснюється перенос основних ідей вироблених за кордоном програм в соціальні прошарки регіону. Це здійснюється як за допомогою представників общин зарубіжжя, котрі приїхали на свою «історичну батьківщину» і ведуть тут пропаганду, так і за допомогою спеціально створених інформаційних каналів, які працюють в «потрібному» політичному напрямі (радіо, телебачення, друкована продукція, комунікаційні інформаційні мережі). Вони діють в інтересах тих, хто на думку закордонних ініціаторів політичної нестабільності повинен стати домінуючою силою в сепаратистському русі регіону.

Основний принцип роботи ЗМІ в даному випадку – представлення недостовірної інформації на користь сепаратистської групи. Вся «фактична пропаганда» в цей період базується або на спотвореній, або недостовірній інформації.

Особливо варто зазначити, що час на проведення перших етапів буває скорочено до мінімуму, якщо соціальні групи, на які робиться ставка і які становлять основу сепаратистського руху є не місцевим населенням.

Наприклад, основними поборниками незалежності Боснії від СФРЮ, були переселені туди «саджаци» – мусульмани, вихідці із Саджаку, невеликої гірської місцевості на півдні Сербії. Також і в іншому конфлікті основне ядро «Визвольної Армії Косово» становили далеко не місцеві косовські албанці.

Третій етап: початок активної фази керованого хаосу – ініціювання конфлікту, основу якого може становити як політичне так і побутове підґрунтя (побутові суперечки або бійки). Приводом такого конфлікту є будь-які дії, які обмежують права і свободи конкретних представників певної групи в регіоні, представників сепаратистських тенденцій.

Головну роль на цьому етапі відіграє інформаційно-пропагандистське супроводження подій, що розгортаються.

З цієї метою до місця конфлікту виїжджають правозахисники, лідери відповідних політичних та громадських рухів і головне, представники спеціально підготовлених для цього ЗМІ. Їхнє завдання представити в необхідному світлі «світовій спільноті» наявну проблему, піддати критиці дії влади і підштовхнути її до прийняття помилкових рішень, які загострюють кризу.

Про можливо підготовлений характер подій можна судити по швидкості організації так званих «загонів самооборони», або просто бойовиків «пригніченої» сторони.

Четвертий етап: соціальна конфронтація. Основним завданням цього етапу є виділення в ході розпочатого конфлікту території (якщо йдеться про сепаратистську програму) на яку претендує зовнішнє оточення з присвоєнням їй статусу «спірної» або виявлення проблеми, позитивне вирішення якої необхідне ініціаторам політичної нестабільності.

Ініційований привід стає каталізатором подальших подій. Сепаратистами оголошується незалежність, що в свою чергу призводить до конфлікту із соціальними групами, які підтримують правлячий політичний режим. Центр виявляється не здатним забезпечити підтримку своїм прибічникам оскільки, як правило, він буває політично заблокованим тиском «світової спільноти».

Логічним продовженням подій є виникнення сепаратистських рухів вже в середині відокремленого регіону.

Підсумком параду суверенітетів стає початок громадянської війни.

Громадянський конфлікт в рамках регіону починається, як правило, представниками трьох сторін:

сформованими «державними структурами суверенного утворення» тобто незаконними військовими формуваннями регіону, який відділився;

військами центральної влади;

найбільш активними прибічниками центру – також незаконними військовими формуваннями, які управляються місцевою адміністрацією ворожою до новоутвореного «уряду» відокремленої території.

На даному етапі втручання зовнішнього оточення у воєнний конфлікт носить опосередкований характер у вигляді політичного та економічного тиску і так званої «гуманітарної допомоги» зброєю і військовими радниками.

Основне завдання зовнішнього оточення в цей момент – не допустити військової поразки підтримуваних сепаратистів.

Для досягнення цієї мети робиться усе, щоб перенести активні бойові дії в затяжну, мляву війну малих диверсійних редів.

Якщо на першому етапі війни гинуть самі відчайдушні бійці титульної нації (представники центру), то в цій боротьбі на виснаження прибічники попереднього режиму приречені на поразку, оскільки максимально позбавлені підтримки ззовні.

Починають виникати так звані «зони безпеки» – території під захистом НАТО, збройних контингентів Російської Федерації, «голубих касок» ООН або іншого «миротворчого» збройного контингенту.

Створення таких утворень дозволяє вирішити два завдання.

По-перше, на цих територіях сепаратисти можуть зібратися із силами, відпочити від боїв.

По-друге, в регіоні з'являються і починають діяти військові сили справжніх ініціаторів конфлікту.

П'ятий етап: миротворчий. Політиками зовнішнього оточення ініціюється так званий «конкурс мирних ініціатив».

В ході нього пропонується низка проектів мирних домовленостей спрямованих на призупинення бойових дій.

Підставою запропонованих варіантів миру є можливість закріпити «успіхи» сепаратистів (якщо вони є). Досягнення згоди планується за рахунок прибічників центру. Навіть якщо вони і перемогли в бойових діях, політичний тиск з боку зацікавлених держав (ембарго, відміна навіть символічних санкцій по відношенню до їхніх супротивників, загроза авіаційних ударів) спонукають їх прийняти не вигідні умови миру.

Шостий етап: гуманітарна інтервенція. Даний етап розпочинається з потужної пропагандистської кампанії, лейтмотивом якої є створення із представників прибічників центру образа агресора і насильника.

Для досягнення цієї мети ЗМІ будуть готувати репортажі про етнічні та релігійні чистки з боку представників центру. Подібні злочини з боку сепаратистів висвітлюватися не будуть.

Разом з тим, з досягненням цієї мети дії «агресора» отримують моральне засудження з боку релігійних лідерів та юридичне – через міжнародний трибунал.

Паралельно з цим здійснюється озброєння сепаратистів, як правило в обхід накладених санкцій. Після нагнітання істерії інспірується привід для військового втручання з боку зовнішнього оточення.

Сьомий етап: формування режиму нового порядку. Заключний етап полягає у створенні колабораційного управління на контрольованій зовнішнім оточенням місцевості. Фактичне захоплення заданих територій, здійснених на етапах соціальної конфронтації та гуманітарної інтервенції ініційованої керованої кризи, закріплюється юридичним і дипломатичним шляхом.

***Питання для повторення та обговорення
на семінарських заняттях***

1. Чому аналіз конфліктної свідомості є важливою передумовою з'ясування передумов воєнно-політичного (збройного) конфлікту?
2. Розкрийте зміст методологічних аспектів еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
3. Розкрийте зміст фаз та стадій розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту
4. Яка мета функціонального аналізу воєнно-політичного конфлікту?
5. Чому сучасні технології дестабілізації в державі є важливим інструментом створення передумов збройних конфліктів?
6. Розкрийте зміст етапів реалізації класичної моделі міждержавного протиборства

ЧАСТИНА 2

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

ЛЕКЦІЯ 5. Технології та інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 5.1. Передумови адекватності результатів та принципи аналізу воєнно-політичної обстановки
- 5.2. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнно-політичних конфліктів
- 5.3. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів
- 5.4. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів

5.1. Передумови адекватності результатів та принципи аналізу воєнно-політичної обстановки

Передумови адекватності результатів воєнно-політичної обстановки. Оскільки сучасні воєнні конфлікти набувають нового характеру, аналіз воєнно-політичної обстановки (ВПО) також має змінювати зміст і методи. Через зміну характерних рис сучасних воєнних конфліктів і воєнно-політичних відносин з'являються нові акценти, на які потрібно звернути увагу під час аналізу ВПО, нові елементи ВПО, які потрібно проаналізувати, щоб забезпечити адекватність результатів аналізу. Йдеться про наступне.

Склад розвідувальних ознак. Особливості сучасних війн кардинально змінюють склад елементів воєнно-політичної обстановки і розвідувальних ознак, які мають бути проаналізовані в рамках аналізу ВПО для оцінювання можливості початку війни.

Наприклад, характерними ознаками підготовки війни 2003 року в Іраку були наміри та дії міжнародної коаліції, пов'язані насамперед з формуванням коаліційного угруповання в Перській затоці і забезпеченням сприятливості світової суспільної думки. Свого часу фахівці на основі цих ознак довели, що початок війни можна було прогнозувати за півроку до нього.

На відміну від війни в Іраку для визначення моменту початку війни в Сирії 2011 року необхідно було проаналізувати зовсім інші ознаки: щодо створення мережі неурядових організацій, таборів для підготовки екстремістів у сусідніх державах (Туреччині, Іраку, Сирії), транзиту на Близький Схід мусульман із Європи та інші елементи. При цьому, якщо стосовно Іракської війни 2003 року відкриті джерела повністю задовольняли потреби в інформації, то щодо Сирійської війни 2011 року інформація по розвідувальних ознаках могла бути надана виключно спецслужбами.

Невоєнні інструменти протистояння. Якщо під час існування двополюсного світу аналіз ВПО зосереджували переважно на вивченні військових спроможностей держав, то нині цього недостатньо. Існує потреба аналізу намірів і дій держав в економічній, фінансовій, інформаційній, екологічній та інших сферах.

Розвиток відповідних інструментів на цей час досяг такого рівня, який дає змогу досягти рішучих воєнно-політичних цілей без застосування воєнної сили. Це потребує від аналітиків наявності розширених, по суті міждисциплінарних знань, охоплення багатьох джерел інформації, навичок спільного аналізу розрізнених даних, подій, тенденцій.

Непрямі способи збройної боротьби. Ці способи збройної боротьби передбачають використання суб'єктів, які підміняють одну зі сторін воєнного конфлікту. Такими суб'єктами-замінниками можуть бути держави, політичні партії, окремі соціальні групи, інші формування. Отже кількість суб'єктів воєнно-політичних відносин, дії яких підлягають аналізу, значно зростає.

Втрата державами воєнно-політичної суб'єктності. Не лише впливові держави можуть обирати і призначати суб'єктів-сателітів для заміни на міжнародній арені. Ті суб'єкти, які мають власні міжнародні інтереси, достатню економічну могутність і можуть дозволити утримувати політичні партії, приватні військові компанії, теж можуть підмінити інтереси держави власними інтересами. Йдеться насамперед про великий транснаціональний бізнес.

Останнім часом почалося виокремлення корпорацій з управління активами, вартість яких сягає трильйонів доларів. Поява таких суб'єктів значно ускладнює визначення істинних цілей сторін воєнно-політичних відносин і потребує від аналітиків навичок роботи з результатами аналізу вторинних ознак.

Змішування зовнішньої і внутрішньої політики. Якщо раніше в ході аналізу ВПО аналізували переважно політику, наміри і дії зовнішніх гравців (держав або воєнно-політичних союзів), то нині потрібно аналізувати дії внутрішніх суб'єктів, а також їх зв'язки із зовнішніми суб'єктами.

Лише два десятиліття тому вважалося, що в ході аналізу ВПО не потрібно розглядати внутрішньополітичні відносини. Однак нині виникає потреба додаткового вивчення внутрішньої обстановки: виділення внутрішніх суб'єктів, які впливають на політику держави, вивчення їх мотиваційних установок, політичних, економічних, фінансових, організаційних спроможностей, розуміння сильних та слабких місць тощо.

Характер вихідної інформації. Однією з найважливіших особливостей сучасного аналізу ВПО є кардинальна зміна властивостей інформації про об'єкт аналізу, з якою сьогодні змушені працювати аналітики. Це, зокрема, значне збільшення кількості відомостей, збільшення їх доступності та значне зменшення достовірності, катастрофічне збільшення інформаційного шуму.

Крім того, на цей час поступово змінюється природа об'єктів аналізу ВПО. Так, набули розвитку технології інформаційно-психологічних операцій і навіть війн, вістря впливів яких на цей час спрямоване на зміну світорозуміння людини.

Держави, які володіють значним міжнародним інформаційним ресурсом, намагаються перенести воєнно-політичну боротьбу в інформаційну сферу, тобто забезпечити досягнення воєнно-політичних цілей інформаційними інструментами.

По-перше, це істотно збільшує кількість інформаційних джерел та обсяги даних, які необхідно опрацьовувати на етапі збирання первинної інформації.

По-друге, це значно підвищує невизначеність даних і потребує від аналітиків спеціальних знань щодо вирішення задач аналізу ВПО в умовах невизначеності.

Асиметричні дії. Останнім часом значного розвитку набули асиметричні дії сторін під час воєнно-політичного протистояння. Такі дії характеризуються спрямованістю на уразливі місця, які противник не розуміє або щодо яких не має можливості оперативно і адекватно протидіяти.

Асиметричні дії передбачають застосування нетрадиційних, принципово нових концепцій із використанням несумірності між цілями противників або між витраченими ресурсами й отриманим ефектом. Можливість асиметричних дій змушує дослідників детально вивчати не лише противника, а й власні слабкі сторони, знати і застосовувати спеціальні методи аналізу ВПО, особливо під час прогнозування.

Принципи аналізу воєнно-політичної обстановки. Не зважаючи на появу сучасних особливостей об'єкта аналізу ВПО, його загальні методологічні принципи залишаються незмінними:

об'єктивність, всебічність і конкретно-історичний підхід (передбачає глибокий і всебічний аналіз реальної обстановки з виокремленням усіх важливих для розгляду факторів та урахуванням закономірностей розвитку держави і суспільства, а також історії розвитку воєнно-політичних процесів, суперечностей, тенденцій);

конкретність та інформативність (передбачає надання даних, не зловживаючи обсягом, але з раціональним ступенем деталізації і всебічним обґрунтуванням);

повнота, комплексність і системність (передбачає збалансованість опрацювання та урахування всіх значущих елементів обстановки, суміщених і всебічний аналіз різнорідних і, на першій погляд, неpojєднаних даних з метою пошуку головної події або взаємозв'язку);

прогностичність (передбачає підготовку даних, які забезпечать адекватність та ефективність воєнно-політичних рішень на довгострокову перспективу);

оперативність і безперервність (передбачає постійний аналіз обстановки, пошук її нових елементів, з'ясування причин змін, щоб своєчасно надати вихідні дані для корегування (перегляду) воєнно-політичних рішень);

пріоритетність політичного й економічного чинників (передбачає розуміння пріоритету політико-економічних цілей і розгляд воєнної сили як одного з інструментів їх досягнення);

соціально-політичного аналіз (передбачає аналіз внутрішніх соціально-політичних процесів і вивчення на базі цього інтересів і цілей внутрішніх сил, які формують і реалізують воєнну політику держав);

верифікації (передбачає зіставлення результатів аналізу ВПО (оцінок, прогнозів, сценаріїв тощо) та результатів її справжнього розвитку).

Таким чином, сучасний аналіз ВПО відображає особливості сучасних воєнних конфліктів і воєнно-політичних відносин як середовища їх виникнення.

Проведення аналізу ВПО постійно ускладнюється і потребує від аналітиків володіння системними знаннями у багатьох суміжних сферах: економіці, фінансах, інформації, екології, внутрішніх відносин тощо.

Крім зростання вимог до рівня підготовленості аналітиків, сьогодення потребує розроблення нових спеціальних методів аналізу ВПО, які б враховували особливості об'єктів аналізу і давали можливість коректного оброблення великих масивів даних в умовах значної невизначеності.

5.2. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнно-політичних конфліктів

Врегулювання конфліктів – це цілеспрямована діяльність як суб'єктів конфліктного процесу, так і зацікавлених у врегулюванні даного конфлікту сил і сторін. Мета такої діяльності – створення умов для переходу від стадії переговорного діалогу, що не відбувся, між учасниками суперечки (яка неминуче веде до конфлікту) до стадії взаємоприйняттого компромісу.

Врегулювання конфліктних ситуацій рідко досягається без участі посередників, третьої сторони, яка виконує роль арбітра. Третя сторона при розділенні протиборчих сил повинна забезпечити:

контроль за дотриманням кордонів, рубежів відведення, а також умов користування спільними угіддями, джерелами водокористування тощо;

патрулювання зони (коридору) безпеки і попередження відповідно до законодавства або обумовлених угодою способів порушень її режиму;

посередництво у врегулюванні виникаючих суперечок і конфліктів, примирення сторін, сприяння в наданні гуманітарної допомоги.

Завершальною фазою врегулювання конфлікту є укладення договору згоди, що вимагає копіткої погодженої роботи не лише безпосередньо в зоні самого протистояння, а й за його межами зі сторони третіх сторін і міжнародних організацій, що беруть участь або зацікавлених у ліквідації конфліктної ситуації.

Вирішення проблеми формування оптимальної стратегії управління конфліктами має спиратися на певні принципи, які дозволяють б реалізувати в повному обсязі зусилля з метою послідовного обмеження насильства у сфері стосунків як між конфліктуючими сторонами, так і між учасниками конфлікту і стороною-арбітром, яка часто відіграє роль елемента механізму управління конкретним конфліктним процесом.

Серед вказаних принципів, зокрема:

послідовного обмеження й виключення застосування силових засобів у процесі управління конкретним конфліктом (у тому числі з боку третіх сил);

розширення застосування несилових засобів, що використовуються для вирішення завдання управління конфліктами;

альтернативності варіантів виходу з ситуації конфліктного розвитку;

зміни інтересів учасників конфлікту, що впливають на процес розвитку конфліктних стосунків між ними;

не посягання на «суверенітет» і життєво важливі інтереси і права кожної із сторін конфлікту з боку третіх сил.

Реалізація цих принципів і формування на їхній основі оптимальної стратегії державного управління конфліктними відносинами між різними суб'єктами мають забезпечити припинення активного використання силових засобів сторонами конфлікту. Це першочергове стратегічне завдання, реалізація якого може відкрити можливості для налагодження спілкування між суперниками з метою послідовного компромісного врегулювання суперечностей.

Щодо можливих конфліктів, то найважливішими завданнями є створення умов у системі взаємодії суб'єктів, які сприяють використанню несилових засобів у назріваючій ситуації конфліктного розвитку стосунків між певними суперниками, а також реалізація заходів, спрямованих на усунення предмета суперечки, зміну відношення до нього з боку суперників з метою запобігання конфлікту.

При цьому найбільш сприятливими для врегулювання конфліктів є фази: загострення (кризи) та деескалації, а найменш сприятливою – фаза ескалації.

У фазі загострення стосунків між потенційними конфліктуєчими сторонами можливість врегулювання визначається тим, що вони не встигли задіяти збройні сили та завдати один одному жодної шкоди. Незважаючи на те, що зацікавленість сторін у мирному розв'язанні зменшується у міру того, як розвиваються події, все ж існують ефективні засоби, що дають змогу не допустити до спалаху збройного конфлікту.

Серед технологій врегулювання конфліктних ситуацій, передусім, варто виділити міжнародне посередництво та превентивну дипломатію.

5.3. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів

Міжнародне посередництво як технологія врегулювання воєнно-політичних конфліктів. Міжнародне посередництво у конфлікті полягає в тому, що третя сторона (держава чи міжнародна організація) вступає у взаємовідносини між потенційними противниками, ворогуючими сторонами, втягуючи їх у переговорний процес. Тобто такий посередник передає інформацію про позицію та пропозиції сторін.

Окремо треба виділити активне посередництво, при якому третя сторона переговорного процесу є джерелом ініціатив та пропозицій, спрямованих на відновлення компромісу між ворогуючими сторонами.

У даному випадку окреме місце належить взаємодії ООН з регіональними і локальними організаціями.

Співробітництво з регіональними і локальними організаціями з метою підтримання миру та безпеки передбачено главою VIII Статуту ООН. Але тривалий період холодної війни не дозволяв розкрити потенційні можливості цього механізму до початку 90-х рр.

У зв'язку із зростанням потреб у підготовці й проведенні операції з підтримання миру (далі – ОПМ) прийшло розуміння неможливості самої лише ООН вирішити всі завдання та усвідомлення необхідності взаємодії з іншими організаціями-суб'єктами міжнародного права.

Нині ООН в інтересах забезпечення миру й безпеки підтримує взаємодію з такими регіональними організаціями, як НАТО, що засвідчило свою ефективність при відновленні миру в Перській затоці 1991 р.

В Африці до операцій ООН залучалися різні регіональні й локальні організації: Організація африканської єдності, Ліга арабських держав, Організація ісламська конференція, Економічне співтовариство західно-африканських держав.

У Центральній Америці та Карибському регіоні окремі групи держав і Організація американських держав надавали підтримку діям ООН у Нікарагуа, Сальвадорі й Гаїті. В Азії сприяння у врегулюванні камбоджійського конфлікту здійснювала Асоціація держав Південно-Східної Азії.

Найбільшого розвитку набуло співробітництво ООН з Організацією з безпеки та співробітництва в Європі та Радою Європи. Досягнення неофіційної домовленості між ООН і ОБСЄ призвело до чіткого поділу функцій: ООН зберігає за собою провідні позиції в миротворчих зусиллях у

Таджикистані і Грузії (Абхазія), а ОБСЄ відповідає за вирішення завдань в Азербайджані (Нагірний Карабах), Грузії (Південна Осетія), Молдові (Придністров'я).

Превентивна дипломатія як інструмент запобігання воєнно-політичних конфліктів.

Превентивна дипломатія є конкретизацією міжнародного посередництва, оскільки передбачає конкретні дії відповідальних за здійснення зовнішньої політики органів та інституцій, пов'язані з запобіганням міжнародним спорам, врегулювання відносин між імовірними противниками та недопущенням до воєнного конфлікту.

Зрозуміло, що превентивна дипломатія має випереджувальний характер і тим ефективніша, чим слабша гострота відносин між потенційними конфліктуєчими сторонами.

Слідом за першою хвилею успіхів у проведенні ОПМ після закінчення холодної світової війни були невдачі військ ООН у Сомалі і колишній Югославії, що викликало глибоке переосмислення можливостей, способів підготовки і здійснення таких операцій. У підсумку було зроблено стратегічний вибір на користь превентивної дипломатії та пошуку нових способів постконфліктного будівництва миру.

Концепцію превентивної дипломатії було розширена за рахунок військових засобів по підтриманню миру.

Розгортання сил ООН із превентивною метою стало одним із ефективних способів запобігання збройним конфліктам, що було підтверджено на прикладі превентивного введення військ у Македонію для того, щоб виключити поширення конфлікту на весь Балканський регіон. Було на практиці доведено, що невеликий миротворчий контингент володіє визначеним стримуючим потенціалом.

Разом з тим, у політичному плані превентивна дипломатія має складну проблему, що полягає в переконанні політичних лідерів щодо необхідності дій на ранньому етапі. Однак її висока ефективність, підтверджувана значною економією фінансових і матеріальних ресурсів, дозволила Генеральному секретарю ООН віддати їй пріоритетне значення в програмі реформування ООН.

Отже, превентивна дипломатія спрямована або на безпосередній розвиток ситуації, або ж на розв'язання проблем, що лежать в основі конфлікту.

Ефективність вище зазначених дій значно відрізняється, залежно від фази, в якій перебуває конфлікт.

У фазі ескалації мирне врегулювання міжнародного конфлікту виглядає досить гіпотетично, оскільки за умови, що обидві сторони зазнають людських і матеріальних втрат, їх схильність до примирення між собою незначна.

У фазі деескалації сприятливість мирного врегулювання конфлікту визначається тим, що обидві сторони конфлікту через значні втрати людських і матеріальних ресурсів відчують потребу у припиненні бойових дій; принаймні одна зі сторін, переважно та, яка зазнає воєнної поразки, зацікавлена у припиненні конфлікту.

У будь-якій ситуації активне міжнародне посередництво може бути ефективним, особливо за допомогою спеціальних місій, які мають на меті попереднє зближення позицій (хоча б досягнення принципової згоди на участь у переговорах) та підготовку до припинення воєнних дій та укладення мирного договору як на двосторонній основі, так і шляхом проведення міжнародних мирних конференцій.

В описаних вище ситуаціях як спонукальний засіб широко використовують силовий тиск, тобто економічну і політичну ізоляцію, погрозу застосувати збройну силу проти тієї сторони конфлікту, яка принципово відмовляється від припинення бойових дій, тощо.

У фазі загострення (кризи) мирне розв'язання конфлікту малоімовірно, через те, що обидві сторони, сподіваючись на перемогу, мало зацікавлені у будь-якому іншому розв'язанні. Урегулювання конфлікту у такій ситуації можливе при послідовному задіяні як силових, так і несилових засобів.

На першому етапі застосовується силовий тиск на обох учасників конфлікту, що змушує їх переглянути позиції та погодитись на мирне розв'язання.

На другому етапі сторона-ініціатор розв'язання конфлікту розпочинає дії, пов'язані з посередництвом, яке має на меті спонукати до припинення бойових дій та остаточного примирення. За такого врегулювання конфлікту, однак, існує реальна можливість втягнення у бойові дії збройних сил тієї сторони, що намагається примусити конфліктуєчі сторони до припинення цих заходів.

5.4. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів

На основі великого практичного досвіду за участю військ по умиротворенню населення колишніх колоній було вироблено й матеріалізовано ідею підготовки і проведення операцій по підтриманню миру

Концепція операцій по підтриманню миру знаходиться на межі між положеннями VI глави Статуту ООН (про мирне розв'язання суперечок) і вимогами глави VII цього ж Статуту (про примусові заходи для відновлення миру).

Юридичною підставою для підготовки і проведення ОМП є мандат Ради Безпеки ООН, що визначається для кожної окремої місії. ОМП, що проводяться в різних регіонах планети, можна класифікувати за ознакою організації, яка взяла на себе відповідальність за їх проведення:

- глобальні – проведені під егідою ООН;
- трансконтинентальні – проведені НАТО або ОБСЄ;
- регіональні (локальні) – здійснені державами регіону;
- національні – проведені центральним урядом країни.

Миротворчість. Незважаючи на тенденцію активізації діяльності в галузі превентивної дипломатії і постконфліктного будівництва миру, основна частина операцій по підтриманню миру ООН залишається пов'язаною з миротворчим процесом, націленим на усунення політичних і стратегічних протиріч політичними, дипломатичними і юридичними засобами.

Ця функція – на межі між запобіганням конфліктам і проведенням ОПМ.

Способи досягнення цієї мети визначено ст. 33 Статуту ООН: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судові розгляди, звернення до регіональних органів і угод, інші мирні засоби на вибір сторін.

Найбільшого поширення набули посередництво і переговори.

Разом із тим, розширення кола миротворчих завдань, визначило створення нових механізмів їхнього вирішення.

В останні роки узвичаєно практику призначення «спеціальних представників» і «спеціальних посланників» Генерального секретаря ООН для виконання посередницьких функцій. Як правило, такі представники призначаються з числа найбільш авторитетних і досвідчених співробітників ООН або державних діячів.

В історії військового мистецтва аналог таким діям бачимо в практиці направлень представників Ставки ВГК у фронти на період підготовки і проведення ними стратегічних операцій.

Наприклад, так було зроблено при пожвавленні переговорів, що зайшли в тупик, у Східному Тиморі, Західній Сахарі, на Кіпрі. Діяльність спеціальних представників Генерального секретаря ООН яскраво виражена тенденція у всьому арсеналі засобів миротворчості.

Однак, на думку експертів ООН, у процесі миротворчості недостатньо використовуються правові механізми. В першу чергу це стосується можливості Міжнародного Суду (МС) у Гаазі.

Як приклад миротворчої діяльності МС можна навести його рішення від 25 вересня 1997 р. щодо суперечки між нашими сусідами – Угорщиною та Словаччиною з приводу проекту гідроелектростанції Габчикова на Дунаї. Рішення МС було позитивно сприйняте сторонами, що свідчить про високу ефективність юридичних засобів у миротворчій діяльності.

Підтримання миру. Операції по підтриманню миру ООН мають своєю загальною метою припинення збройної боротьби, а проміжними цілями – скорочення масштабів протиборства, здійснення спостереження, надання допомоги в дотриманні раніше досягнутої угоди, надання сприяння у врегулюванні конфлікту, роз'єднання і виведення військ із спірних територій на основі резолюцій РБ ООН.

При обох варіантах основним способом дій є втручання збройних сил у ролі сторони, що роз'єднує, без застосування сили проти учасників збройного конфлікту. ОПМ передбачають розгортання присутності ООН на місцях за згодою всіх конфліктуючих сторін.

Традиційно ОПМ проводилися військовослужбовцями держав, які виділяють військові контингенти. Однак аналіз історико-наукового матеріалу, пов'язаного з ОПМ ООН, дозволяє виявити

стійку тенденцію до збільшення числа поліцейських і цивільних службовців, які беруть участь в операціях.

Разом з тим, невдачі проведення ОПМ ООН у Руанді, Сомалі та Югославії призвели до перегляду способів підготовки і проведення подібних операцій.

Останнім часом стала загальноновизнаною необхідність проведення визначених попередніх дій щодо створення передумов очікуваного успіху (аналог у військовому мистецтві – всебічна підготовка до проведення планованої операції).

Так, миротворчі контингенти не вводилися під час збройного конфлікту в Ємені, тому що одна із сторін не тільки була проти участі сил ООН, але й загрожувала їх знищенням у випадку втручання.

Примушення до миру. Наступною стійкою тенденцією, як наслідок зростання кількості збройних конфліктів і числа держав, що втягуються в них, є набуття ОПМ примусового характеру з метою забезпечення повернення до дотримання норм міжнародного права після здійснення акту агресії або порушення миру.

Основним способом примушення є, як правило, спільні дії багатонаціональних збройних сил за мандатом РБ ООН, що видається на підставі глави VII Статуту ООН. Силowe примушення до миру може здійснюватися за двома основними варіантами.

Перший: операція щодо примушення до миру проводиться при передачі військових формувань у підпорядкування ООН.

Другий: операція проводиться без передачі військових формувань у підпорядкування ООН. Цей варіант усе частіше застосовується (наприклад, війна у Перській затоці, удар по Югославії, багатонаціональна антитерористична операція в Афганістані).

У той же час, в останні роки як альтернативний спосіб дій щодо силового примушення до миру на підставі ст. 41 Статуту ООН РБ рекомендує застосовувати «повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин».

Пріоритет віддається економічним санкціям, мета яких – примушення держави-агресора змінити свої дії. Однак у цьому випадку виникають два негативні супутні явища.

У *політичному плані* найбільш складним є питання встановлення обов'язкових термінів дій економічних санкцій (безстрокові не допускаються), оскільки держави, залучені до санкцій, несуть непорівнянні економічні витрати, що негативно впливає на стан їх економік. У всіх випадках підставою для встановлення періоду санкцій є резолюція РБ ООН. Однак нині у дипломатичних колах ведеться широка дискусія про розподіл економічних витрат між державами-учасницями на справедливій основі.

В *етичному плані* економічні санкції пов'язані із стражданнями населення держав, проти яких такі санкції застосовуються. Гуманітарні мотиви змушують РБ ООН здійснювати вилучення з режиму санкцій, не поширюючи їх, наприклад, на продовольство і медикаменти. Так було в Гаїті, Іраку, Лівії та колишній Югославії.

Будівництво миру. Під будівництвом миру розуміються дії щодо усунення причин і джерел збройних конфліктів з метою запобігання їх виникненню або рецидиву.

З урахуванням культурних особливостей країни вибираються найбільш оптимальні способи зміцнення миру – заохочення терпимості, створення обстановки довіри, налагодження і підтримання взаємодії між конфліктуючими сторонами, підготовка і проведення виборів та референдумів.

У 1990 р. уперше було видано мандат на підготовку й проведення виборів у Намібії. З того часу такий спосіб будівництва миру став практично основним і набув широкого застосування. У рамках ООН накопичено значний досвід, що підтверджує його ефективність.

На всіх континентах у будівництві миру зусилля ООН мали всебічний характер – в Анголі, Західній Сахарі, Камбоджі, Мозамбіку, Нікарагуа й Сальвадорі.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Які передумови зумовлюють адекватність результатів аналізу воєнно-політичної обстановки?
2. Розкрийте зміст загальних принципів аналізу воєнно-політичної обстановки

3. Яка мета та які принципи покладаються у формування оптимальної стратегії врегулювання воєнно-політичних конфліктів?
4. Розкрийте зміст міжнародного посередництва як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів
5. Розкрийте зміст превентивної дипломатії як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів
6. Чому миротворчість є одним із елементів операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів?
7. Чому підтримання миру є одним із елементів операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів?
8. Чому примушення до миру є одним із елементів операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів?
9. Чому будівництво миру є одним із елементів операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів?

ЛЕКЦІЯ 6. «Актори» світової політики та підходи до дослідження міжнародної безпеки

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 6.1. Проблема забезпечення стабільності (безпеки) системи міжнародних відносин
- 6.2. Поняття «актор» міжнародних відносин та основні риси міжнародних урядових і неурядових організацій
- 6.3. Основні цілі міжнародних неурядових організацій в міжнародних відносинах
- 6.4. Концепції глобального менеджменту у контексті підходів до дослідження міжнародної безпеки

6.1. Проблема забезпечення стабільності (безпеки) системи міжнародних відносин

Світовий порядок на певному історичному відрізку часу визначається системою взаємовідносин активних акторів світової спільноти, що володіють значною потугою (спроможностями), у тому числі у воєнній сфері, базується на сукупності офіційних і неофіційних норм поведінки, а також створених на їх основі інститутів, організацій і союзів.

Водночас у внутрішній політиці стабільність залежить від стійкості та ефективності владних інститутів, а також консенсусу щодо спільних цінностей.

Міжнародні ж відносини реалізуються в анархічному середовищі, де відсутній інтегруючий управлінський чинник – легітимна влада, що має повноваження на застосування примусу. Тому для міжнародних систем характерним є:

по-перше, нестійкість об'єднувальних чинників (міжнародне право, міжнародні організації, засоби комунікації тощо);

по-друге - вагомий вплив диференційних чинників, які є постійною загрозою для стабільності міжнародних систем (національний егоїзм, нерівномірність розподілу ресурсів, соціокультурні та ідеологічні відмінності та ін.).

Загрозою для стабільності міжнародних систем є й значна автономія її елементів, передовсім держав, які володіють суверенітетом. Автономія не абсолютна, вона постійно зменшується зі зростанням взаємозалежності всіх учасників міжнародних відносин. Проте наведені ознаки міжнародних систем дають змогу визначити їх як децентралізовані, що функціонують на засадах самоорганізації (синергетики).

Особливості суперечливого руху міжнародних систем, як і інших типів систем, що поєднують статику та динаміку, одноманітність та різноманітність, лінійність та циклічність, визначаються їхнім прагненням до рівноваги, що постійно порушується розвитком. Без стану рівноваги один елемент може одержати перевагу чи підпорядкувати собі інших. У ситуації відсутності центру влади та

силового характеру відносин між державами (елементами) системна рівновага може бути досягнута через реалізацію принципу силової рівноваги (баланс сил).

Сила в цьому контексті – це категорія системних відносин, оскільки визначеності та змісту набуває у співвідношенні з силою інших держав, що опосередковується структурними характеристиками системи, її полярністю.

Міжнародна система прагне зберегти стабільність системи й одночасно автономність її елементів, оскільки принцип суверенітету, невтручання у внутрішню політику є основою функціонування міжнародних систем. В такому випадку рівновага утворюється на балансі двох протилежних аспектів її функціонування: змінності окремих елементів (держав), які у своїх діях на міжнародній арені керуються егоїстичними інтересами, і загрожують рівновазі, та відносній стійкості зв'язків між елементами, тобто структури системи.

При цьому структура міжнародних відносин формується відносно невеликою кількістю держав-акторів, здатних підтримувати та гарантувати принципи функціонування системи та правила гри у ній.

Транснаціоналізація світової політики поставили під сумнів основні механізми стабілізації попередніх міжнародних систем – перерозподіл сили, силову рівновагу, яку підтримували великі держави як основні актори міжнародних відносин. Вплив цих змін відкриває перед людством дві альтернативи: або зростання керованості і програмованості політик розвитку міжнародних відносин, або зростання некерованих змін у світовому порядку, можливо з катастрофічними наслідками. Це актуалізує проблему пошуку адекватних механізмів досягнення стабільності та безпеки міжнародної спільноти.

Непевність у розвитку міжнародної спільноти, що є результатом збігу процесів глобалізації й структурної трансформації міжнародної системи після розпаду біполярності, привела до усвідомлення важливості регульовального начала в функціонуванні міжнародної системи, механізмів контролю і раціональної спрямованості головних процесів та тенденцій у ній – тобто керованості розвитком міжнародної системи. Можна сказати, що керованість, це умова досягнення міжнародною системою стабільності в умовах глобалізації.

У такому сенсі керованість стає важливою характеристикою міжнародної системи поряд зі стабільністю та безпекою. Вона може бути досягнута взаємоузгодженими діями основних акторів міжнародної політики на основі кодифікованих норм та правил транснаціонального характеру в рамках спільно створених міжнародних інститутів. Тому новими організуючими елементами сучасної міжнародної системи, чинниками її стабільності, стають: міжнародні режими, регіоналізм та регіональні інститути, системи колективної безпеки, транснаціональні спільноти та глобальне регулювання (управління).

Глобальне регулювання передбачає добровільні та злагоджені дії з узгодження інтересів та створення на цій основі спільних інститутів та режимів. На керованість міжнародної системи, а отже, ефективність глобального регулювання передусім впливають:

по-перше, внутрішній контекст системи, тобто її складність, чисельність елементів (і недержавних також);

по-друге, процеси та явища, які регулюють поведінку акторів (стійкість системної ієрархії, ефективність багатосторонніх інститутів ухвалення рішень; всезагальність норм та правил; роль міжнародного права; вплив політичних режимів; вплив недержавних акторів; механізми узгодження конфліктів);

по-третє, ефективність внутрішньодержавного управління через взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої політики держав у глобалізованому світі.

Ці чинники перебувають у стадії інституціоналізації, оскільки функціонують в контексті трансформації самої міжнародної системи.

Одночасно глобальне регулювання як спосіб досягнення стану керованості міжнародної системи передбачає з'ясування сутності самої проблеми управління (регулювання).

В західній науці поширені кілька підходів до розуміння Global Governance, які по-різному відповідають на питання суб'єктності.

Насамперед - це *неоліберальна концепція «управління без уряду»*, яка акцентує увагу на неформальних консенсусних механізмах прийняття міжнародних рішень; концепція інституціональних трансформацій, що розглядає посилення повноважень міжнародних інституцій,

насамперед ООН та Бреттон-Вудських інститутів, тобто створеної після Другої світової війни міжнародної валютної системи.

Неореалістські традиції розвиває теорія інституціоналізованої гегемонії, яка розглядає основними суб'єктами Global Governance міжнародні інституції, створені могутніми державами для співпраці та колективного управління міжнародними економічними кризами. Іншими словами, мова йде про зміну лідерства однієї держави, колективним лідерством наймогутніших держав, потенціал яких дає їм змогу виконувати роль глобального менеджера в рамках міжнародних інститутів.

До таких інститутів передовсім відносять G-7 (G-8) та меншою мірою МВФ, Світовий банк, які допомагають державам-глобальним лідерам узгоджувати свої інтереси, регулювати проблеми економічної і особливо актуальної на сучасному етапі енергетичної безпеки, формувати нові стандарти поведінки в міжнародних відносинах.

Саме ці інституції на думку прихильників неоліберальної концепції «управління без уряду», можуть розглядатися як глобальні стабілізатори в контексті глобального ринку та глобальних криз, породжених непевністю в розвитку міжнародної системи та браку одностайних правил поведінки її учасників.

Отже, проблема керованості міжнародної системи як механізму її стабілізації в умовах трансформації та глобалізації зумовлена:

- слабкістю держав, тобто кризою державо-центричної моделі міжнародної системи;
- збільшенням впливу та автономії транснаціональних акторів;
- неможливістю застосовувати силові (воєнні) методи узгодження конфліктів;
- збільшенням ваги економічних і культурних елементів сили;
- посиленням хаотичності та непередбачуваності поведінки акторів;
- вразливості міжнародної системи, що загрожує стабільності на глобальному рівні.

З огляду на викладене, проблема забезпечення ефективного глобального управління світовою спільнотою вже найближчим часом стане однією з центральних тем наукових досліджень та обговорень в експертному середовищі, оскільки сучасний світ стрімко стає цілісною системою, а механізми управління нею фактично відсутні та цілеспрямовано не формуються.

6.2. Поняття «актор» міжнародних відносин та основні риси міжнародних урядових і неурядових організацій

Поняття «актор» міжнародних відносин. Міжнародні відносини сьогодення формуються із суперечливих і неоднозначних процесів місцевого, регіонального і глобального характеру. Значно зросла кількість учасників міжнародних відносин.

Але щоб ретельно проаналізувати їх роль у міжнародному житті, треба визначити, кого вважати учасником міжнародних відносин. «Учасник» або «актор» — це термін, яким у науці про міжнародні відносини прийнято називати суб'єктів хто діє і взаємодіє на світовій арені.

Термін «актор» всеохоплюючий, акцентує увагу на поведінці і допомагає зрозуміти, чому різні суб'єкти відіграють різні ролі у міжнародних відносинах.

Серед вчених немає єдиної точки зору на те, кого вважати міжнародними акторами. У зв'язку з цим існують дві різні концепції міжнародних відносин – вузька, або міждержавна, і широка або транснаціональна.

Згідно першої, основним, суб'єктом називають державу, а у межах широкої концепції розглядаються дії не тільки держав, але й різноманітних організацій, груп і навіть окремих осіб. Таке визначення учасників міжнародних відносин можна назвати «транснаціональним». Тому треба виділяти дві групи суб'єктів (акторів, учасників) міжнародних відносин.

З одного боку це держави, як традиційні, первинні й центральні міжнародні актори, що повністю відповідає вузькій концепції міжнародних відносин.

З другого — нові суб'єкти, які з'явилися пізніше й існування яких виправдано широкою концепцією міжнародних відносин.

До недержавних учасників міжнародних відносин треба віднести міждержавні міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, ТНК, анархістські, сепаратистські, мафіозні групи,

терористичні організації, а також окремих індивідів, що діють на світовій арені. Зростання їхньої ролі та впливу стали відносно новим явищем у міжнародних відносинах.

Основні риси міжнародних урядових організацій. Спеціалісти виділяють три основні риси міжнародних урядових організацій:

- політична воля до співпраці, яка зафіксована в установчих документах;
- наявність постійного управлінського апарату;
- автономність компетенцій і рішень.

Такі риси повністю відповідають критеріям міжнародних, міждержавних і міжурядових організацій, їх можна визначити як об'єднання суверенних держав, які на основі міжнародного договору або хартії переслідують загальну мету.

Перші міжнародні організації з'явилися на початку XIX ст., коли за рішенням Віденського конгресу в 1815 р. була створена Центральна комісія з навігації по Рейну. З цього часу можна виділити їхні три різні види.

Організації першого виду відносилися до XIX ст. і створювалися для вирішення насамперед економічних і технічних проблем як от Дунайська Європейська комісія 1856 р. і Міжнародний телеграфний союз 1865 р.

Друге покоління відповідає періоду 1919 - 1939 рр. Організації цього виду прагнули в першу чергу до забезпечення міжнародної безпеки, що особливо характерно було для Ліги Націй.

Третє покоління відзначено тенденцією швидкого кількісного зростання: на кінець XX ст. нараховувалося понад 400 міжнародних організацій, серед яких особливо виділимо ООН. Таке зростання можна пояснити одночасно політичним поділом світу, зростаючою взаємозалежністю та взаємодоповнюваністю держав, ускладненням і деталізацією системи міжнародних відносин.

По суті, весь зміст, вся динаміка сучасної епохи полягає в тому, щоб економічний, соціальний, політичний розвиток набував людського виміру, щоб однією з підвалин світової системи, окрім політики і економіки, стала етика.

Очевидно, що такий світовий порядок може зародитися лише в результаті спільних зусиль, сумісної творчості всіх акторів світового політичного процесу.

Відвертий, вільний від будь-якого егоцентризму діалог може стати важливим засобом розв'язання наявних глобальних суперечностей.

При цьому всі політичні актори покликані виступити як рівноправні суб'єкти спільного пошуку нового людського буття та способів спілкування людей у процесі цивілізованої взаємодії народів.

Основні риси та види міжнародних неурядових організацій. Серед нетрадиційних міжнародних акторів останнім часом все більше зростає роль міжнародних неурядових організацій (МНУО).

Перші такі організації з'явилися ще в XIX ст. (Британське і Міжнародне товариства боротьби проти рабства, 1823 р.), а наприкінці XX ст. їх налічувалося близько 4 тисяч.

Неурядові організації розрізняються за своїми розмірами, структурою, направленістю діяльності та її завданнями. На відміну від держав і міжурядових організацій, їхні рішення не мають для держав юридичної сили. Основною «зброєю» неурядових організацій у галузі міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей - тиск на міжурядові організації (насамперед на ООН) і безпосередньо на ті чи інші держави.

Так, зокрема, діють Грінпіс, Міжнародна амністія, Міжнародна федерація з прав людини. Тому такий тип міжнародних акторів можна назвати ще «міжнародними групами тиску».

Значний вплив на суть і направленість змін у характері міжнародних взаємовідносин справляють такі специфічні неурядові організації як ТНК. Вони, образно кажучи, «підточують» національний суверенітет держав у такій важливій сфері суспільних відносин як економіка. Мова йде про підприємства, заклади й організації, метою яких є отримання прибутку і які діють через свої філії одночасно в кількох державах.

Водночас центр управління і прийняття рішень тієї або іншої ТНК, як правило знаходиться в одній із цих держав (переважна частина ТНК, сьогодні знаходиться в США, країнах-членах ЄС та КНР).

Найбільші ТНК володіють величезними ресурсами. Це дозволяє їм справляти суттєвий, а іноді й визначальний вплив у своїх інтересах як на політику окремих країн, так і на міжнародні відносини в цілому.

Про зростання їх ролі та впливу свідчить той факт, що в сучасному світі налічується понад 7 тис. цих міжнародних акторів, які мають 26 тис. філій у різних країнах на всіх континентах.

Економічні процеси, які контролюються ТНК, охоплюють більшу частину світової торгівлі, фінансових обмінів і передач передових технологій.

На даний момент неможливо сказати, який з типів міжнародних акторів стане більш впливовим і визначатиме характер міжнародних відносин. Але безсумнівно, що зміни в міжнародних відносинах значною мірою залежать від цілей, які ставлять перед собою міжнародні актори, а також від вибору ними засобів та способів для їх досягнення.

Водночас взаємодія між системами національного рівня та міжнародними системами значно посилює роль неурядових акторів у світовій політиці.

Неурядові структури сьогодні відіграють не меншу роль у багатьох міжнародних процесах, аніж держави та міждержавні інститути. Поява розрізненої системи міжнародних взаємодій за участю недержавних акторів стимулює розвиток та реформування світового суспільства. Це можна проаналізувати на прикладі міжнародних регіонів, де поява феномену транскордонного суспільства стає реальністю (таке вже сьогодні можна спостерігати в межах інтеграційних процесів у ЄС).

В такій трансформації міжнародних відносин, в їх транснаціоналізації та очевидному перенесенні акценту багатьох міжнародних процесів у недержавний сектор чітко простежується стає зростання впливу недержавних інститутів та організацій не лише в межах окремих регіонів світу, але й в глобальному просторі. При цьому в усіх без винятку функціональних вимірах міжнародної взаємодії.

6.3. Основні цілі міжнародних неурядових організацій в міжнародних відносинах

Діяльність міжнародних неурядових організацій (МНУО) має виразний транскордонний характер. Зміна ієрархічної структури світової системи, втрата державами монополії на контроль над всіма міжнародними взаємодіями дозволяє цим організаціям перебирати на себе певні керівні функції у міжнародних процесах, що де-факто наділяють їх владними повноваженнями у світовій політиці.

З кожним роком кількість неурядових організацій стрімко зростає. Їх кількість досягає сорока тисяч.

За останні кілька десятиріччів МНУО у певній мірі потіснили традиційних акторів світової політики. Основна їх особливість – спроможність розв'язати певні проблеми, вирішення яких на міждержавному та міжурядовому рівні стримується з тих або інших причин, зокрема тих, які стосуються ринку праці, екологічної безпеки, прав людини, гендерної рівності.

МНУО репрезентують широкі суспільні інтереси, що виходять за межі окремих держав. Тому процедура прийняття державами рішень з різних питань внутрішньої і зовнішньої політики все частіше спирається на узгодження позицій з неурядовим сектором.

МНУО диктують нові норми, здійснюючи безпосередній тиск на уряди і ділові кола, контролюють виконання міжнародних угод, забезпечують аналіз і експертну оцінку політичних проблем.

Оскільки сьогодні міжнародні відносини виходять далеко за рамки міждержавних взаємодій, то держава як міжнародний актор позбавляється своєї монополії. Традиційні державо-центричні політичні відносини знаходяться в серйозному протиріччі з новими процесами і явищами у світовому політичному процесі. До них в першу чергу слід віднести активну участь у світовій політиці недержавних акторів, зокрема, МНУО.

МНУО стають головними виразниками інтересів окремих соціальних груп, перебираючи на себе цю роль від держави. В результаті процедура прийняття державою рішень з різних питань внутрішньої і зовнішньої політики все частіше спирається на узгодження позицій з неурядовим сектором.

Інтенсивна громадсько-політична інтервенція автоматично призводить до посилення громадського контролю за державою. Такий перенос акцентів на недержавний рівень є своєрідною відповіддю на глобалізацію і пов'язані з нею проблеми, такі, як соціальний розвиток, справедливий розподіл, володіння ресурсами і т.п.

Збільшення чисельності і авторитету МНУО зумовлене і посиленням демократичних процесів у сфері внутрішніх і міжнародних відносин. Виявом цього процесу слугує прогресуюча політизація мас, яка вимагає доступу до інформації, участі у прийнятті політичних рішень. Громадяни вимагають більшої прозорості та звітності з боку політичних лідерів, прагнуть збільшувати контроль над процесами прийняття цих рішень.

Таким чином, в умовах трансформації світової політики, спричиненої активізацією процесів глобалізації, суб'єктність МНУО зростає.

Фактом визнання їх ролі та авторитету є наділення їх правами діяльності у різних напрямках міжнародної політики, а також їх співробітництво з урядовими і міжурядовими структурами у сферах, які традиційно були предметом державного регулювання.

В свою чергу, функціонування складного багаторівневого механізму взаємодії міжурядових установ з МНУО зумовлене усвідомленням важливості неурядових організацій у донесенні політики наднаціональних інститутів до цільових груп суспільства.

Важливим є й визнанням за МНУО повноважень представництва громадських інтересів, які знаходять відображення у міжнародно-правових актах, враховуються при виробленні важливих міжнародних угод.

Стійкий інтерес з боку держав до МНУО зумовлений також через створення останніми міжнародних механізмів вирішення проблем, які, зокрема передбачають організацію громадської участі, становлення міжнародних мереж, дотримання нейтрального статусу. Ці механізми допомогли МНУО адаптуватися і зберегти себе у мінливому політичному світі.

В кінцевому підсумку, головною метою діяльності МНУО є сприяння розвитку багатосторонніх міжнародних відносин, підтримка миру і безпеки, сприяння демократизації світової політичної системи, оскільки ці організації:

- виводять прийняття управлінських рішень за вузькі рамки політичної еліти, організовуючи суспільний діалог з ключових питань сьогодення;

- утверджують активну громадянську позицію і відповідальність людей за власну долю, долю країни та світу в цілому;

- здійснюють громадський контроль за виконанням міжнародних угод, сприяють підвищенню відповідальності урядів перед світовою громадськістю;

- забезпечують аналіз і експертну оцінку політичних проблем.

Свої завдання МНУО вирішують на міжурядовому рівні, де створюються міжнародно-правові норми, і поза межами традиційних міжурядових каналів, на самостійно створених аренах разом з іншими неурядовими організаціями.

У межах консультативних взаємовідносин з міжнародними міжурядовими організаціями МНУО беруть участь у роботі всіх органів і установ системи ООН та інших міжнародних організацій практично на рівних правах з офіційними делегаціями країн. Вони пропонують проекти договорів і конвенцій, беруть участь у їх обговоренні, надаючи експертні, науково-технічні та інші висновки, контролюють їх дотримання після прийняття і т.п.

Важливою є роль МНУО у формуванні світової громадської думки і доведенні до відома держав і міжурядових організацій світової громадської позиції стосовно висунутих ними договірних ініціатив.

МНУО забезпечують розширення варіативності і гнучкості як внутрішньої, так і зовнішньої політики держав, пропонують такі варіанти дій і рішень, які раніше не розглядалися і не аналізувалися, допомагають політикам краще зрозуміти сутність і особливості сфери діяльності, за яку вони несуть відповідальність, зрозуміти завдання, що потребують вирішення.

Аналіз взаємодії міжурядових і неурядових організацій свідчить, що це співробітництво має потужний потенціал. Це неодноразово підкреслювалося у документах міжнародних організацій, у виступах Генерального секретаря ООН. Однак, для більш повного і ефективного вияву потенціалу МНУО повинні бути вироблені чіткі механізми їх міжнародного визнання, зокрема, офіційне закріплення за ними відповідного правового статусу.

Свої завдання МНУО вирішують і поза межами традиційних міжурядових каналів на самостійно створених аренах разом з іншими неурядовими організаціями.

Поза рамками звичайного переговорного процесу МНУО виступають як інституалізатори нових народних рухів та як агенти глобального громадянського суспільства. В цій якості МНУО формують,

представляють і захищають інтереси громадян, найбільш уразливі з точки зору порушення прав, здійснюють моніторинг діяльності урядів, будучи елементом системи політичних протигаг.

Форуми МНУО відіграють надзвичайно важливу роль в ініціюванні глобального діалогу, підвищенні громадської самосвідомості і забезпеченні платформи для виведення глобального громадянського суспільства на передній план політичних дебатів, сприяють мобілізації широкого кола недержавних учасників, спонукаючи їх до створення мереж і організації спільних кампаній, обміну досвідом і думками, участі у міжурядових процесах прийняття рішень. З огляду на викладене МНУО ініціюють:

- включення в глобальний політичний порядок денний питань прав людини, соціальної справедливості, охорони навколишнього середовища;
- використовують новаторські і експериментальні підходи;
- застосовують нові знання та інформацію;
- беруть участь в дискусіях стосовно нової глобальної архітектури безпеки.

Участь МНУО у глобальних процесах свідчить про намагання глобальної спільноти об'єднати громадські інтереси для розв'язання політичних проблем, розробки стратегій, які б забезпечили позитивний характер наслідків глобалізації для всіх учасників міжнародної взаємодії.

За активної участі МНУО у світі формується нова глобальна система норм, взаємозв'язків, ідеалів, ідей, цінностей. Глобальні МНУО стають локомотивами трансформації інститутів глобальної відповідальності, сприяють зміні співвідношення універсальних домінант у світовій політиці.

Діяльність МНУО слугує виразом індивідуальної та колективної відповідальності, каналом участі, який забезпечує залучення громадян в самий центр світових дебатів і вироблення політики. Це означає, що не лише організації громадянського суспільства, але й сама особистість, насамкінець, стає рушійною силою історичного процесу.

Таким чином, МНУО впевнено стають третьою силою сучасного світового політичного процесу, силою, яка стоїть між державою і ринком, між офіційною дипломатією і міжнародними корпораціями. Це зумовлено тим, що МНУО мають певні переваги у світовій політиці порівняно з традиційними акторами — державами та міжурядовими організаціями, а саме:

- виступають альтернативою урядам у вирішенні складних проблем, оскільки вони більш рухливі, швидше, ніж офіційна політика, здатні реагувати на кон'юнктуру, їхня діяльність незалежна від тимчасових політичних коливань, звільнена від гніту повсякденної політики;

- ближчі за інші інститути до реальних індивідуальних інтересів, де ступінь спільності, особиста значимість і внутрішня мотивація цих інтересів регулярно перевіряється, підтримується і розвивається через безпосереднє особисте спілкування;

- вирізняються своїм почерком: завжди діють впевнено, наполегливо, рішуче, а їхні цілі виражені просто, доступно і ясно;

- вони відкриті, гнучкі, вміють легко домовлятися та ефективно співпрацювати;

- діють гласно, прозоро та конструктивно налаштовані на реалізацію конкретних завдань у сфері своєї компетенції;

- на міжурядовій арені МНУО сміливо висловлюють свої погляди, оскільки є відносно незалежними у своїх рішеннях порівняно з дипломатами, зайнятими у сфері двосторонніх відносин;

- володіють додатковою професійно значимою інформацією, якої часто не мають урядові структури, об'єднують висококваліфікованих спеціалістів у своїй сфері;

- беручись за принципові питання, МНУО зосереджуються на цілях, які держави часто підпорядковують зовнішньополітичним інтересам або ігнорують;

- використовують активність місцевих членів на рівні держави з метою включення внутрішньої громадської думки;

- процедура надання допомоги через НУО менш бюрократична, ніж аналогічна процедура урядових закладів чи міжурядових організацій, яка до того ж часто характеризується високою політизованістю;

- на міжурядовій арені МНУО рішуче піднімають питання економічної справедливості, захисту прав людини та довкілля, що часто ігноруються у переговорах між державами, які зацікавлені переважно у досягненні політичних, економічних та воєнних переваг;

участь представників МНУО розширює межі дискусії з питань, що визначають громадський прогрес у світовому масштабі, і визначає такий прогрес для кожної пересічної людини на противагу урядовим та міжнародним організаціям.

Крім того, залучення внутрішніх акторів дозволяє МНУО здійснювати тиск на держави не лише на міжнародному рівні, що ґрунтується на гуманітарних принципах та світовій громадській думці, але і зсередини, що ґрунтується на внутрішньому представництві та легітимності діяльності. Тому МНУО стають важливою складовою системи глобального управління і кращим засобом мобілізації зусиль для такого управління, оскільки беруть активну участь у:

творчій розробці нових форм глобального співробітництва, розробляють стратегії і політику, які б забезпечили «глобалізацію з людським обличчям»;

пропонують альтернативні шляхи розв'язання глобальних проблем, що стоять на порядку денному, використовуючи новаторські і експериментальні підходи;

сприяють зміні співвідношення універсальних домінант у світовій політиці, перефокусуванню багатосторонньої системи координації міжнародних дій на нову систему цінностей, в основі якої — загальнолюдські цінності, такі, як права людини, захист навколишнього середовища тощо;

за їх активної участі у світі формується нова глобальна система норм, взаємозв'язків, ідеалів, ідей, цінностей, тому вони стають локомотивами трансформації інститутів глобальної відповідальності.

Отже, зростання ролі на світовій арені МНУО є беззаперечним фактом. І хоч це не означає девальвацію старих традиційних форм офіційної політики, проте активізація діяльності цих організацій призведе до зміни характеру світового політичного процесу, до модифікації форм, в яких він здійснюється.

Зміна ж політичної структури світу зумовить зміну всього порядку денного сучасних міжнародних відносин, що у майбутньому може призвести до принципово нових політичних відносин на світовій арені.

МНУО відіграють важливу роль у розвитку і консолідації демократії, їх діяльність є одним з важливих показників демократичності суспільств. Історія не один раз доводила, що успіх демократичних перетворень знаходиться у пропорційній залежності від участі в них громадськості, від її здатності формувати незалежні від влади структури, які стають повноправними учасниками цих процесів. Практично всі країни світу на шляху до демократизації пройшли необхідні етапи, пов'язані з становленням інституту неурядових організацій.

Підтримуючи неурядові організації, встановлюючи з ними діалог і співробітництво, держави показують, наскільки вони демократичні і приймають ідею громадянського суспільства.

Підтримуючи МНУО, держави не лише виконують притаманну їм функцію гарантування, підтримки і забезпечення, але й одночасно демонструють свою повагу до одного з фундаментальних прав людини, яким є свобода асоціацій.

6.4. Концепції глобального менеджменту у контексті підходів до дослідження міжнародної безпеки

Сучасні концепції глобального менеджменту. Важливою ознакою процесів глобалізації є формування системи глобального менеджменту, яка поступово витісняє традиційні національно-локальні системи менеджменту. Формування цієї системи зумовлено глобальною роллю бізнесу, яка проявляється у впливі ТНК на економічні процеси та життя все більшої частини населення світу.

Перші доктрини глобального менеджменту виникли на Заході, де було сформоване відповідне соціальне замовлення. Концепції "центральної (глобальної) направленої системи" виходять із того, що, якщо людство хоче керувати своїми справами, щоб уникнути хаосу й загибелі, то глобальний менеджмент є об'єктивно неминучим та безальтернативним, тобто імперативом нової епохи.

Разом з тим виникає питання, яким саме має бути глобальний менеджмент та в чиїх інтересах має здійснюватися, оскільки глобальне управління за своєю природою є політичним та стратегічним менеджментом. До функцій глобального управління належить розробка та реалізація стратегічних рішень на планетарному рівні.

Сучасні центри глобального менеджменту послідовно створюють відповідну інфраструктуру, здатну завдяки застосуванню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій контролювати

свідомість та поведінку людей, здійснювати вплив на рішення уряду будь-якої країни.

Можна очікувати що з часом, основою системи глобального менеджменту стане ноосферний стратегічний менеджмент, який має ґрунтуватися на положеннях теорії ноосфери та стратегії світового розвитку. Проте до формування вказаної системи людству ще належить пройти етап корпоративного глобалізму та корпоративного імперіалізму.

Основна проблема полягає в тому який шлях майбутніх глобальних трансформацій є найбільш оптимальним. З огляду на це варто зазначити, що сьогодні існує кілька основних концепції глобального управління: синонімічна, планетарна, наднаціональна і цивілізаційна.

Суть синонімічної концепції полягає в тому, що під глобальним менеджментом розуміють сучасний етап управління ТНК, що динамічно змінюється під впливом процесів глобалізації в ідеях, тобто робиться наголос на сучасних змінах у міжнародному менеджменті. З цієї концепції випливають ідеї глобальної відповідальності, глобального мислення, глобального управління ресурсами, глобального управління коштами і т. ін.

Планетарна концепція виходить з того, що глобальний менеджмент існує виключно в ТНК і, відповідно вживаються такі поняття як «корпоративний», «державно-корпоративний глобалізм» та «глобально-корпоративний менеджмент». Підхід ґрунтується на упередженні зростання загрози державам-націям з боку глобальних корпорацій.

Наднаціональна концепція глобального менеджменту робить наголос на утворенні міжнародних організацій, які спроможні здійснювати вплив на діяльність як держав, так і ТНК, пропонує створити світові уряди для глобального управління і, таким чином, взяти під контроль процеси глобалізації та подолати її стихійний характер.

Починаючи з 1996 р. робляться відповідні доповіді Комісії ООН з глобального управління і співробітництва, в яких спираються на французьку доктрину глобалізації, яка ґрунтується на необхідності розвитку наднаціональних механізмів управління в умовах інтенсифікації глобалізованої економіки.

Приблизники цивілізаційної концепції глобального менеджменту переконані у тому, що його формування відбувається одночасно зі становленням глобальної цивілізації, яке об'єктивно призводить до появи широкої та хаотичної мозаїки культурних відмінностей і міжнародних культурних гібридів. За таких умов ТНК повинні постійно оптимізувати свої системи управління для підвищення результативності своєї діяльності, оскільки, з одного боку - менеджмент має забезпечити компанії глобальний успіх, а з іншого — створити передумови для закріплення своїх позицій на місцевому ґрунті та завоювання позицій в локальних нішах в різноманітному культурному і географічному середовищі.

Підходи щодо дослідження міжнародної безпеки. Формування системи глобального управління неможливе поза межами вирішення проблем забезпечення безпеки міжнародних відносин.

При дослідженні цих проблем сформувався певні підходи: неореалізм, глобалізм, регіоналізм і конструктивізм.

Предметом досліджень *теорій неореалізму* є проблеми розподілу економічного впливу в системі міжнародних відносин як детермінуючого чинника глобальної політичної структури, що визначає у свою чергу, і структуру безпеки, а дослідження неореалістами проблем її забезпечення ґрунтуються на тому що, зокрема:

у зв'язку із загрозою міжнародного тероризму, відбувається відродження союзницьких відносин великих світових держав, а також має місце посилення тенденції до підвищення рівня легітимності дій, які спрямовані на боротьбу з ним;

спостерігається активізація діяльності держави для зміцнення національних кордонів, вдосконалення механізмів забезпечення національної безпеки, розширення сфери компетенції держави в здійсненні контролю за різними видами діяльності;

є кілька гіпотетичних моделей реалістичної поведінки США, як наддержави, які й визначають вектори світової політики в рамках їх стратегії національної безпеки.

Для неореалістів пріоритетними напрямками досліджень проблем безпеки міжнародних відносин є: розповсюдження зброї масового ураження та загрози її застосування транснаціональними терористичними організаціями; зростання ризиків застосування збройних сил та силових методів при розв'язанні проблеми забезпечення безпеки; можливий конфлікт

цивілізацій і перш за все, західної та ісламської.

Другий напрям в дослідженні проблеми безпеки міжнародних відносин сформований *теоріями глобалізації*, які є антитезою теоріям неореалізму та їх уявленням про статичність структури системи міжнародних відносин, модифікації якої інтерпретуються як певні зміни балансу політичних сил на світовій арені.

Методологічною основою теорій глобалізації є, головним чином, культурологічний та політико-економічний підходи.

Згідно теорій глобалізму держава є таким же суб'єктом (актором) світової політики, як і недержавні структури (зокрема, ТНК і навіть фізичні особи). Виходячи з тези про складність взаємозв'язку співіснуючих в світовій політиці державних та недержавних акторів і систем, висувається положення про необхідність комплексного підходу до аналізу проблем міжнародної безпеки.

Основними положеннями глобалістських теорій, зокрема, є твердження про: незалежну роль у світовій політиці транснаціональних утворень: корпорацій, недержавних соціальних та політичних організацій, міжурядових (міжнародних) організацій тощо; необхідність системного аналізу взаємодії багатьох акторів світової політики на різних рівнях та перегляду принципу територіального суверенітету, як основоположного в системі міжнародних відносин;

зростання впливу мережевих структур, які чинять певний тиск на державу, яка розглядається лише як елемент мереж, що не завжди виконує функцію контролю мереж;

зростанні ролі політичних стратегій, які допускають співпрацю держав у сфері безпеки, особливо на регіональному рівні.

Об'єктом особливої уваги глобалістів є аналіз впливу процесів глобалізації та глобальних проблем безпеки, зокрема фінансової глобалізації, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, глобальних екологічних проблем, міжнародного тероризму на поведінку акторів світової політики та характер їх взаємодії в системі міжнародних відносин.

Згідно тези про мережевий характер структури сучасної системи міжнародних відносин представники глобалістського напрямку стверджують про перехід до пост-Вестфальської структури, за якої домінуюча роль держав з її військовим потенціалом зменшується, а контроль за територіями з допомогою сили може здійснюватися не тільки державами, але й недержавними акторами, що створює додаткові загрози безпеці світової спільноти.

Пріоритетами для глобалістів, зокрема, є:

дослідження нестабільності ліберального міжнародного економічного порядку;

розробка та практична реалізація механізмів, які ефективно регулюють систему світової торгівлі та розвиток фінансової інфраструктури;

системний аналіз загроз з боку транснаціональної організованої злочинності для економічної безпеки;

дослідження проблем нестійкості міжнародного економічного порядку, пов'язаної із загрозою кібервоєн та залежністю існуючих систем безпеки від інформаційних технологій.

Третій напрям досліджень проблем безпеки міжнародних відносин сформований низкою *теорій регіоналізму*, в основу яких покладено два припущення.

Згідно першого, має місце зниження протистояння наддержав та формування нової якості сучасної світової політики, яка пов'язана зі зміною структури політичних інтересів та втратою зацікавленості більшої частини країн світу в боротьбі за глобальне панування.

Згідно другого, структура системи міжнародних відносин, що склалася після закінчення холодної війни, зумовлена пріоритетом в забезпеченні динамічного розвитку власної держави. І перше і друге, на думку прихильників теорій регіоналізму, спонукає держави до неучасті у стратегічному протиборстві в зонах конфлікту та перегляду військово-політичних відносин, щоб уникнути можливості втручання у внутрішні справи наддержав.

Врешті-решт, в теоріях регіоналізму визначальним є твердження про центральне місце регіональної безпеки, як складової міжнародної безпеки, тому для них характерним, зокрема, є:

акцентування уваги на інтеграційному потенціалі регіональної безпеки;

підвищення уваги до регіональних аспектів економічної інтеграції;

розгляд держави, як провідного актора світової політики;

положення про підвищення ролі аспектів регіоналізації, зокрема, пов'язаних з процесами економічної інтеграції та формуванням регіональних структур і груп інтересів.

Принциповою відмінністю *конструктивізму*, як наряду в сучасній теорії міжнародних відносин, є орієнтація політичного аналізу на вивчення смислових значень та динаміки соціально-політичної взаємодії, тобто пріоритетом для конструктивізму є дослідження поведінки соціальних та політичних суб'єктів.

Основними темами конструктивізму зокрема, є:

вплив актів міжнародного тероризму на розвиток міжнародного співтовариства;

зміцнення світової спільноти із-за появи загальних інтересів для держав щодо забезпечення їх безпеки;

ослаблення міжнародного співтовариства у зв'язку зі зниженням ролі, зміною функцій та структури держав, а також появою нових розбіжностей між ними.

Сьогодні у конструктивізмі сформувалися дві течії:

плюралізм, який представлений прихильниками моделі міжнародного співтовариства, в структуру якої входять різноманітні регіональні структури (типу ЄС), які утворюють плюралістичне глобальне міжнародне співтовариство;

солідарізм, який відображає уявлення про міжнародне співтовариство, об'єднане спільністю норм, прав та інститутів, які регулюють відносини між членами глобального суспільства.

В цілому, сучасна теорія міжнародних відносин характеризується диференційованістю підходів щодо дослідження проблем безпеки та загроз глобального розвитку. Разом з тим, розгляд міжнародних відносин у контексті необхідності забезпечення безпеки глобального світу дає підстави стверджувати про необхідність та можливість зміни парадигми міжнародних відносин та пов'язаної з цим проблемою формування ефективної системи глобального управління світовою спільнотою.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст проблеми забезпечення стабільності (безпеки) системи міжнародних відносин
2. Що розуміється під поняттям «актор» міжнародних відносин?
3. Які основні риси міжнародних урядових організацій?
4. Які основні риси міжнародних неурядових організацій?
5. Які цілі переслідують міжнародні неурядові організації в міжнародних відносинах?
6. Розкрийте основні концепції глобального менеджменту у контексті підходів до дослідження міжнародної безпеки

ЛЕКЦІЯ 7. Основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки та системи колективної безпеки

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

7.1. Поняття права міжнародної безпеки

7.2. Поняття та ознаки системи колективної безпеки і системи колективної самооборони. Універсальна система колективної безпеки в рамках ООН

7.3. Регіональні системи колективної безпеки

7.4. Правове регулювання індивідуального застосування сили

7.5. Правове регулювання роззброєння та обмеження озброєнь

7.1. Поняття права міжнародної безпеки

Під безпекою в міжнародному праві переважно розуміють стан захищеності інтересів держави, групи держав або міжнародного співтовариства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Гарантування

міжнародного миру та безпеки і запобігання війни належить до основних завдань міжнародного права. У сучасному взаємозалежному та глобалізованому світі жодна держава не може самостійно гарантувати свою безпеку. Спектр загроз міжнародній безпеці постійно розширюється. Поряд з такими традиційними загрозами, як міжнародні конфлікти та зброя масового знищення, з'явилися нові загрози та виклики: тероризм, регіональні та внутрішні збройні конфлікти, організована злочинність.

У широкому розумінні до загроз міжнародної безпеки зараховують також економічні та соціальні загрози, включаючи бідність, інфекційні захворювання та екологічні загрози. Це вимагає, з одного боку, посилення співпраці держав, з іншого - вдосконалення існуючої міжнародно-правової бази та розробки нових норм, орієнтованих на адекватне та ефективне реагування на ці виклики та загрози.

Міжнародна безпека є також необхідною умовою розвитку. З огляду на це - право міжнародної безпеки та співпраці держав у цій сфері набувають дедалі більшої актуальності.

Під правом міжнародної безпеки треба розуміти сукупність принципів та норм, які регулюють відносини держав та інших суб'єктів міжнародного права у галузі гарантування міжнародного миру та безпеки, запобігання застосуванню збройної сили, обмеження та скорочення озброєнь.

Право міжнародної безпеки поділяють на два взаємопов'язані нормативні комплекси: норми міжнародного права, орієнтовані на забезпечення миру (позитивний аспект), та норми, спрямовані на відвернення війни та збройних конфліктів (негативний аспект).

Принципи та норми, на яких базується право міжнародної безпеки, закріплені у конкретних джерелах міжнародного права.

Базовим документом є Статут ООН, який формує основу сучасного права міжнародної безпеки. У преамбулі сформульовано одну з головних цілей - "підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією ціллю вживати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення загроз миру і придушення актів агресії або інших порушень миру".

Також у Статуті закріплені основні принципи міжнародного права, які формують юридичну основу права міжнародної безпеки: заборона застосування сили чи погрози силою, принцип мирного вирішення спорів та принцип роззброєння.

Поряд зі Статутом у системі джерел права міжнародної безпеки важливе місце займає Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., і Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 р.

Ці документи значною мірою розтлумачили зміст основних, принципів права міжнародної безпеки, сформульованих у Статуті ООН. Заключний акт також додав нові принципи (принцип територіальної цілісності, принцип недоторканності кордонів та принцип поваги прав людини), які мають надзвичайно важливе значення для права міжнародної безпеки.

Під егідою ООН було прийнято низку резолюцій та декларацій, орієнтованих на закріплення правових основ та підвищення ефективності права міжнародної безпеки. Важливим є визначення агресії, закріплене Резолюцією ГА ООН від 1974 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про створення всезагальної системи Міжнародного миру і безпеки 1986 р. та Резолюція про всезагальний підхід до зміцнення міжнародного миру і безпеки відповідно до Статуту ООН від 1987 р., Декларація про запобігання і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці й про роль ООН у цій сфері від 1988 р., Резолюція Генеральної Асамблеї про закріплення міжнародного миру, безпеки та міжнародної співпраці в усіх її аспектах відповідно до Статуту ООН 1989 р., Декларація про встановлення фактів ООН у галузі підтримання міжнародного миру і безпеки 1991 р.

Особливе значення мають міжнародно-правові документи універсального та регіонального характеру, спрямовані на обмеження, скорочення та ліквідацію озброєнь.

На регіональному рівні важливе значення відіграють установчі документи регіональних організацій колективної безпеки та акти, прийняті під їх егідою. До таких організацій передусім потрібно зарахувати ОАД, АС, ЛАД, СНД та ОБСЄ.

Окрім нормативної частини, яка об'єднує правові норми права міжнародної безпеки, важливе значення належить міжнародно-правовим інститутам та засобам гарантування міжнародного миру та безпеки, зосереджених у рамках універсальної та регіональних систем колективної безпеки.

7.2.Поняття та ознаки системи колективної безпеки і системи колективної самооборони. Універсальна система колективної безпеки в рамках ООН

Поняття та ознаки системи колективної безпеки і системи колективної самооборони. Під системою колективної безпеки потрібно розуміти засновану співтовариством держав на універсальному чи регіональному рівні систему співробітництва з метою підтримання миру на універсальному або регіональному рівнях.

Для систем колективної безпеки властиві такі ознаки:

закріплення загально визнаних принципів та норм міжнародного права щодо заборони застосування чи погрози силою, недоторканності кордонів, невтручання у внутрішні справи тощо;

закріплення зобов'язання держав-членів щодо мирного врегулювання спорів;

наявність механізмів колективної реалізації санкцій стосовно порушників. Як показує практика, дієздатність систем колективної безпеки залежить від суб'єктивних факторів: участь великих держав та їх зацікавленість, політична воля, солідарність та безсторонність учасників системи.

Важливою обставиною, яка визначає дієздатність систем колективної безпеки, є також наявність достатніх інституційних та фінансових засобів для здійснення примусових заходів у відповідь на ситуації, пов'язані із загрозою міжнародному миру та безпеці (наприклад, достатньої чисельності військового контингенту, зброї або фінансових засобів для проведення військової операції).

Системи колективної безпеки або організації колективної безпеки не треба плутати з системами колективної самооборони, або так званими оборонними союзами, оскільки вони різняться за своєю правовою природою і між ними існують суттєві відмінності. Передусім вони полягають у правових підставах утворення.

Перші створюються відповідно до ст. 52 Статуту ООН, правовою основою створення других є ст. 51 цього ж документа.

Різні правові підстави зумовили і функціональні відмінності між двома типами організацій.

Основним завданням оборонних блоків є захист від зовнішнього агресора, тоді як системи колективної безпеки повинні забезпечувати мир між членами такої системи. Тобто організації колективної безпеки здебільшого функціонально орієнтовані всередину, а організації колективної оборони - назовні.

Існують також окремі технічні відмінності щодо обов'язку інформування Ради Безпеки відповідно до ст. 51 та ст. 54 Статуту ООН.

Водночас у сучасних умовах обидва поняття є взаємовиключними, оскільки значна частина регіональних організацій містить також положення щодо колективної самооборони (наприклад, ОАД та ЛАД), а окремі оборонні союзи (як, наприклад, НАТО) можуть претендувати на роль системи колективної безпеки.

Універсальна система колективної безпеки в рамках ООН. Першою спробою гарантувати підтримання міжнародного миру та безпеки в рамках системи колективної безпеки було створення у 1919 р. Ліги Націй.

Поряд із частковою забороною ведення війни та обов'язком мирного вирішення спорів, система Ліги Націй базувалася на механізмі колективних санкцій. Держава, яка порушувала закріплену в Статуті Ліги Націй заборону застосування сили, повинна була зважати не лише на опір жертви нападу, а й на колективні санкції інших членів Ліги Націй (ст. 16 та ст. 17 Статуту Ліги Націй).

Закріплення принципу "один за всіх та всі за одного" повинно було відлякати потенційних агресорів. Однак історія та Друга світова війна підтвердили нездатність виконувати покладені на неї функції.

Після краху системи колективної безпеки Ліги Націй було розроблено концепцію нової системи, яку втілили через створення ООН. При цьому було враховано недоліки попередньої системи.

По-перше, в Статуті ООН уперше було закріплено абсолютну заборону застосування сили та погрози силою (п. 4 ст. 2 Статуту ООН).

По-друге, на відміну від Ліги Націй, у якій застосування колективних санкцій воєнного характеру базувалось на засадах добровільності, під егідою ООН було створено центральний орган (Раду Безпеки), який було уповноважено на прийняття юридично обов'язкових рішень.

До того ж у складі Організації вперше було об'єднано всі великі держави: Велику Британію, Китай, СРСР, США та Францію як постійних членів Ради Безпеки, наділених правом вето.

Важливе значення має також і той факт, що нині практично всі держави є членами універсальної системи колективної безпеки ООН.

Статут ООН поклав на Раду Безпеки головну відповідальність з підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 24), а ст. 39 уповноважила її до прийняття обов'язкових для країн - членів Організації рішень та встановлення факту існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії.

Як засвідчує практика Ради Безпеки, цей орган вийшов у своїй практиці за межі вузького нормативного розуміння миру як відсутності збройного протистояння між державами і тлумачить його значно ширше.

Так, у заяві Ради Безпеки щодо відповідальності за підтримання міжнародного миру та безпеки, зробленій на саміті 1992 р., зазначалось: "Сама лише відсутність війни та збройних конфліктів не гарантує міжнародного миру та безпеки. Загрозу міжнародному миру та безпеці почали становити невійськові джерела нестабільності в економічній, соціальній, гуманітарній та екологічній сферах".

Також у науковій літературі поняття "міжнародний мир" трактують тепер здебільшого не лише як відсутність збройного протистояння між державами (нормативний аспект), але пов'язують з наявністю дружніх взаємовідносин між державами та необхідністю реалізації певних соціальних цінностей.

В окремих випадках навіть порушення заборони застосування сили чи погрози силою можуть і не класифікуватись як загроза міжнародного миру, якщо вони не набули необхідного рівня інтенсивності.

З іншого боку, навіть внутрішньодержавну конфліктну ситуацію може бути розцінено як загрозу міжнародному миру.

Так, у 1977 р. Рада Безпеки засудила політику апартеїду в ПАР та наклала ембарго на зброю. Цікавою є та обставина, що нині масові грубі порушення прав людини також неодноразово кваліфікувались Радою Безпеки як загроза міжнародному миру. При встановленні факту агресії Рада Безпеки може керуватись визначенням агресії, закріпленим Резолюцією ГА ООН від 1974 р., яка, однак, не є юридично обов'язковим документом.

У випадку встановлення акту агресії, факту загрози чи факту порушення миру РБ ООН приймає рішення щодо вжиття адекватних певній ситуації заходів з метою відновлення чи гарантування міжнародного миру та безпеки.

З метою запобігання загостренню ситуації РБ ООН може закликати сторони до здійснення тимчасових заходів, передбачених ст. 40 Статуту ООН. Такі заходи, як правило, є мирними за своєю природою і здійснюються в умовах існування загрози миру для того, щоб уникнути перетворення цієї ситуації в явне порушення миру.

Типовими прикладами таких заходів є вимога призупинити воєнні дії, вивести війська, пропозиції домовитись про перемир'я, запрошення до переговорів. Ці заходи варто відмежовувати від примусових дій. Прикладом тут може слугувати Резолюція Ради Безпеки ООН 582 від 1986 р., прийнята щодо конфлікту між Іраном та Іраком, у якій з посиланням на ст. 39 та ст. 40 Статуту ООН до сторін конфлікту ставилася вимога припинити військові дії.

Варто також зазначити, що заходи, передбачені ст. 40, є за своїм характером тимчасовими і не можуть зачіпати правового статусу суб'єктів міжнародного права (наприклад, РБ відповідно до цієї статті не може вимагати остаточного визнання кордонів певної держави, що може поставити до конфлікту сторін вимогу тимчасово поважати певний кордон та вивести за його межі війська).

Окремі науковці посилаються також на цю статтю як на правову підставу для здійснення операцій з підтримання миру. Резолюції РБ ООН, прийняті на основі ст. 40, мають юридично обов'язковий характер та зобов'язують усі сторони, яким вони адресовані.

Якщо заходи, передбачені ст. 40 Статуту ООН, не дають бажаного результату і ситуація продовжує погіршуватись, Рада Безпеки може прийняти рішення про застосування примусових заходів. Такі заходи можуть бути як пов'язані із застосуванням військової сили (ст. 42), так і не

пов'язані з ними (ст. 41). Їх застосування вирішується РБ ООН залежно від характеру ситуації чи дії, у відповідь на які вони застосовуються, а також ступеня їх загрози міжнародному миру та безпеці.

У ст. 41 Статуту ООН зазначається: "Рада Безпеки уповноважується вирішувати, які заходи, не пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватись для реалізації її рішень, і вона може вимагати від членів Організації застосування цих заходів. Ці заходи можуть включати повне або часткове розірвання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розірвання дипломатичних відносин".

На основі ст. 41 РБ ООН може приймати рішення про застосування примусових заходів, які, однак, не пов'язані із застосуванням збройної сили. Єдиним винятком є застосування збройної сили з метою забезпечення дотримання ембарго. Так, Резолюцією 221 від 1966 р. РБ ООН уповноважила при необхідності застосовувати збройну силу з метою затримання танкерів, які транспортували нафту для Південної Родезії. Згідно зі ст. 41, можуть застосовуватись заходи, не пов'язані із застосуванням збройної сили.

Перелік, закріплений у ст. 41, не є вичерпним, і РБ ООН може застосовувати також примусові заходи, які не перелічені у цій статті.

У своїй практиці Рада Безпеки здебільшого вдавалась до економічного бойкоту, який полягав у вимозі повного чи часткового припинення економічних відносин та запровадження ембарго.

Найбільш відомими прикладами застосування цієї статті стало застосування санкцій щодо Південної Родезії відповідно до Резолюції 232 від 1966 р. та Резолюції 253 (санкції економічного та політичного характеру), щодо Південної Африки на основі Резолюції 418-від 1977 р. (ембарго на поставку зброї та воєнних матеріалів), відповідно до Резолюції 661 та 670 від 1990 р. щодо Іраку (економічні та фінансові санкції), Резолюції 713 від 1991 р. щодо Югославії (економічні санкції та ембарго на продаж зброї), а також відповідно до Резолюції 748 від 1992 р. щодо Лівії (ембарго на поставку зброї та заборона польотів).

Реалізацію цих санкцій, відповідно до ст. 48, здійснюють самі держави - члени Організації. Досить часто з метою нагляду за дотриманням санкцій РБ ООН створювала спеціальні комітети.

Як засвідчує практика, економічні санкції досить часто спричиняли погіршення становища простих людей, ускладнення можливості надання гуманітарної допомоги та політизацію гуманітарної діяльності, тому їх застосування часто зіштовхувалось з гострою критикою. Рада Безпеки ООН дедалі частіше використовує такі її форми, як заморожування активів, блокування фінансових трансакцій чи заборони на поїздки членів політичної еліти.

Прикладом застосування таких заходів стала Резолюція 1718 від 2006 р., яку було запроваджено щодо КНДР.

У випадку, якщо заходи, передбачені ст. 41, виявились або можуть виявитись неефективними, Рада Безпеки може прийняти рішення про застосування примусових заходів воєнного характеру, передбачених ст. 42 Статуту ООН, яка гласить: "Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені в ст. 41, можуть виявитись недостатніми або вже виявились недостатніми, вона уповноважується здійснювати такі дії повітряними, сухопутними або морськими силами, які виявляться необхідними для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів Організації".

Рада Безпеки визначає характер та обсяг таких дій, а також коло держав, які братимуть участь у їх здійсненні. Доктрина міжнародного права практично одностайна у тому, що застосування примусових заходів, пов'язаних із застосуванням збройних сил, може мати місце лише у крайньому випадку та її варто розглядати як крайній засіб.

Підставою для здійснення примусових заходів, пов'язаних із застосуванням збройних сил, у тому числі здійснення збройного втручання, може слугувати встановлення Радою Безпеки ООН на підставі ст. 39 Статуту ООН факту агресії, загрози миру або порушення миру.

У період "холодної війни" Рада Безпеки лише єдиний раз послалась на ст. 42. Це було у 1966 р., коли Резолюцією Ради Безпеки 221 Велику Британію було уповноважено застосовувати збройну силу проти танкерів, які намагались пристати до порту Бейра у португальському Мозамбіку з метою розвантаження нафти для Південної Родезії.

Після закінчення "холодної війни" Рада Безпеки починає посилатись на розділ VII Статуту ООН і досить широко застосовує примусові заходи воєнного характеру.

Першою підставою для цього стала іракська агресія у Кувейт у 1990 р., на яку Рада Безпеки відреагувала Резолюцією 678, у якій із посиланням на розділ VII держави - члени ООН уповноважувались на застосування "всіх необхідних заходів" з метою усунення іракської агресії.

Пізніше низку резолюцій із посиланням на розділ VII Статуту ООН та запровадження примусових заходів воєнного характеру було прийнято щодо Сомалі, Руанди, Югославії, Сьєрра-Леоне, Конго, Лівану, Судану та Східного Тимору.

Цікавою є та обставина, що Рада Безпеки у своїй практиці дедалі частіше тлумачить поняття "міжнародного миру" в широкому значенні. Так, у резолюціях щодо Сомалі, Іраку та Руанди факторами загрози міжнародному миру, у відповідь на які запроваджувались примусові заходи воєнного характеру, визнавались потоки біженців, масові грубі порушення прав людини, гуманітарні катастрофи тощо.

Новою тенденцією застосування санкцій було розширення кола їх суб'єктів. Підтвердженням цього стало застосування санкцій щодо "Аль-Каїди" та руху "Талібан". Так, Резолюціями 1333 (2000), 1390 (2002), 1455(2003), 1526(2004), 1617 (2005) та 1735 (2006) передбачалось заморожування фінансових активів та заборона на поїздки членів цих організацій.

Слабкістю системи колективної безпеки ООН є відсутність власних збройних сил та залежність у цьому плані від наділення військових контингентів державами-членами.

Цілком справедливо у цьому контексті німецькі юристи зауважують, що "ООН не володіє централізованим інструментарієм по контролю за застосуванням сили".

І справді, спеціальні угоди, відповідно до ст. 43 Статуту ООН, які передбачають передання в розпорядження РБ ООН збройних сил, так і не були ніколи підписані.

Разом з тим у практиці ООН були приклади створення багатонаціональних сил.

Перший приклад - у 1950 р., коли Північна Корея здійснила напад на Південну Корею. Її дії РБ ООН кваліфікувала як порушення миру, і під об'єднаним командуванням були створені багатонаціональні сили ООН у складі 16 держав. Пізніше багатонаціональні сили з метою виконання завдань ООН створювались для проведення операцій у Сомалі (Резолюція 794), Гаїті (Резолюція 940), Східному Тиморі (Резолюція 1264).

Миротворчі операції. Уперше цей термін було використано в Резолюції ГА ООН від 12 лютого 1965 р. "Загальний розгляд усіх питань про операції з підтримання миру в усіх його аспектах".

Терміном "міфотворчість" здебільшого позначають діяльність з підтримання миру {"peace-keeping"}, яку можна охарактеризувати як діяльність персоналу (військового чи поліцейського) на території відповідної держави за наявності її згоди на це. Вона охоплює діяльність зі створення миру ("peace-making") та заходи щодо розбудови миру ("peace-building").

Перша група заходів передбачає заходи, спрямовані на примирення сторін, включаючи нагляд за дотриманням угод про перемир'я, створення буферних зон та сприяння виведенню військ. Розбудова миру стосується післяконфліктних заходів, пов'язаних зі створенням та підтримкою структур, призначених для закріплення миру та недопущення конфліктів у майбутньому. До таких завдань часто входить сприяння підготовці до проведення виборів та формування уряду.

Окремі науковці використовують узагальнюючий термін "мирні операції", і зараховують до них традиційні операції з підтримання миру, операції з впровадження миру та гуманітарну інтервенцію. Деякі з них дещо ширше тлумачать поняття "миротворчі операції" і вважають, що вони можуть здійснюватись не лише на підставі ст. 33, в ст. 39-42 та ст. 51. На їхню думку, можна виокремити 5 типів миротворчих операцій:

- з підтримання миру;
- з відновлення (примусового встановлення) міжнародного миру та безпеки;
- з відвернення конфліктів;
- зі створення миру (після початку конфлікту);
- з розбудови миру (вчинені після конфлікту для відбудови цивільної інфраструктури).

Варто зазначити, що між примусовими заходами та операціями з підтримання миру існують суттєві відмінності.

В основу розмежування потрібно поставити ту обставину, що військові чи поліцейські контингенти, які беруть участь в операціях з підтримання миру, мають на меті зберегти існуюче становище (наприклад* перемир'я між воюючими сторонами), в той час як ціллю примусових заходів є усунення порушень миру, загрози миру або агресії, тобто зміна існуючого статус-кво.

Відмінність полягає також у різних правових підставах: операції з підтримання миру здійснюються здебільшого на підставі гл. VI і можуть застосовувати силу лише з метою самозахисту, в той час як правовим підґрунтям для примусових заходів воєнного характеру є глава VII Статуту ООН. Різниця їх також те, що операції з підтримання миру здійснюються, як правило, за згодою сторін, а примусові заходи воєнного характеру такої згоди не вимагають.

У сутю практичному плані між миротворчими підрозділами та силами, які здійснюють примусові заходи, також існує різниця.

Солдати, що здійснюють миротворчі функції, є легко озброєними. Усунення агресії або порушення миру вимагає використання належним чином тренуваних та екіпірованих збройних сил. Тому здійснення примусових заходів вимагає виведення миротворчих сил або наділення останніх необхідним мандатом при їх забезпеченні належними засобами. До того ж збройне втручання представлятиме більш масштабні та інтенсивні дії, ніж це допускається в рамках традиційного підтримання миру.

В той час коли миротворчі сили повинні дотримуватись принципів нейтральності, неупередженості та незастосування сили, у випадку примусових заходів воєнного характеру вони не завжди є необхідними.

Потрібно також мати на увазі, що чіткої межі між операціями з підтримання миру та примусовими воєнними заходами немає.

7.3. Регіональні системи колективної безпеки

ООН об'єднує низку регіональних систем колективної безпеки, створення яких передбачене у гл. VIII Статуту ООН. Так, у п. 1 ст. 52 зазначено: "Цей Статут жодною мірою не перешкоджає існуванню регіональних угод чи органів для вирішення таких спорів, які відносяться до підтримання міжнародного миру та безпеки, які підходять для регіональних дій, за умови, що такі угоди чи органи і їх діяльність сумісні з цілями та принципами Організації".

Стаття 53 дозволяє Раді Безпеки використовувати такі органи чи угоди для здійснення примусових заходів та забороняє здійснення таких заходів без відповідного уповноваження. А у ст. 54 закріплюється обов'язок інформувати про заплановані або здійснені з метою підтримання міжнародного миру та безпеки дії.

Стаття 53 допускає створення відповідних регіональних органів та укладення регіональних угод. У міжнародно-правовій літературі ці терміни досить часто використовують як синоніми, або ж для їх позначення послуговуються єдиним терміном "регіональні організації". Разом з тим ототожнювати їх не варто, оскільки під терміном "угоди" у Статуті мають на увазі міжнародні договори, а термін "органи" використовують для позначення регіональних організацій.

Регіональну угоду потрібно розглядати як багатосторонній міжнародний договір, учасниками якого є держави певного географічного регіону.

Основною ціллю таких угод є забезпечення співробітництва сторін у тій чи іншій сфері в певному географічному регіоні. Укладення таких угод зачіпає спільні інтереси держав, котрі зумовлені географічним положенням та іншими регіональними факторами та інтересами, через те такі угоди не стосуються держав, які розміщені за межами цього регіону.

Регіональні угоди та регіональні органи мають спільні ознаки, які передусім пов'язані з географічною близькістю та спільними інтересами держав, що до них входять. Відмінність проявляється у ступені інтегрованості систем. Іншими словами, регіональні угоди є більш простою формою взаємодії держав, для якої властивий менш високий рівень упорядкованості та організації порівняно з МО.

Проте міжнародні договори часто можуть ставати статутами МО, а звичайні "регіональні угоди" можуть трансформуватись у "регіональні органи" в сенсі Статуту ООН, а тому межа між ними не є непорушною.

Водночас варто зауважити, що термін "регіональні" не обов'язково означає виключно приналежність до певного регіону в географічному значенні, хоча й географічна близькість

розташування має вирішальне значення, і до регіональних організацій, як правило, входять усі або більшість держав певного географічного регіону.

Потрібно також враховувати політичну, культурну, історичну та мовну спорідненість країн. Яскравим підтвердженням може слугувати членство Канади та США в ОБСЄ.

В окремих випадках для членства у регіональній організації вирішальне значення можуть мати й інші чинники.

Так, ст. 4 Пакту ЛАД передбачає, що для набуття членства в Організації держава повинна бути "арабською". Зважаючи на це, членство в цій Організації для Ізраїлю було б практично неможливим, незважаючи на те, що, як і більшість держав-членів, ця країна належить до регіону Близького Сходу.

Аналізуючи співвідношення змісту поняття "region" в юридичному та політичному значенні, варто наголосити, що поняття "міжнародно-правовий регіон" є вузьким, ніж поняття "політичний регіон", оскільки сфера міжнародних відносин та політичної взаємодії держав є ширшою, ніж сфера міжнародно-правового регулювання.

Межі міжнародно-правового регіону визначаються відповідною регіональною угодою чи установчим актом регіональної організації з урахуванням сукупності проблем, інтересів та цілей держав-учасниць, політичних, історичних, економічних, культурних та інших зв'язків між ними.

Суттєвою вимогою до регіональних організацій колективної безпеки є відповідність їх установчих документів та діяльності принципам та цілям Статуту ООН, закріплення в їх установчих документах заборони застосування сили та погрози силою, а також наявність орієнтованого всередину механізму мирного вирішення спорів.

Таким чином, регіональні органи є своєрідними допоміжними органами ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

Важливим є також питання про співвідношення компетенції універсальної системи колективної безпеки та регіональних систем, якими виступають регіональні організації колективної безпеки. Для того, щоб дати на нього відповідь, потрібно звернутись до гл. VIII Статуту ООН, яка передбачає створення таких організацій та водночас ставить певні рамки щодо їх діяльності.

Так, ст. 54 передбачає, що будь-яка організація, до компетенції якої входить підтримання міжнародного миру та безпеки на регіональному рівні, зобов'язана інформувати РБ ООН про заходи, які здійснюють або планують здійснити з метою підтримання міжнародного миру та безпеки.

Пункт 1 ст. 53 передбачає можливість здійснення регіональними організаціями примусових заходів на підставі уповноваження РБ ООН. У цій статті наголошується, що жодні примусові заходи не можуть здійснюватись відповідно до цих регіональних угод чи органів без відповідних повноважень Ради Безпеки.

Водночас варто зазначити, що діяльність таких організацій повинне узгоджуватись з цілями та принципами Статуту ООН.

Термін "примусові заходи", який використовується у ст. 53, позначає широкий спектр санкцій - від економічних та політичних до воєнних, які можуть застосовуватись на підставі статуту ООН.

Регіональні організації можуть уповноважуватись на здійснення примусових заходів Радою Безпеки при виникненні ситуацій, пов'язаних із загрозою чи порушенням міжнародного чи регіонального миру або акту агресії.

У виняткових випадках таке уповноваження може здійснюватись Радою Безпеки також і безпосередньо після їх здійснення, тобто мати характер "post ex facto". У такому випадку послаблюються можливості контролю Ради Безпеки над регіональними організаціями та відкривається шлях для зловживань, а тому цей інструмент у принципі може використовуватись лише у виняткових випадках.

Потрібно також мати на увазі, що пропозицію на конференції у Сан-Франциско, якою передбачалось звільнення регіональних організацій від необхідності отримання повноваження РБ ООН, було відхилено. Зважаючи на це, можна зазначити, що мандат Ради Безпеки має бути попереднім та містити чітке уповноваження на здійснення примусових заходів. Разом з тим, вказуючи на неефективність універсальної системи колективної безпеки, дедалі більше юристів пропонують надати регіональним організаціям право здійснювати примусові заходи самостійно без уповноваження РБ ООН.

У міжнародно-правовій літературі існує однаковість щодо визнання окремих міждержавних об'єднань регіональними організаціями колективної безпеки. Здебільшого такий характер мають

регіональні організації загальної компетенції: ОАД, АС, ЛАД та СНД. Крім цього, ГА ООН у своїх резолюціях також наголошувала на ролі таких організацій, як ОБСЄ та ЄСЗД (Європейська служба зовнішньої діяльності).

7.4. Правове регулювання індивідуального застосування сили

Можливість застосування збройної сили з метою гарантування міжнародного миру та безпеки становить ключовий елемент універсальної та регіональних систем колективної безпеки. Водночас підтримання міжнародного миру та безпеки дуже залежить від загально визнаного розуміння тих випадків, коли застосування збройної сили є правомірним.

Статут ООН врахував прогалини Статуту Ліги Націй, а також Пакту Бріана - Келлога, закріпивши у п. 4 ст. 2 загальну заборону застосування сили та погрози силою: всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним з цілями ООН.

Разом з тим Статут ООН допускає три випадки правомірного застосування збройної сили в міжнародних відносинах:

у рамках індивідуальної чи колективної самооборони на підставі ст. 51 Статуту ООН;

у межах колективних заходів примусового характеру (ст. 41 та ст. 42 Статуту ООН) у разі встановлення Радою Безпеки факту загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 Статуту ООН);

у рамках заходів проти ворожих держав⁷ (ст. 107 та ст. 53 Статуту ООН).

Про застосування збройних заходів військового характеру йшлося вище. Цілком очевидно, що ст. 107 та ст. 53, які передбачали заходи проти ворожих держав, є нині застарілими, оскільки всі держави - учасниці гітлерівської коаліції стали членами ООН, і таких держав більше не залишилось. Тому ці положення є зайвими і втратили свій зміст, хоча й не вилучені з тексту Статуту ООН. Тож такий випадок аналізувати не будемо.

Починаючи з моменту закріплення у 1945 р. застосування норми щодо заборони застосування сили та погрози силою, її тлумачення та з'ясування допустимих винятків застосування збройної сили зіштовхувалось із певними труднощами. Особливо в період "холодної війни" як радянські, так і західні політики та вчені, вдаючись до довільного тлумачення Статуту ООН, досить часто розширювали спектр допустимого збройного втручання.

Важливе значення для тлумачення принципу заборони застосування сили та погрози силою мали прийняті під егідою ООН документи, які стосувались питання правомірності застосування збройної сили, конкретизували загальний зміст принципу, а тому їх можна коротко проаналізувати.

Здебільшого акцент робився на забороні втручання у внутрішні справи. Так, у Декларації "Про недопустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету" 1965 р. засуджується не лише збройне втручання, але також усі інші форми втручання та будь-які погрози, спрямовані проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних чи культурних елементів¹⁵⁸.

З тексту випливає, що творці Декларації взяли за основу поширювальне тлумачення принципу незастосування сили. На відміну від Статуту ООН, де заборонено збройне втручання, спрямоване проти територіальної цілісності та політичної незалежності, Декларація 1965 р. забороняє також застосування сили, спрямоване проти політичних, економічних чи культурних елементів держави, а також її правосуб'єктності.

Права людини згадуються лише в контексті права нації на самовизначення (п. 6), а вибір політичної, економічної, соціальної та культурної системи зараховується до внутрішньої компетенції держави (п. 5).

Уже через п'ять років Генеральна Асамблея приймає Декларацію "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй", де зазначається: "Усі держави своїх міжнародних

відносинах зобов'язані утримуватись від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй".

Це положення фактично дублює п. 4 ст. 2 Статуту ООН, однак у дещо сильнішій формі. Йдеться не лише про "членів Організації Об'єднаних Націй", як у Статуті ООН, а про "усі держави". Тобто у Декларації розширюється сфера чинності також і на держави, які не є членами Організації.

Очевидно, що такий характер властивий нормам звичаєвого міжнародного права. Саме таку юридичну природу має принцип заборони застосування сили, що неодноразово підтверджувалось у рішеннях Міжнародного суду ООН. Юридичний зміст принципу заборони застосування сили чи погрози силою конкретизується також у коментарі до принципу заборони втручання у внутрішні справи, який міститься в Декларації про принципи міжнародного права: "Жодна держава чи група держав не має права втручатись прямо чи опосередковано з будь-якої причини у внутрішні й зовнішні справи іншої держави. Унаслідок цього збройне втручання та всі інші форми втручання чи всілякі погрози, спрямовані проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних та культурних основ, є порушенням міжнародного права".

Звідси випливає, по-перше, що збройне втручання є протиправним, незалежно від його мотивів. По-друге, це положення розширює суб'єктний склад адресатів норми в тому сенсі, що воно поширюється не лише на окремі держави, а й групи держав, якою може бути, наприклад, НАТО.

Визначення "агресії", прийняте Генеральною Асамблеєю у грудні 1974 р., також не містить позастатутних винятків з принципу заборони застосування сили чи погрози силою. У п. 3 ст. 5 проголошується: "Ніякі міркування політичного, економічного, воєнного чи будь-якого іншого характеру не можуть слугувати виправданням агресії".

У цьому положенні словосполучення "будь-якого іншого характеру" засвідчує абсолютний характер цього припису. Поняття "агресія" у цьому документі трактується досить об'ємно, і за своїм юридичним змістом воно є навіть ширшим, ніж застосування сили, заборонене п. 4 ст. 2 Статуту ООН, а тому воно, поза будь-яким сумнівом, охоплює збройне втручання в гуманітарних цілях.

Декларація про недопустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. у п. 2 закріплює "зобов'язання держав утримуватись від використання або спотворення питань про права людини як засобу втручання у внутрішні справи держав, здійснення тиску на інші держави або створення атмосфери недовіри та безпорядку в межах держав та між державами або групами держав".

У п. 5 Декларації Генеральної Асамблеї "Про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах" від 1987 р. зазначається: "Жодні міркування не можуть використовуватись для того, щоб виправдати застосування сили чи її погрозу з порушенням Статуту".

Отже, наступні документи та договори, які були укладені під егідою ООН та стосувались тлумачення принципу незастосування сили, не лише підтвердили принцип заборони застосування сили чи погрози силою, закріплений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, а й розширили сферу його дії.

Варто зазначити, що, відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН, порушення заборони застосування сили та погрози силою матиме місце також у випадку анексії або окупації. Це, зокрема, було чітко підтверджено Генеральною Асамблеєю у "Визначенні агресії" 1974 р., в якому актами агресії було визнано також тимчасові окупації та анексії. Тому навіть обмежене в часі застосування сили потрібно розглядати як порушення п. 4 ст. 2.

Зауважимо, що принцип заборони застосування сили має загальний характер та охоплює будь-яке застосування сили, незалежно від тривалості, інтенсивності та намірів.

Одним із винятків допустимого застосування збройної сили в міжнародних відносинах є ст. 61 Статуту ООН, яка допускає застосування збройної сили в рамках *індивідуальної чи колективної самооборони* у випадку збройного нападу на територію держави - члена Організації. Варто зазначити, що ця норма, яка має договірно-правову природу і закріплена в Статуті ООН, підтверджена також звичаєвою нормою міжнародного права.

Доцільно зауважити, що термін "збройний напад", закріплений у цій статті, не є тотожним терміну "застосування сили" (п. 4 ст. 2) чи виразу "акт агресії" (п. 1 ст. 1, ст. 39, ст. 53), які також містяться у Статуті ООН.

Наявність збройного нападу на територію держави-члена є необхідною умовою реалізації права на індивідуальну чи колективну самооборону.

У випадку застосування збройної сили, яка "не дотягує" до збройного нападу, держави не можуть застосовувати збройну силу на основі цієї статті. Ця позиція була підтверджена Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа. Тому застосування збройних репресалій, які були досить поширеними у класичному міжнародному праві, за сучасним міжнародним правом є недопустимим.

Загальновизнаним у доктрині міжнародного права є те, що застосування сили є більш широким поняттям, ніж акт агресії чи збройний напад.

Разом з тим, як термінологічно, так і змістовно ці поняття досить близькими, а тому потребують відповідного тлумачення їх змісту. Статут ООН не містить тлумачення цих термінів, тому важливим є визначення агресії ГА ООН від 1974 р. У ст. 3 цього документа перераховано та охарактеризовано акти агресії, окремі з яких можуть представляти собою збройне втручання чи збройний напад.

Збройним нападом можна вважати вторгнення або напад збройних сил держави чи групи держав на територію іншої держави або будь-яку воєнну окупацію, незалежно від її тривалості, якщо вона є результатом такого нападу чи вторгнення (п. а ст. 3).

Бомбардування збройними силами території іншої держави або застосування будь-якої іншої зброї проти території такої держави можна також розглядати як випадок збройного втручання за умови, що такі акції будуть достатньо інтенсивними та масштабними.

До цієї категорії треба також зарахувати і напад збройних сил на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти держави на території держави, яка є об'єктом інтервенції, а також поза її територією.

Напад на цивільні повітряні чи морські судна кваліфікуватись як збройний напад у сенсі цієї статті не можуть.

Агресією також вважається порушення умов договору про перебування іноземних військ на території певної держави, про які йдеться в ст. 3 "Визначення агресії".

Ці дії, однак, за своєю природою та інтенсивністю не завжди матимуть характер "збройного нападу". Такого характеру вони можуть набувати лише у випадку особливо грубих порушень, які за своєю суттю можна порівняти з окупацією чи анексією, що здійснюються через застосування збройної сили.

Збройний напад може мати місце не лише у випадку здійснення транскордонних заходів збройними силами певної держави, але також при підтримці недержавних збройних угруповань на території іншої держави, як, наприклад, при засланні державою збройних банд, груп чи найманців на територію держави.

З іншого боку, незначні за своїм обсягом та інтенсивністю застосування збройної сили, наприклад, невеликі прикордонні конфлікти, кваліфікуватись як збройні напади не можуть.

Посилення міжнародного тероризму, теракти у США 11 вересня 2001 р., а також прийнята у відповідь на них Резолюція РБ ООН 1968 р. посилили позицію, відповідно до якої масштабні теракти можуть бути прирівняні до збройного нападу в сенсі ст. 51 Статуту ООН та слугувати підставою для застосування збройної сили в рамках реалізації права на самооборону.

Відомий юрист-міжнародник А. Касезе визначає критерії, які повинні бути дотримані при застосуванні збройної сили в ході реалізації права на самооборону:

застосування збройної сили у відповідь на збройний напад повинно бути необхідним та пропорційним до сили, застосованої агресором;

застосування збройної сили повинно бути орієнтованим на військові об'єкти, та при цьому повинні дотримуватись принципи і норми міжнародного гуманітарного права;

держави, яка дає відсіч агресору, не повинна окупувати чи анексувати його територію, якщо тільки такий захід не є вкрай необхідним для запобігання подальшій агресії;

застосування збройної сили повинно бути припинене відразу після втручання Ради Безпеки;

самооборона повинна бути припинена при досягненні її цілей, тобто при усуненні збройного нападу та відсічі агресору.

Варто також додати, що застосування збройної сили на користь іншої держави, яка зазнала нападу агресора, можливе лише при чіткому проханні про це такої держави. Про заходи, які здійснюються у рамках реалізації права на самооборону, необхідно інформувати Раду Безпеки ООН.

Держави досить часто при застосуванні сили у міжнародних відносинах посилались на ст. 51 Статуту ООН.

В окремих випадках правомірність такого силового самозахисту була досить сумнівною. Як приклади можна назвати інтервенцію СРСР в Угорщину в 1956 р., інтервенцію США в Домініканську Республіку у 1965 р., у Гренаду в 1983 р., у Лівію 1986 р. чи у Панаму 1989 р., застосування збройної сили Ізраїлем проти Єгипту в 1967 р. та проти Іраку в 1981 р., атаки ПАР на територію сусідніх Анголи та Замбії з 1976 р. по 1979р., застосування збройної сили Великою Британією проти Аргентини у 1983 р., після окупації останньою Фолклендських островів. До новіших прикладів потрібно зарахувати застосування збройної сили США проти Судану, Іраку та Афганістану в 1998 р. та 2001 р.

Превентивна самооборона. Досить спірним у сучасній доктрині міжнародного права є питання правомірності превентивної самооборони.

У міжнародних відносинах мали місце численні випадки посилення на право превентивної самооборони. У 1967 р. Ізраїль послався на це право під час атаки на палестинські табори у Лівані у 1975 р. та у 1982 р. при збройному нападі на територію Східного Іраку з метою знищення ядерного реактора. Також і сам Ірак у 1980 р. при атаці на Іран послався на право самооборони від держав, які готуються до війни. Новішим прикладом є посилення Великої Британії та США у 2003р. на право превентивної самооборони з метою здійснення збройного нападу на територію Іраку.

Основним аргументом прихильників права на превентивну самооборону, які у переважній своїй більшості є британськими, американськими та ізраїльськими юристами, є те, що держави у випадку очевидної загрози застосування щодо них особливо руйнівної зброї повинні мати право застосувати силу першими з метою запобігання такому нападу. При цьому вони посилаються на наявність звичаєвої норми міжнародного права, яка нібито допускає застосування збройної сили у такому випадку.

Сьогодні, через високу вірогідність зловживання більшість сучасних юристів заперечують правомірність превентивної самооборони, а також існування відповідної звичаєвої норми міжнародного права.

Колективна самооборона. Стаття 51 допускає у випадку застосування збройної сили в рамках реалізації права на самооборону не лише державою, яка зазнала нападу, а й іншими державами та організаціями чи блоками з метою надання допомоги жертві агресії та відсічі агресору. В такому випадку мова йде про колективну самооборону. Надання такої допомоги можливе лише після надання згоди або прохання про це держави, яка зазнала нападу.

Іншими словами, лише сама держава, яка зазнала нападу, може визначити, чи справді вона стала жертвою збройного нападу в сенсі ст., 51 Статуту ООН.

Також лише ця держава може прийняти рішення про необхідність допомоги з боку інших держав чи блоків і попросити про це. В інших випадках надання збройної допомоги не допускається.

На право колективної самооборони у 1965 р. посилались США при здійсненні воєнної операції на підтримку В'єтнаму та у 1981-1984 рр. при застосуванні сили на території Нікарагуа.

Радянський Союз посилався на право колективної самооборони при інтервенціях у Чехословаччину в 1968 р. та в Афганістан у 1979 р.

Після атаки Іраку в Кувейті у 1990 р. Рада Безпеки у Резолюції також підтвердила право на колективну самооборону. Звільнення Кувейту союзницькими силами у 1991 р. можна теж розглядати як приклад реалізації права на колективну самооборону.

Силові збройні заходи з метою порятунку власних громадян за кордоном. Такі заходи, як правило, проводяться під час громадянських воєн та у випадку захоплення заручників терористами, в результаті чого виникає загроза життю та здоров'ю людей і постає об'єктивна необхідність вжиття відповідних заходів з боку країни громадянства з метою усунення небезпеки та порятунку осіб. Такі заходи характеризуються певними особливостями:

рятувальні операції здійснюються на користь власних громадян; кількість осіб, заради яких у першому випадку здійснюють втручання, є незначною;

тривалість порушення територіального суверенітету держави, яка має місце при рятувальній операції, є обмеженою у просторі та часі;

рятувальна операція має на меті усунення небезпеки та евакуацію власних громадян;

такі рятувальні акції можуть здійснюватись як за наявності такої згоди (наприклад, у Сьєрра-Леоне (1996) чи в Албанії (1997)), так і без згоди держави - об'єкта інтервенції (наприклад, в Уганді у 1976 р.).

Підставу для рятувальних операцій здебільшого виводять з поширювального тлумачення ст. 51 Статуту ООН або відповідної норми звичаєвого міжнародного права. У той же час деякі автори розглядають інтервенцію з метою порятунку власних громадян як підвид гуманітарної інтервенції або, за умови надання згоди з боку країни перебування на проведення такої операції, - гуманітарну інтервенцію.

Незважаючи на наявність різних позицій та випадків зловживань, при короткотривалому, пропорційному та локальному характері військової операції з метою порятунку власних громадян за кордоном такі заходи здебільшого розглядають як правомірне явище.

Інтервенція за запрошенням. Закріплення заборони застосування сили та погрози силою в загальному міжнародному праві суттєво вплинуло на інститут інтервенції за запрошенням, який існував у класичному міжнародному праві та досить широко використовувався в міжнародних відносинах того часу.

За загальним правилом, держава може звертатись за зовнішньою збройною допомогою лише у випадку збройного нападу на її територію, а тому інтервенція за запрошенням в інших випадках у принципі вважається недопустимою.

Незважаючи на досить широке використання цього інституту в практиці великих держав, особливо в період "холодної війни" (наприклад, інтервенція США в Ліван чи Великої Британії в Йорданію або ж інтервенція Радянського Союзу в Афганістан у 1979 р.), досить сумнівним є також аргумент про утворення відповідної норми звичаєвого міжнародного права.

Разом з тим, з огляду на недостатню ефективність сучасної системи колективної безпеки інтервенція за запрошенням може розглядатись у порядку винятку як правомірне явище за умови дотримання критеріїв:

згода держави на здійснення інтервенції повинна бути добровільною та наданою законним урядом;

згода повинна бути наданою щодо конкретної ситуації;

інтервенція не повинна бути орієнтована проти політичної незалежності, територіальної цілісності чи бути орієнтованою на окупацію чи набуття території;

інтервенція не повинна порушувати інші імперативні норми міжнародного права "jus cogens" (наприклад, право народів на самовизначення).

Гуманітарна інтервенція. Особливо гостру дискусію у сучасному міжнародному праві викликало питання про те, чи можна застосовувати збройну силу на території іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини, або ж чи можна вважати правомірною гуманітарну інтервенцію.

У випадку, якщо масові грубі порушення прав людини кваліфікуються Радою Безпеки як загроза міжнародному миру чи безпеці в сенсі ст. 39 Статуту ООН, проблем не виникає, оскільки у відповідь на гуманітарну кризу можуть бути застосовані примусові заходи воєнного характеру на підставі ст. 42.

Що ж робити, якщо Рада Безпеки залишається бездіяльною або реагує несвоєчасно? Чи можуть застосовувати збройну силу з метою порятунку людей інші держави чи МО? Як загальне правило - гуманітарну інтервенцію, що здійснюється окремими державами чи групами держав без відповідного уповноваження Радою Безпеки ООН, вважають неправомірною.

Дещо іншою є ситуація на рівні регіональних МО. Окремі з таких організацій, як, наприклад, БСЗД чи АС, безпосередньо передбачили у своїх установчих документах право на здійснення збройної інтервенції з метою усунення масових грубих порушень прав людини. Також і гуманітарні інтервенції, здійснювані під егідою регіональних МО, як, наприклад, інтервенція ЕКОВАС у Ліберію у 1991 р., не мали критики міжнародного співтовариства і навіть були згодом виправдані "ex post facto". Саме з огляду на ці обставини в наукових колах дедалі частіше ведуть мову про формування нової норми міжнародного права, яка допускає здійснення гуманітарної інтервенції під егідою регіональних МО.

7.5. Правове регулювання роззброєння та обмеження озброєнь

Під роззброєнням потрібно розуміти сукупність заходів, спрямованих на зниження воєнного потенціалу держав і скорочення, обмеження та ліквідацію засобів ведення війни. Такі заходи можуть включати скорочення озброєнь, військового персоналу тощо.

Обмеження або контроль озброєнь не є безпосередньо орієнтованим на зменшення воєнного потенціалу, однак він спрямований на обмеження озброєнь та їх запобігання через встановлення кількісних чи якісних обмежень щодо окремих видів озброєнь.

Первинною ціллю роззброєнь є запобігання війні, гарантування воєнної безпеки та мінімізація шкоди у випадку конфліктів.

Статут ООН покладає певні права та обов'язки у сфері роззброєнь як на Генеральну Асамблею, так і на Раду Безпеки. Статут ООН зараховує принципи, які визначають основи регулювання роззброєнь, до загальних принципів співробітництва у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 11).

Розгляд таких принципів, а також розробку щодо них рекомендацій РБ ООН та державам-членам віднесено до компетенції Генеральної Асамблеї.

Рада Безпеки, відповідно до ст. 26 Статуту ООН, несе відповідальність за формулювання планів створення системи регулювання роззброєнь. При вирішенні цих завдань Раді Безпеки допомагає Воєнно-штабний комітет, який надає поради та допомогу у питаннях, які стосуються "регулювання озброєнь та можливого роззброєння" (п. 1 ст. 47).

Через "недїездатність" Ради Безпеки у період "холодної війни" більшість переговорів щодо роззброєння та контролю за озброєннями було проведено поза рамками ООН на основі багатосторонніх та двосторонніх договорів.

У сучасному міжнародному праві відсутня норма, яка б містила загальне зобов'язання держав щодо роззброєння, такі домовленості було досягнуто між державами щодо окремих видів озброєнь, тобто щодо здійснення часткових заходів із роззброєння.

Найбільш розвинутим є комплекс норм, який стосується зброї масового знищення.

10 квітня 1972 р. було підписано Договір про заборону розробки, виробництва, зберігання та набуття бактеріологічної зброї. 29 квітня 1997 р. набула чинності Угода про заборону розробки, виробництва, зберігання та застосування такої зброї, а також про знищення такої зброї.

Хімічна зброя масового знищення була заборонена на універсальному рівні у 1993 р. Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення.

Особливо розвинутим є комплекс норм, які стосуються заборони ядерної зброї.

Так, ще у 1963 р. держави підписали Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під землею. Цей Договір, однак, допускав проведення ядерних випробувань під землею, тому його називають Договором про часткову заборону ядерних випробувань. Заповнити цю прогалину повинен Договір про всезагальну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 р., який поки що не набув чинності.

На двосторонній основі США та Радянський Союз обмежили проведення ядерних випробувань Договорами про обмеження підземних ядерних випробувань від 1974 р. та 1976 р., які набули чинності 11 грудня 1990 р.

У 1968 р. було підписано Угоду про нерозповсюдження ядерної зброї, за рахунок якої було зроблено спробу обмежити розробку, виробництво, поширення та набуття ядерної зброї, дозволивши водночас використання атома в мирних цілях.

Суттєвим поступом в обмеженні зброї масового знищення та, зокрема, ядерної зброї стало створення без'ядерних зон у п'яти регіонах світу: в Латинській Америці (Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці від 14 лютого 1967 р., або Договір Тлателолкої, у Південній частині Тихого океану (Договір про без'ядерну зону в Південній частині Тихого океану, або Договір Раротанга від 6 серпня 1985 р.), у Південно-Східній Азії (Договір про без'ядерну зону в Південно-Східній Азії від 15 грудня 1995 р., або Бангкокський договір), в Африці (Договір про Африканську без'ядерну зону від 11 квітня 1996 р.) та в Антарктиці (Договір про Антарктику 1959 р.).

Також розміщення та випробування зброї масового знищення та, зокрема, ядерної зброї було заборонено на дні морів і океанів, а також в їх надрах (Договір про заборону розміщення на дні

морів і океанів та в їх надрах ядерної зброї та іншої зброї масового знищення від 1971 р.), у Космосі (Договір про Космос від 27 січня 1967 р.) та на Місяці (Договір про Місяць від 18 грудня 1979 р.).

Україна, успадкувавши ядерний потенціал від Радянського Союзу, проголосила в односторонньому порядку без'ядерний статус та відмовилась від ядерної зброї.

Загальне міжнародне право забороняє воєнний та інший ворожий вплив на природне навколишнє середовище через використання засобів впливу, які володіють руйнівним потенціалом, що є порівнянним зі зброєю масового знищення. Таку норму було закріплено у Конвенції про заборону воєнного та іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 1977 р.

Обмеження стратегічних ядерних озброєнь здійснювалось переважно на двосторонній основі між Радянським Союзом та Сполученими Штатами Америки.

Так, у 1972 р. між ними було укладено Договір про обмеження систем протиракетної оборони, у 1972,1979,1987 та у 1991 рр. укладались Угоди про обмеження стратегічних наступальних озброєнь.

Наступником цих Угод після розпаду СРСР стала Росія, яка вже у 1993 р. уклала зі США новий Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних ядерних випробувань.

У сфері обмеження звичайних озброєнь важливе значення має укладена в Оттаві 4 грудня 1997 р. Угода про заборону застосування, зберігання, виробництва та поширення всіх видів протипіхотних мін.

Особливо значущою для стимулювання роззброєнь має діяльність створеного у 1997 р. відділу із роззброєнь, який підпорядковується Генеральному секретарю ООН, а також Комісії із роззброєнь, яка існує з 1952 р. Ці органи здійснюють великий обсяг роботи у сфері інформування та розробки рекомендацій та програм у різних сферах роззброєнь та контролю за озброєнням.

Як важливий засіб забезпечення роззброєнь потрібно виокремити також заходи з утвердження довіри та безпеки, які закріплені у договірній формі чи узгоджені іншим чином, орієнтовані на усунення небезпеки можливих збройних конфліктів та непорозумінь інформуванням потенційного противника про військові маневри, обмін спостерігачами та інспекціями на місці проведення військової діяльності, взаємне спостереження тощо.

У період "холодної війни" такі заходи були спочатку орієнтовані на запобігання збройного конфлікту із застосуванням ядерної зброї, пізніше поширились і на зменшення ризику зіткнення звичайних збройних сил.

Тепер це комплексні заходи, які включають не лише інформаційні, а й стримуючі та обмежувальні заходи.

Важливим здобутком став Стокгольмський документ від 1986 р., прийнятий на конференції щодо заходів по створенню довіри і безпеки та роззброєння в Європі. Віденськими документами від 1992 р. та 1994 р. було досягнуто домовленості щодо щорічного інформування про чисельність військового персоналу, системи озброєнь, їх розміщення та воєнний бюджет. За Договором про відкрите небо від 24 березня 1993 р., договірні сторони взаємно надали право здійснювати оглядові польоти. Відповідно до цього Договору. У Відні було створено Консультативну комісію з відкритого неба, покликану сприяти реалізації положень угоди.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст поняття «право міжнародної безпеки»
2. Перерахуйте основні ознаки системи колективної безпеки
3. Перерахуйте основні ознаки системи колективної самооборони
4. Яка мета та правові засади універсальної системи колективної безпеки в рамках ООН?
5. Яку мету переслідують регіональні системи колективної безпеки?
6. Розкрийте основний зміст правового регулювання індивідуального застосування сили
7. Розкрийте основний зміст правового регулювання роззброєння та обмеження озброєнь

ЛЕКЦІЯ 8. Основи міжнародного та гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 8.1. Поняття, принципи та джерела міжнародного права
- 8.2. Поняття війни та збройного конфлікту у міжнародному гуманітарному праві
- 8.3. Сторони та учасники збройного конфлікту згідно норм міжнародного гуманітарного права
- 8.4. Міжнародно-правовий захист жертв війни
- 8.5. Засоби та методи війни, нейтралітет під час війни

8.1. Поняття, принципи та джерела міжнародного права

В ієрархічній структурі міжнародного права ключове місце займають його основні принципи. Їх роль та значення як фундаментальної основи міжнародного права засвідчує вже той факт, що, базуючись на повазі суверенітету та рівноправності держав, виникло і саме міжнародне право³⁵. Нині можна говорити про комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених основних принципів, міжнародного права.

Головним універсальним джерелом, у якому знаходять своє нормативне закріплення основні принципи міжнародного права, є Статут ООН (у ньому визначені принципи діяльності ООН та її членів (ст. 2 Статуту ООН).

Зміст указаних принципів розкритий у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. (у подальшому - Декларація про принципи міжнародного права), що проголосили сім основних принципів міжнародного права:

- незастосування сили або погрози силою;
- мирного вирішення міжнародних спорів;
- невтручання у справи, які входять до внутрішньої компетенції;
- співробітництва;
- рівноправності та самовизначення народів;
- суверенної рівності держав;
- добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) 1975 р., крім указаних принципів, як самостійні проголосив ще три:

- поваги прав людини;
- територіальної цілісності;
- непорушності кордонів.

Проте, виходячи зі змісту п. 3 ст. 1 Статуту ООН, відповідно до якого ООН має своєю метою заохочення та розвиток поваги до прав людини, а також враховуючи загальне визнання цього принципу в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про соціальні, економічні та культурні права 1966 р. та інших документах з прав людини, варто цей принцип віднести до основних принципів міжнародного права.

Принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів включені до Статуту ООН та Декларації про принципи міжнародного права як елементи інших принципів, що містяться в цих документах (про це йтиметься детальніше при розгляді кожного з них), а також визнані окремими Резолюціями ООН як самостійні принципи, у зв'язку з чим їх також потрібно віднести до основних принципів міжнародного права.

Зазначимо, що, крім основних принципів міжнародного права, що пронизують усе міжнародне право та всі його галузі, існують галузеві принципи міжнародного права, які знаходять своє відображення в окремих його галузях. У цьому розділі досліджено тільки основні, універсальні принципи міжнародного права. На особливості деяких галузевих принципів буде звернена увага в окремих розділах далі.

Основні принципи міжнародного права мають низку ознак. Зокрема, вони:

є найбільш загальними та основоположними його нормами. Це означає, що вони регулюють найбільш важливі, ключові питання сучасних міжнародних відносин; вказані принципи є ядром сучасного міжнародного права, навколо якого будується вся система міжнародного права;

є імперативними нормами, які володіють вищою юридичною силою та відхилення від яких недопустиме. Всі інші норми міжнародного права повинні їм відповідати;

містять зобов'язання, а отже, вказані принципи стосуються всіх членів міжнародної спільноти та є для них обов'язковими;

мають універсальну сферу дії, тобто поширюються на всі міжнародні відносини, які виникають між суб'єктами міжнародного права;

при тлумаченні та застосуванні є комплексними і взаємопов'язаними й кожен із них повинен розглядатися з урахуванням інших основних принципів.

Отже, основні принципи міжнародного права - це найбільш загальні, основоположні та імперативні його норми, котрі містять зобов'язання, мають універсальну сферу дії і комплексний характер.

8.2. Поняття війни та збройного конфлікту у міжнародному гуманітарному праві

У міжнародно-правовій літературі останніх десятиріч ХХ ст. багато авторів прагнули показати певну різницю між поняттями "війна" і "збройний конфлікт".

Такі спроби є наслідком заміни понять "право війни" та "війна" на "право збройних конфліктів" та "збройний конфлікт" у документах, що стосуються гуманітарного права. Як відомо, у перших міжнародно-правових актах, які закріплюють норми міжнародного гуманітарного права, вжито термін "війна".

У Гаазьких конвенціях 1907 р. йдеться про застосування норм права "на випадок війни".

Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р. послуговується терміном "війна". Те саме стосується конвенцій, які регулюють ведення морської війни.

У Женевських конвенціях 1949 р. поряд з терміном "війна" використовують вираз "міжнародний збройний конфлікт" (ст. 2) і "неміжнародний збройний конфлікт" (ст. 3).

Таким чином, починаючи з 50-х років ХХ ст., термін "збройний конфлікт" вживають набагато частіше, ніж термін "війна". Ця зміна зумовлена передусім політичною та ідеологічною ситуацією, спробою змістити акценти у цих поняттях, а також заборонаю використання війни як законного засобу вирішення міжнародних спорів.

Межа відмінності між "війною" і "збройним конфліктом" досить умовна, хоча такий поділ має певне значення для права, яке застосовується під час збройних конфліктів. При цьому вважається, що поняття "збройний конфлікт" є ширшим і включає поняття "війна". Але не кожний збройний конфлікт можна називати війною, оскільки між ними існує суттєва відмінність.

З юридичної точки зору війна має такі ознаки:

формальний акт оголошення, як цього вимагає ПІ Гаазька конвенція 1907 р.;

розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни;

анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних;

починає діяти спеціальний правовий режим, який характеризує часткові обмеження прав людини тощо.

Отже, лише держави або групи держав можуть проводити війну згідно з визначенням, прийнятим у міжнародному праві.

Таким чином, війна - це збройна боротьба двох і більше держав, це характеризується формальним актом її оголошення.

Війна призводить до якісної зміни стану суспільства, тому що багато державних інститутів починають виконувати специфічні функції, зумовлені саме війною. Унаслідок цього життя суспільства, його економіку перебудовують для забезпечення перемоги над ворогом.

Згідно з міжнародним правом, війна - це стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця.

Під час збройного конфлікту політична мета більш обмежена, ніж під час війни, і він не супроводжується докорінною зміною всього державного механізму на військовий лад.

Отже, збройний конфлікт між державами та групами всередині держав, такими, як повстанці, вважається громадянською війною, а не війною згідно з міжнародним правом.

Можна навести й інші аргументи. Але післявоєнний досвід засвідчує, що чимало великих держав, які "de jure" проголосили принципи демократії та поваги норм міжнародного права, не раз розпочинали великі війни чи збройні конфлікти, не оголошуючи про їх початок.

Пояснення таких фактів не становить особливих труднощів, оскільки застосування терміна "війна" вимагає формального її оголошення. А це, своєю чергою, тягне за собою відповідні міжнародно-правові наслідки, серед іншого - притягнення до міжнародно-правової відповідальності (ст. 5 визначення агресії, яке прийняте Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р.).

Варто наголосити, що поняття "війна" вживається для позначення збройного протистояння між двома або декількома суверенними суб'єктами міжнародного права, якими можуть бути виключно держави. У випадках, коли відбувається громадянська війна чи коли якийсь народ або нація бореться за незалежність, потрібно застосовувати термін "збройний конфлікт".

У текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів досить часто вживається термін "збройний конфлікт", але вони не містять визначення цього поняття.

Відсутність його супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами щодо уніфікації його застосування.

У загальній ст. 2 Женевських конвенцій зазначається, що "ця Конвенція застосовуватиметься в разі оголошення війни або під час будь-якого іншого збройного конфлікту, що виник між двома або декількома Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо одна з них не визнає стану війни".

Отже, якщо виникає збройний конфлікт між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право стає чинним автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни.

Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є наявність збройного конфлікту.

Збройний конфлікт - це збройна боротьба між державами (міжнародний), або між державою та антиурядовими військовими формуваннями (неміжнародний).

Щодо міжнародного збройного конфлікту досить довго сперечались навколо доктринального питання, чи вважається війна правовою ситуацією з огляду офіційного оголошення війни однією державою іншій, як це передбачено ст. 1 Гаазької конвенції від 18 жовтня 1907 р., що стосується початку воєнних дій, або внаслідок нотифікації стану війни, розв'язаної щодо третьої держави, згідно зі ст. 2 цієї ж Конвенції.

Будь-який спір, що виникає між двома державами і призводить до застосування збройних сил, вважається збройним конфліктом, згідно зі ст. 2, навіть якщо одна зі сторін заперечує наявність стану війни. А тому ні тривалість конфлікту, ні розміри знищення не мають жодного значення.

Підхід до поняття "збройний конфлікт" досить гнучкий і ліберальний, коли такий конфлікт має міжнародний характер, особливо якщо йдеться про класичне міжнародне протистояння.

Відповідно, збройний конфлікт під час національно-визвольних війн визначається у вужчому розумінні.

Така сама ситуація спостерігатиметься, коли ми аналізуватимемо правову природу збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Безумовно, що поняття "збройний конфлікт" по-різному визначають у разі міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту. В першому випадку (згідно зі ст. 2, загальною для Женевських конвенцій) під конфліктом розуміють будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил. Не береться до уваги ні тривалість конфлікту, ні кількість

жертв. Навіть незначного прикордонного інциденту досить, щоб ситуацію визнали збройним конфліктом.

Початок війни - це момент фактичного відкриття воєнних дій або формального оголошення війни, навіть якщо за цим практично не почалися воєнні дії.

Незважаючи на те, що оголошення війни здійснено відповідно до III Гаазької конвенції, така війна не перестає бути агресивною. У той же час потрібно зазначити, що вимога про оголошення війни не стосується національно-визвольних та громадянських війн. Вони, як правило, починаються з повстання проти існуючого політичного режиму, колонізатора чи окупанта. Початок війни для всіх воюючих сторін має такі наслідки:

припиняються дипломатичні та консульські відносини (дипломатичний та консульський персонал повинен покинути державу місцеперебування в розумний строк, при цьому держава місцеперебування надає йому охорону на цей строк, а дипломатичне і консульські представництва противника беруться під державну охорону);

припиняються будь-які економічні, торгові, фінансові взаємовідносини між фізичними та юридичними особами країни противника:

усі двосторонні договори між воюючими сторонами втрачають юридичну силу, а багатосторонні міжнародні договори для воюючих сторін призупиняють свою дію (не припиняють діяти договори у сфері захисту прав людини, гуманітарного права, про кордони та деякі ін.);

торгові судна воюючих сторін, які на момент початку війни знаходяться в порту держави противника, можуть бути реквізовані або затримані до кінця війни незалежно від того, належать вони державі, фізичним чи юридичним особам;

до громадян держави противника застосовується спеціальний правовий режим (інтернування).

При цьому потрібно зазначити, що ведення воєнних дій не повинно порушувати принцип свободи відкритого моря і повітряного простору над ним, а також права нейтральних чи невоюючих держав.

8.3. Сторони та учасники збройного конфлікту згідно норм міжнародного гуманітарного права

У міжнародному гуманітарному праві прийнято розділяти сторони та учасників збройних конфліктів.

Під сторонами розуміють держави та інші суб'єкти міжнародного права, які формально або фактично є учасником воєнних дій проти однієї або декількох держав, чи інші суб'єкти міжнародного права. До останніх належать нації, що борються за свою державність, державоподібні утворення та МО. Саме вони є учасниками всіх правовідносин, що виникають у процесі ведення війни.

Формально положення Женевських конвенцій, як і більшість міжнародних договорів, адресовані до держав-учасниць.

Сьогодні чи не всі члени міжнародної спільноти є учасниками Женевських конвенцій 1949 р. Майже така ситуація з Додатковими протоколами.

Однак не всі держави однаковою мірою зв'язані з цим правом через різні зміни обсягу і значення ратифікацій та приєднання до гуманітарних договорів. Ця обставина зумовлена тим, що обсяг дії гуманітарного права обмежений відповідальними застереженнями та заявами про розуміння, зробленими державами під час підписання або ратифікації договору, що містить норми, які застосовують під час збройних конфліктів.

Зауважимо, що в гуманітарному праві, як і в більшості галузей міжнародного права, зобов'язання держав є переважно односторонніми, а не взаємними.

Порівняно з іншими галузями міжнародного права норми міжнародного гуманітарного права чітко закріплюють обов'язки всіх, хто бере участь у збройному конфлікті.

Суть міжнародного гуманітарного права як "класичної галузі міжнародного права" зводиться до таких основних тверджень:

по-перше, в ньому величезного значення надається державі та повазі державного суверенітету;

по-друге, в гуманітарній діяльності, основою якої є це право і при здійсненні якої сповідується принцип нейтральності, особлива роль відводиться конфіденційності методу переконання.

Більшість норм міжнародного гуманітарного права мають імперативний характер. На них не поширюється "принцип взаємності", тобто воююча сторона не може відмовитись від їх дотримання навіть тоді, коли друга сторона їх порушує.

Ці норми не підлягають денонсації під час збройних конфліктів.

Варто зазначити, що з формальної точки зору норми гуманітарного права сформульовані таким чином, що їх суб'єктами можуть виступати лише держави (про це прямо йдеться в більшості конвенцій), на які покладається обов'язок змусити свої збройні сили й інших учасників збройних конфліктів, що знаходяться під їх контролем, виконувати норми гуманітарного права.

Стосовно учасників збройних конфліктів, то ними можуть бути виключно фізичні особи.

Міжнародне гуманітарне право поділяє учасників збройних конфліктів на дві групи: комбатантів (воюючі) та некомбатантів (невоюючі).

Згідно з Додатковим протоколом I, "особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (крім медичного та духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях" (ст. 43, п. 2). Інакше кажучи, комбатанти мають право воювати. Це означає, що дозволено застосовувати силу і навіть убивати, і вони при цьому не несуть персональної відповідальності за свої дії, яка б мала місце, коли б вони вчиняли як звичайні громадяни.

До учасників збройних конфліктів відносять:

особовий склад збройних сил;

населення неокупованої території, яке стихійно береться за зброю;

учасників руху опору;

інші категорії осіб, що користуються захистом.

До першої групи належать усі особи, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту: кадрові військові, добровольці, члени ополчення.

Міліція, поліція та інші воєнізовані організації можуть бути прирівняні до збройних сил за умови, що сторона, яка ввела їх до складу збройних сил, оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту. При невиконанні такої умови членів особового складу цих сил розглядатимуть як цивільних осіб.

Таким чином, особи зі складу збройних сил мають право на ведення воєнних дій, і всі без винятку, незалежно від звань або національності, - на статус військовополоненого в разі захоплення у полон. Водночас комбатант не має повної свободи дій, оскільки засоби і методи, за допомогою яких він може вести бойові дії, обмежені чинним міжнародним правом.

Сприяючи посиленню захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій, комбатанти зобов'язані відрізняти себе від цивільного населення під час нападу або воєнної операції, що є підготовкою до нападу.

Під час збройних конфліктів виникають такі ситуації, коли через характер воєнних дій комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення. Тоді він зберігає статус комбатанта, якщо відкрито носить зброю під час кожного воєнного зіткнення і коли перебуває на очах у противника під час розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він має взяти участь.

Правовий статус комбатанта поширюється також на цивільне населення неокупованих територій, яке при наближенні ворога стихійно, на власний ризик береться за зброю для боротьби з противником, не встигнувши сформуватись у регулярні війська, якщо воно носить зброю відкрито й дотримується законів та звичаїв війни.

Потрібно зазначити, що такий стан "стихійності" триває недовго, оскільки йдеться лише про спроби відтіснити ворога. Тому що з настанням окупації населення не може продовжувати боротьбу на законних підставах у межах такого виду виступів.

Питання статусу учасників руху опору, тобто ополчень та загонів добровольців, що не належать до регулярних збройних сил, було розв'язане ще в другій половині XIX ст.

У ст. 9 Брюссельської декларації 1874 р. закладені правові основи, згідно з якими цій категорії осіб надавали статус комбатанта. Вони були перенесені майже без змін у Гаазьке положення про закони та звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р. (ст. 1) і Женевську конвенцію III 1949 р. (ст. 4А, п. 20). За цими документами, правом на участь у воєнних діях і отримання статусу військовополоненого в разі захоплення в полон володіють члени особового складу таких сил,

діяльність яких відповідає одній основній умові та чотирьом умовам, які можна розглядати як формальні.

Основною умовою є приналежність руху опору "до сторони, що перебуває в конфлікті" згідно зі змістом ст. 2, загальної для всіх чотирьох Женевських конвенцій. Така приналежність може виявлятися або в офіційному визнанні, зробленому від імені уряду, що представляє державу, за інтереси якої бореться цей рух, або у "фактичному зв'язку" між цим рухом і державою, що захищається.

На практиці не завжди легко визначити, чи виконує той чи інший рух державну функцію, чи є відповідним збройним угрупованням, яке переслідує власну мету.

До формальних умов відносять:

наявність особи, яка здійснює керівництво і відповідає за поведінку підлеглих;

розпізнаваний і явно видимий здалеку розпізнавальний знак;

відкрите носіння зброї;

дотримання законів та звичаїв війни.

Із розвитком національно-визвольних війн та партизанських рухів друга і третя умови виявились нереальними для виконання.

Четверта умова, мала певною мірою дискримінаційний характер стосовно учасників рухів опору, оскільки вони могли користуватись статусом військовополоненого за умови дотримання законів і звичаїв війни, а особи зі складу регулярних збройних сил отримують такий статус незалежно від того, чи дотримуються вони цих законів, чи порушують їх.

Некомбатантами (невоюючими) є особовий склад, що правомочно перебуває у структурі збройних сил воюючої сторони, надає їй усебічну допомогу заради досягнення успіхів у бойових діях, але не бере безпосередньої участі в таких діях. Сюди належать: медичний і духовний персонал, кореспонденти і репортери, інтендантська служба, юридична служба та ін. Некомбатанти не можуть бути безпосереднім об'єктом воєнного нападу противника. Особиста зброя може бути використана лише для самооборони та захисту майна й інших осіб, яких їм доручено.

Під час збройних конфліктів досить часто виникає потреба розмежовувати такі поняття, як "військовий шпигун" і "військовий розвідник", "доброволець" і "найманець".

Згідно зі ст. 29 Положення про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., військовий шпигун - це "особа, яка, діючи таємно або неправдиво, збирає або намагається зібрати відомості у районі дії одного із воюючих з наміром повідомити про них противнику". Це положення значно уточнене в Додатковому протоколі I (п. 1 ст., 46): "Будь-яка особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, яка потрапляє під владу супротивної сторони тоді, коли займається шпигунством, не має права на статус військовополоненого, і з нею можуть поводитись як із шпигуном".

Водночас норми гуманітарного права передбачають право на мінімальний захист від свавільних дій противника. Стаття 30 вказаного Положення констатує, що шпигун, якого спіймали на місці, не може бути покараний без попереднього суду. А ст. 31 ще більше захищає його статус. Повернувшись у свою армію і потрапивши згодом у полон, шпигун визнається військовополоненим і не піддягає жодній відповідальності за попередні свої дії як шпигуна.

Особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, яка від імені цієї сторони збирає або намагається зібрати інформацію на території, контрольованій супротивною стороною, і носить формений одяг своїх збройних сил, називається розвідником. У разі захоплення противником така особа наділена статусом військовополоненого.

8.4. Міжнародно-правовий захист жертв війни

Основним завданням сучасного гуманітарного права є захист жертв війни, до яких відносять всіх осіб, які не беруть участі у збройному конфлікті або перестали брати таку участь унаслідок поранення, хвороби чи інших причин.

До таких осіб відносять поранених і хворих воїнів, жертв корабельних аварій та цивільне населення. Проте до 1949 р. міжнародне гуманітарне право не передбачало практично ніякого захисту, який би стосувався захисту цивільних осіб. Гаазьке положення 1907 р. містить лише

декілька основних норм стосовно цивільного населення. У ньому зазначено, що окупаційні сили повинні поважати "право і честь сімей, життя людей, приватну власність".

Застосування цих норм з того часу стало традиційним, вони й сьогодні зберігають чинність. Що ж до інших категорій осіб, то такий захист був недостатнім.

Ситуація суттєво змінилася з прийняттям Женевських конвенцій 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали аварії на кораблі, зі складу збройних сил на морі, та осіб, що потрапили в полон. Крім того, було прийнято конвенцію, присвячену захисту цивільного населення під час збройного конфлікту.

Ці документи передбачали, що у відношенні всіх категорій жертв війни забороняються умисні вбивства чи поранення, жорстоке чи нелюдське поводження, катування, біологічні чи медичні експерименти, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, примушення до праці на військових об'єктах на шкоду своїй державі, вербування дітей, заборона виконання будь-яких покарань без судового вироку, який виноситься неупередженим та належним судом, забороняються колективні покарання тощо.

Міжнародно-правовий захист поранених і хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, отримав подальший розвиток у I, II і III Женевських конвенціях 1949 р., а також у Додаткових протоколах до них 1977 р.

Терміни "поранені" та "хворі" вживають для позначення осіб-як військовослужбовців, так і цивільних, котрі потребують медичної допомоги чи догляду й утримуються від будь-яких ворожих дій.

Особами, що "зазнали корабельної аварії", треба вважати як військовослужбовців, так і цивільних, які зазнають небезпеки на морі чи в інших водах унаслідок нещастя, що трапилось з ними, і які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Таким чином, захист тепер поширюється і на особу, і на установу, та пов'язується з їх воєнним чи цивільним статусом.

Стаття 10 Додаткового протоколу I констатує:

усі поранені та особи, що зазнали корабельної аварії, незалежно від того, до якої сторони вони належать, користуються повагою та захистом;

за будь-яких обставин з ними поведуться гуманно і надають їм максимально можливу та в найкоротші строки медичну допомогу й догляд, якого вимагає їх стан. Між ними не робиться жодної різниці з якихось інших міркувань, крім медичних".

Майже такі самі за змістом і формою положення закріплені в ст. 7 Додаткового протоколу II.

Наведені вище положення стосуються таких суттєвих зобов'язань держав-учасниць:

ставитись із повагою, що означає поводитись з беззахисними людьми так, як цього вимагає їх стан, і завжди гуманно;

захищати цих осіб від несправедливості й небезпеки через наслідки воєнних дій, а також від можливих посягань на їх недоторканність;

надавати медичну допомогу і догляд цим особам, потрібно не залишати їх напризволяще на тій підставі, що вони належать до сторони противника (загальна заборона на дискримінацію).

При цьому немає жодної потреби в тому, щоб поводитись із ними краще, ніж це можливо: за пораненими і хворими сторони противника не потрібно доглядати більше, краще, ніж за власними комбатантами в такій самій ситуації.

Стосовно Женевської конвенції 1949 р. про захист цивільного населення під час збройного конфлікту, то її положення застосовувалися до всього цивільного населення держав, що беруть участь у конфлікті, тобто не лише до іноземних громадян, що перебувають на території однієї з воюючих держав, а й до громадян цих держав, а також до цивільного населення окупованих територій. Ці положення передбачають розв'язання конкретних питань, таких, як: створення безпечних зон, захист поранених і хворих, а також лікарень і медичного персоналу, доставка медикаментів, спеціальні заходи по захисту дітей та налагодження зв'язків між членами розлучених сімей.

IV Женевська конвенція передбачає створення санітарних і безпечних зон (ст. 14) для того, щоб відгородити від нападів з землі чи з повітря поранених і хворих, престарілих, дітей, вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, а також створення нейтральних зон у районах, де відбуваються бої (ст. 15),

для захисту поранених і хворих комбатантів чи некомбатантів, і цивільних осіб, що не беруть участі у воєнних діях.

Водночас створення таких зон має факультативний характер і повинно бути предметом переговорів між сторонами в конфлікті, які можуть застосовувати з цією метою положення проекту типового положення, доданого до Конвенції.

У IV Женевській конвенції вперше було зроблено спробу дати визначення поняттям "цивільне населення", "цивільна особа". Згідно зі ст. 4, під захист цієї Конвенції потрапляють особи, які під час конфлікту або окупації перебувають під владою конфліктуючої або окупаційної сторони, громадянами якої вони не є.

Однак норми ст. 4 Конвенції не поширювалися на:

громадян, держави яких не були зв'язані з положеннями цієї Конвенції;

громадян нейтральних держав, що опинились на території однієї з воюючих держав;

громадян будь-якої співвоюючої держави доти, доки їх держава має нормальне дипломатичне представництво у державі, під владою якої вони перебувають;

осіб, захищених трьома іншими Женевськими конвенціями, а саме: поранених, хворих, що зазнали корабельної катастрофи на морі, а також військовополонених.

Таким чином, IV Женевська конвенція 1949 р. застосовувалась лише до тих цивільних осіб, що в якийсь момент і якимось чином опинились під час конфлікту або окупації під владою противника. Але це обмеження було знято у 1977 р. з прийняттям Додаткового протоколу I.

У ст. 50 Додаткового протоколу I цивільну особу визначають як будь-яку особу, що не належить до збройних сил. У разі сумніву щодо того, чи є якась особа цивільною, вона вважається цивільною особою. До категорії цивільного населення належать усі особи, які є цивільними. Відповідно, сьгодні норми загального захисту стосуються всіх осіб, зачеплених збройним конфліктом, незалежно від того, чи відносяться вони до осіб, що перебувають під заступництвом, чи ні.

Ці норми однаковою мірою поширюються як на громадян держав, що беруть участь у конфлікті, так і на громадян інших держав, громадян нейтральних держав на території конфліктуючої сторони, а також громадян держав, що не підписали Женевську конвенцію і Додатковий протокол I, які опинились на цій території.

Згідно з п. 3 ст. 50 Додаткового протоколу I, "присутність серед цивільного населення осіб, які не підлягають визначенню цивільних осіб, не позбавляє населення його цивільного характеру". Положення статті має принципове значення з огляду на те, щоб не допускати суцільного змішування великих військових підрозділів з цивільним населенням, оскільки це в разі військової необхідності може призвести до трагічних наслідків.

Крім цього, такий стан є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права і призводить до втрати захисту цивільного населення згідно з нормами IV Женевської конвенції.

Стаття 51 Додаткового протоколу I констатує, що "цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями". Вони не повинні бути об'єктом нападів. Стосовно них заборонені акти насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення.

Цивільні особи підлягають захисту, за винятком деяких випадків і на період, доки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях, під якими потрібно розуміти силові дії, застосовані до противника з метою зламати його опір.

У цьому випадку критеріями безпосередньої участі у воєнних діях є:

прямий причинно-наслідковий зв'язок між актами участі та наслідками;

застосування сили з боку цивільних осіб;

ворожі дії без застосування зброї (транспортування зброї, доставка за місцем призначення);

вербування осіб для участі у воєнних діях.

З позиції міжнародного гуманітарного права немає особливих труднощів щодо кваліфікації дій, коли цивільне населення перебуває у складі збройних сил (при супроводі). Дещо складнішою є ситуація, при якій цивільні особи не прямують разом з комбатантами. Таким чином, безпосередня участь у воєнних діях - це ситуація, при якій цивільна особа не наділена імунітетом від нападу. Якщо цивільна особа перестає брати безпосередню участь у воєнних діях, вона залишається під захистом міжнародного гуманітарного права. Це питання є проблемою часових меж, і відповідна особа сама несе ризик захисту.

Держава може затримувати і притягувати до відповідальності за безпосередню участь цивільного населення у воєнних діях. У міжнародному гуманітарному праві це питання не криміналізовано. Однак цивільні особи можуть вчиняти воєнні злочини під час воєнних дій і відповідати за них. Крім цього, відповідальність може настати лише в тому випадку, якщо національне законодавство передбачає таку відповідальність за участь у військових діях.

Додатковий аналіз конкретних норм гуманітарного права засвідчує, що статус цивільного населення під час війни визначається двома основними положеннями, які зобов'язують воюючі сторони, з одного боку, забезпечити цивільному населенню й окремо цивільним особам фізичний захист під час воєнних дій, а з іншого - повагу основних прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту.

Згідно з п. 4 ст. 51 Додаткового протоколу I, заборонено стосовно цивільного населення напади невибіркового характеру, а також напади у порядку репресалій (п. 6).

Присутність або пересування цивільного населення чи цивільних осіб не повинні використовуватись для захисту пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм. А тому сторонам конфлікту заборонено скеровувати пересування цивільного населення або цивільних осіб з метою спробувати захистити об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції.

При проведенні певних воєнних операцій кожна із воюючих сторін повинна постійно виявляти турботу про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від нападу. Щоб уникнути зайвих і невинуватих жертв, вони зобов'язані вживати таких запобіжних заходів:

робити все практично можливе, щоб пересвідчитись у тому, що об'єкти нападу не є ні цивільними особами, ні цивільними об'єктами і не підлягають особливому захисту;

вживати всіх практично можливих запобіжних заходів, вибираючи засоби і методи нападу, щоб уникнути випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і, в деякому випадку, звести їх до мінімуму;

відмінити напад або зупинити, якщо стає очевидно, що він може спричинити випадкові втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам або те й інше разом, що було б надмірним щодо конкретної і прямої воєнної переваги, яку передбачається отримати;

робити ефективно завчасне попередження про напади, які можуть зачепити цивільне населення, за винятком тих випадків, коли обставини цього не дозволяють.

Норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в Женевських конвенціях та в Додаткових протоколах до них, а також в інших договорах, передбачають надання міжнародно-правового захисту як всьому цивільному населенню сторін, що беруть участь у збройному конфлікті, так і окремо цивільним особам незалежно від статі, віку, расової та національної приналежності, політичних чи релігійних переконань.

Однак норми міжнародного гуманітарного права передбачають також надання спеціального режиму міжнародно-правового захисту для деяких категорій цивільних осіб, таких, як: поранені, хворі, інваліди, вагітні жінки, діти до 15-літнього віку, цивільний медичний персонал, персонал організацій цивільної оборони.

Надання спеціального режиму захисту пов'язано або з підвищеною уразливістю цих осіб в умовах збройного конфлікту (поранені, хворі, діти), або з їх особливою роллю у наданні допомоги цивільному населенню і забезпеченні його виживання під час бойових дій (персонал медичних формувань і організацій цивільної оборони).

На доповнення до загального захисту, яким користуються всі цивільні особи, "жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань". Це положення було введено для того, щоб засудити практику, яка спостерігалась, наприклад, під час Другої світової війни, коли багато жінок різного віку і навіть дітей були зґвалтовані. У районах дислокації військ або в місцях, через які вони проходили, тисячі жінок проти своєї волі опинились у публічних будинках.

Під час міжнародного збройного конфлікту вагітні жінки і матері малолітніх дітей наділені додатковим захистом. Згідно з Додатковим протоколом I, "справи вагітних жінок і матерів, від яких такі діти залежать, які піддаються арешту, затриманню чи інтернуванню з причин, пов'язаних зі

збройним конфліктом, розглядаються в першочерговому порядку" (ст. 76, п. 2). Положення цієї статті спрямовані на забезпечення якнайшвидшого звільнення вагітних жінок.

У IV Женевській конвенції передбачено, що "вагітні жінки і матері малолітніх дітей повинні одержувати додаткове харчування згідно з їх фізіологічними потребами" (ст. 89). Ця стаття була введена для того, щоб уникнути будь-яких хвороб, зумовлених недостатнім харчуванням, оскільки це може відбитися на здоров'ї майбутніх поколінь. Позаяк інтернування не є покаранням, а мірою безпеки з боку держави, яка не можна допускати, щоб інтернованим завдавали серйозної шкоди.

Відповідно, "матерів малолітніх дітей повинні приймати в будь-якій установі, здатній забезпечити їх належне лікування і медичну допомогу, рівноцінну тій, що отримує населення" (ст. 91).

Авторам Додаткових протоколів, на жаль, не вдалось зафіксувати абсолютну заборону винесення смертної кари вагітним жінкам і матерям, що мають малолітніх дітей, у випадку міжнародного збройного конфлікту. Така заборона суперечила б деяким положенням національного законодавства багатьох країн. Попри це міжнародне гуманітарне право рекомендує максимально уникати винесення таких вироків (ст. 76, п. 3, ДП I). Стосовно ситуації під час збройного конфлікту неміжнародного характеру ця прогалина більш заповнена: "Смертний вирок не виносять особам, які на час вчинення правопорушення не досягли вісімнадцятирічного віку, та не виконують щодо вагітних жінок і матерів, які мають малолітніх дітей" (ст. 6, п. 4, ДП II).

Спеціальний режим захисту передбачено нормами міжнародного гуманітарного права щодо дітей. У період міжнародних збройних конфліктів діти належать до категорії осіб, що перебувають під захистом IV Женевської конвенції. Незважаючи на те, що Конвенція містить багато положень про захист дітей, однак у ній нечітко викладений принцип, на якому ґрунтуються норми, що стосуються дітей. А тому Додатковий протокол I заповнює цю прогалину, констатуючи, що "діти користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від будь-яких непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини (ст. 77, п. 1 ДП I)".

Аналізуючи зміст норм міжнародного гуманітарного права з цього приводу, потрібно зауважити, що Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи 1977 р. вміщують близько 25 статей, які забезпечують особливий захист дітям. Передусім діти наділені захистом від наслідків воєнних дій (допуск у санітарні зони і зони безпеки дітей, молодших 15 років, вагітних жінок і матерів з дітьми до семирічного віку - ст. 14 IV Женевської конвенції). Їм гарантовано право на піклування та одержання допомоги (ст. 23 IV Женевської конвенції). Водночас ст. 38 і ст. 50 цієї Конвенції вміщують принцип преференційного поводження.

У разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, жінок та дітей утримують у відокремлених приміщеннях, крім тих випадків, коли сім'ї розміщують окремо.

У міжнародному гуманітарному праві широко використовують такий спосіб захисту, як надання особливого статусу медичному та духовному персоналу, особовому складу підрозділів цивільної оборони і (непрямо) делегатам держав-заступниць і Міжнародного комітету Червоного Хреста

8.5. Засоби та методи війни, нейтралітет під час війни

Засоби та методи війни. У доктрині міжнародного права під засобами ведення війни потрібно розуміти зброю та інші засоби, що застосовуються збройними силами воюючих сторін для завдання шкоди і поразки противникові, а під методами ведення війни - порядок і способи використання засобів ведення війни.

Відповідно, всі засоби і методи ведення війни можна умовно поділити на дозволені (законні) та недозволені (незаконні). Такий поділ є здебільшого доктринальним, докладно проаналізованим у дослідженнях з міжнародного гуманітарного права. Стосовно змісту конвенцій цієї галузі, то тут немає чіткого поділу на засоби і методи ведення бойових дій, оскільки ці норми по чергово закріплюють їх призначення.

Недозволеними засобами ведення війни є всі види зброї, застосування яких суперечить принципам і нормам міжнародного права, що діє під час війни.

Каталог заборонених засобів ведення війни формувався паралельно з розвитком науково-технічного прогресу та вдосконаленням нових видів зброї.

Переломними стали Гаазькі мирні конференції, які прийняли низку конвенцій з цього питання. Зокрема, ст. 22 Положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. передбачала, що "воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди противнику". Цей принцип став також джерелом низки специфічних заборон у військовій справі. Зокрема, ст. 23д Гаазького положення містить заборону застосування "зброї, снарядів або речовин, що здатні завдати надмірних страждань". Під надмірними стражданнями потрібно розуміти наслідки, нічим не виправдані з огляду воєнної необхідності.

Заборона використання отрути й отруйної зброї, передбачена ст. 23а Гаазького положення, сьогодні має значення здебільшого в історичному плані. Важливішим сьогодні є Женевський протокол 1925 р. (хоч і його важко назвати новітнім), який проголосив, що "застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів, однаковою мірою, як і всіх аналогічних рідин, речовин і процесів, справедливо засуджене громадською думкою цивілізованого світу", і додав сюди ж згоду Високих Договірних Сторін "поширити цю заборону на бактеріологічні засоби ведення війни".

Женевський протокол 1925 р. забороняє використання на війні біологічної (бактеріологічної) зброї. У сучасному розумінні до бактеріологічних засобів належать не лише бактерії, а й такі мікроорганізми про які нічого не було відомо на час підписання протоколу.

Подальші переговори з приводу загальної заборони біологічної зброї привели до укладення міжнародної угоди. 10 квітня 1972 р. була відкрита для підписання Конвенція про заборону виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення.

Стосовно подальшого обмеження використання зброї масового знищення варто назвати Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї і її знищення 1993 р.

Ця Конвенція забороняє застосування всіх видів хімічної зброї і передбачає знищення всіх її запасів упродовж 10 років з моменту набуття нею чинності для держави, яка її ратифікувала. З юридичного боку вона володіє більш ефективним механізмом імплементації, включаючи механізм контролю, перевірки на місці.

Поза всяким сумнівом, Конвенція про заборону хімічної зброї стала значним кроком у справі гарантування миру та безпеки у світі, який забороняє ще один вид зброї масового знищення, а також вагомим внеском у розвиток гуманітарних принципів.

З появою і розвитком ядерної зброї розпочався досить важливий історичний етап, пов'язаний з тим, що людина отримала в розпорядження засіб, який становить загрозу для подальшого існування людства. Відповідно виникла потреба переосмислення принципів і розвитку міжнародного гуманітарного права. З огляду на це, неможливо було ухилитись від розгляду питання про такі засоби ведення бойових дій, невибірковість дій яких не дає змоги розрізняти комбатантів і цивільне населення.

8 липня 1996 р. Міжнародний суд ООН у консультативному висновку щодо законності погрози та використання ядерної зброї зазначив, що застосування будь-якого виду ядерної зброї було б порушенням норм гуманітарного права: підставою для такого твердження було передусім те, що ця зброя має надзвичайно руйнівний характер і, зокрема, розсіює радіоактивне випромінювання, яке неконтрольовано і невибірково знищує як комбатантів, так і цивільних осіб.

У 1980 р. була прийнята Конвенція про заборону й обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень чи мають невибіркову дію (з трьома Протоколами до неї). Вона стала першим після 20-х років ХХ ст. договором, що регулював питання стосовно звичайної зброї.

Норми цієї Конвенції та протоколів поєднували різні елементи міжнародного гуманітарного права і договорів з контролю над озброєнням.

Варто зауважити, що перелік і зміст заборонених засобів ведення війни закріплені не в самій Конвенції, а в протоколах до неї. Це стосується I Протоколу про невідшукувані осколки, які не можна виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів.

II Протокол забороняє та обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв під час збройних конфліктів на суші, а також встановлення їх з метою перешкодити подоланню

прибережних вод, водних шляхів та річок. Норми цього Протоколу поширюються також на неміжнародні збройні конфлікти, що відбуваються на території будь-якої договірної сторони.

III Протокол визначає заборону чи обмеження застосування запалювальної зброї. Згідно зі ст. 1 Протоколу, запалювальна зброя може бути у вигляді вогнеметів, фугасів, снарядів, ракет, гранат, мін, бомб та інших пристроїв із запалювальними речовинами, які використовують для підпалу об'єктів або спричинення людям опіків через дію полум'я, тепла або того й іншого разом, що виникають унаслідок хімічної реакції, яка досягає цілі.

13 жовтня 1995 р. був прийнятий IV Протокол про осліплюючу лазерну зброю. Цю угоду вважали вагомим здобутком в історії контролю над озброєннями, оскільки рішення про заборону застосування лазерної зброї було досягнуто, перш ніж її застосували в бою.

Важливою подією на підтвердження ефективного застосування положення Конвенції 1980 р. стало прийняття 27 листопада 2003 р. Протоколу про вибухонебезпечні наслідки війни (V Протокол), який зобов'язує договірні сторони після припинення активних воєнних дій проводити такі заходи на підконтрольних їм територіях:

визначення та оцінка загрози, створеної вибухонебезпечними наслідками війни;

оцінка та пріоритетність потреб і практичної реалізації з точки зору маркування і розмінування, ліквідації або знищення;

маркування і розмінування, ліквідація або знищення вибухонебезпечних наслідків війни;

реалізація кроків з мобілізації ресурсів на проведення цих заходів.

Своєрідним розвитком заборони застосування вибухонебезпечних рештків війни стала Конвенція про заборону застосування накопичення запасів, виробництва та передавання протипіхотних мін і про їх знищення від 18 вересня 1997 р.

За останні роки багато збройних конфліктів були безпосередньо пов'язані з загрозою навколишньому середовищу, зокрема з довготривалим хімічним забрудненням на суші, забрудненням водного середовища й атмосфери, неможливістю використання земельних ресурсів через наявність мін та інших небезпечних предметів, загрозою джерелам водопостачання. Наслідки таких загроз впливають не лише на країни, що беруть участь у конфлікті, а й на цивільних осіб, вони відчутні тривалий час після завершення збройного конфлікту.

18 травня 1977 р. у Женеві була підписана спеціальна Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, в якій "засобами впливу на природне середовище" вважаються будь-які засоби для зміни - через цілеспрямоване управління природними процесами - динаміки, складу або структури Землі, включаючи біосферу, літосферу, гідросферу й атмосферу або космічний простір (ст. 2).

У міжнародному гуманітарному праві заборонені засоби і методи ведення війни неподільні. Згідно зі ст. 37 Додаткового протоколу I, заборонено вбивати, завдавати поранень або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Ним вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, маючи на меті обманути довіру.

Заборонено віддавати наказ не залишати нікого в живих, погрожувати цим противнику або вести воєнні дії таким чином

Нейтралітет під час війни. Зародження інституту нейтралітету, що формувався спочатку в нормах звичаєвого права, сягає стародавніх часів. Тоді нейтральні держави, що не перебували у воєнному конфлікті, воюючими сторонами часто запрошувались посередниками під час укладення мирних договорів.

Деякі держави чинили різні перепони тим народам, які намагались залишитися осторонь від воєнних конфліктів, керуючись при цьому власною політичною вигодою. Коли Рим брав участь у війні, то націю, яка не перебувала серед його союзників, проголошували ворогом: "Хто не з Римом, той проти нього".

У теорії і практиці сучасного міжнародного права є два види нейтралітету: постійний і під час війни. Безумовно, що між ними існує суттєва відмінність у змісті та формі його реалізації.

Постійний нейтралітет - це такий міжнародно-правовий статус держави, згідно з яким вона зобов'язана утримуватись від участі у війні, не брати участь у ній на боці будь-якої воюючої держави (крім випадків самооборони) і не надавати воюючим сторонам військову допомогу, а в мирний час

здійснювати мирну зовнішню політику, зміцнювати дружбу з іншими державами, не вступати у військові союзи та коаліції, не укладати договорів, які можуть втягнути постійну нейтральну державу у війну.

Інститут нейтралітету остаточно сформувався на початку XIX ст., і означав правовий режим держави, яка вирішила залишитись осторонь від війни між двома або більше державами.

Нейтралітет розглядався відповідно як статус, що ґрунтується на сукупності прав, якими користується нейтральна держава, й обов'язків, покладених на неї. Зміни, що відбулись з того часу в міжнародній ситуації, призвели до того, що статус нейтральної держави був віднесений до розгляду винятків, і спричинили певні труднощі в розумінні його суті. Надалі, згідно зі Статутом ООН, створено систему колективної безпеки. Отже, виникло питання про узгодження цієї системи з правами й обов'язками, передбаченими статусом нейтралітету, яке спричинило виникнення значної кількості проміжних станів між нейтралітетом і станом війни, настільки специфічних, що міжнародне право не зв'язує з ними жодних конкретних прав і обов'язків.

Проміжні етапи визнані міжнародним гуманітарним правом, оскільки в Женевській конвенції III (ст. 4, п. В2) згадуються "нейтральні та невоюючі держави", а в Додатковому протоколі I (ст. 9, п. 2а) - "нейтральна держава або інша держава, що не є стороною, яка перебуває в конфлікті".

Нейтралітет, таким чином, перетворюється-якщо вже не перетворився - на похідну позицію, яку займають треті держави залежно від ситуації і незалежно від формального визначення конфліктів. Зауважимо, що політика нейтралітету не є самоціллю. Вона уособлює спосіб збереження, безпеки нації і держави в разі виникнення війни через утримання країни поза військовими діями. За загальним правилом, як засвідчує історичний досвід, політику нейтралітету сповідують нації, які борються за збереження державності на певному етапі зазіхань на неї або несвідомо не дають змоги великим державам використати її як знаряддя реалізації зовнішньої політики.

Практика нейтралітету держави не є новою.

Наприклад, нейтралітет Швейцарії започаткований після Версальського конгресу 1815 р. з моменту прийняття Декларації про справи Гельветського Союзу.

Нейтралітет Бельгії був визначений 1831 р. і тривав до 1919 р.

Аналогічна ситуація склалась стосовно Люксембургу.

Далі робились спроби запровадити нейтралітет Греції, Афганістану, Єгипту, в Скандинавських країнах, однак вони не були реалізовані.

Фактично лише Швейцарії вдалось зберегти нейтральний статус. Крім цього, з 1955 р. статусом постійного нейтралітету володіє також Австрія.

За загальним правилом ідея нейтралітету завжди була тісно зв'язана з "правом на війну". Ініціатива нейтралітету будь-якої держави надходила не від держави, а від групи держав, які перебували між собою в стані війни. При порушенні балансу сил ідея нейтралітету втрачала сенс.

У цьому контексті розроблені й Гаазькі конвенції 1907 р., які присвячені нейтралітету і визначають права та обов'язки нейтральних держав у період війни стосовно воюючих країн.

Згідно з Гаазькою конвенцією про права та обов'язки нейтральних держав і осіб під час сухопутної війни, територія нейтральних держав є недоторканною. Воюючим державам забороняється проводити через їх територію війська чи обози з воєнними і продуктовими запасами, формувати на їх територіях воєнні загоны й відкривати установи для вербування. Однак нейтральна держава не відповідає за те, що приватні особи переходять кордон, щоб найнятись на службу однієї з воюючих держав.

Відповідно до ст. 10 цієї Конвенції, не можуть розглядатись дії, пов'язані із застосуванням сили, спрямовані на захист нейтральної держави при замаху на її нейтралітет.

Нейтральна держава може дозволити перевезення через свою територію поранених і хворих, що належать до воюючих армій, за умови, щоб поїзди, які їх перевозять, не здійснювали перевезення ні військ, ні воєнних припасів. Громадянин нейтральної держави не може посилатись на свій нейтралітет, якщо він вчиняє дії:

ворожі стосовно воюючої держави;

на користь воюючої держави, а саме, якщо він добровільно наймається на службу в ряди збройних сил однієї зі сторін.

У міжнародному праві значно більше врегульовані питання щодо нейтралітету держав у морській війні, ніж сухопутній. Згідно з Конвенцією про права та обов'язки нейтральних держав у

випадку морської війни від 18 жовтня 1907 р., воюючі сторони зобов'язані поважати права нейтральних держав і утримуватись на нейтральній території або в нейтральних водах від усяких воєнних дій, що могли б призвести до порушення нейтралітету.

Тим, хто воює, не дозволяється створювати в нейтральних портах і водах бази для морських операцій проти противника. Конвенція передбачає обмеження в характері та часі перебування військових кораблів у нейтральних водах, якщо в законодавстві нейтральної держави не передбачені інші правила. Військові судна тих, хто воює, можуть залишатись у портах і на рейдах або в територіальних водах цієї держави не більше ніж 24 години. У випадку, якщо в нейтральному порту одночасно перебувають військові кораблі обох воюючих сторін, встановлюється інтервал 24 години між виходом з нейтрального порту торгового судна і військового корабля, що плавають під різними прапорами.

Порівняно з правилами, що діють стосовно війни на суші, в морській війні "нейтралітет держави не вважається порушенням простим проходженням через її територіальні води військових суден і вантажів того, хто воює" (ст. 40). Однак реальна реалізація цієї норми залежить від позиції нейтральної держави...". Кораблі, які відповіли на заклик, не підлягають захопленню.

Інтереси нейтральних держав і держав, що воюють, найчастіше зіштовхуються у галузі торгівлі нейтральних держав.

Як відомо, міжнародне право, з одного боку, проголошує свободу нейтральної торгівлі, а з іншого - передбачає низку винятків із цієї свободи.

Одним із найважливіших винятків є заборона військової контрабанди, під якою тут потрібно розуміти предмети, заборонені тими, хто воює, до перевезення на нейтральному судні, оскільки вони можуть бути використані противником для ведення війни. До абсолютної контрабанди належать предмети і матеріали, призначені тільки для війни. Судно, яке перевозить контрабанду, підлягає конфіскації лише за умови, що контрабанда за вартістю або за вагою, або за обсягом, або за ціною фрахту становить більше половини вантажу.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст принципів та джерел міжнародного гуманітарного права
2. Який зміст вкладається у поняття «війна» та «збройний конфлікт» у міжнародному гуманітарному праві?
3. Хто є сторонами та учасниками збройного конфлікту згідно норм міжнародного гуманітарного права?
4. Яка мета та правові засади міжнародно-правового захисту жертв війни?
5. Дайте загальну характеристику засобам та методам війни у контексті міжнародного гуманітарного права
6. Розкрийте сутність поняття «нейтралітет під час війни»

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

по дисципліні: «Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека»

1. Які основні чинники, що впливають на сучасний стан міжнародних відносин?
2. Яку роль відіграє військова сила у сучасних міжнародних стосунках?
3. Які фактори свідчать про доцільність зміни сучасної парадигми міжнародних відносин?
4. Розкрийте сутність зміни уявлень про державний суверенітет в міжнародних відносинах
5. Розкрийте сутність природи соціальних конфліктів та зміст критеріїв їх класифікації
6. Дайте загальну характеристику особливостей сучасних воєнно-політичних (збройних) конфліктів
7. Дайте загальну характеристику впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку та опишіть їх структурні елементи
8. Характеристика впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи
9. Які визначальні чинники зумовлюють еволюцію воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.?
10. Розкрийте мету та дайте загальну характеристику воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.
11. Дайте загальну характеристику воєнно-політичним відносинам як середовищу воєнно-політичних конфліктів
12. Які особливості класичних та проксі-війн?
13. Які особливості гібридних та мережевих війн?
14. Розкрийте сутність та особливості приватизованих війн
15. Чому аналіз конфліктної свідомості є важливим елементом з'ясування передумов воєнно-політичного (збройного) конфлікту?
16. Розкрийте зміст методологічних аспектів еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
17. Дайте загальну характеристику фази та стадій розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту
18. Розкрийте сутність функціонального аналізу воєнно-політичного конфлікту
19. Дайте загальну характеристику технологіям дестабілізації в державі як інструменту створення передумов для збройного конфлікту
20. Опишіть елементи класичної моделі міждержавного протиборства та етапи її реалізації
21. Які чинники зумовлюють адекватність результатів аналізу воєнно-політичної обстановки?
22. Дайте характеристику загальних принципів аналізу воєнно-політичної обстановки
23. Розкрийте зміст основних принципів формування оптимальної стратегії врегулювання воєнно-політичних конфліктів
24. Розкрийте зміст міжнародного посередництва як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів
25. Розкрийте зміст превентивної дипломатії як інструменту запобігання воєнно-політичних конфліктів
26. Дайте загальну характеристику миротворчості та примушення до миру як елементам операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів
27. Розкрийте сутність проблеми забезпечення стабільності (безпеки) системи міжнародних відносин в сучасних умовах
28. Розкрийте основні риси та цілі міжнародних урядових організацій в міжнародних відносинах
29. Розкрийте основні риси та цілі міжнародних неурядових організацій в міжнародних відносинах
30. Розкрийте зміст концепції глобального менеджменту у контексті підходів до дослідження міжнародної безпеки
31. Розкрийте зміст поняття «система колективної безпеки» та «система колективної самооборони»
32. Дайте загальну характеристику універсальної системи колективної безпеки в рамках ООН
33. Дайте загальну характеристику основ правового регулювання індивідуального застосування сили

34. Дайте загальну характеристику основ правового регулювання роззброєння та обмеження озброєнь
35. Розкрийте зміст основних принципів міжнародного гуманітарного права та його джерел
36. Розкрийте зміст поняття війни та збройного конфлікту у міжнародному гуманітарному праві
37. Хто є сторонами та учасниками збройного конфлікту згідно норм міжнародного гуманітарного права?
38. Розкрийте основи міжнародно-правового захисту жертв війни
39. Дайте загальну характеристику засобів та методів війни згідно міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах
40. Розкрийте зміст поняття «нейтралітет під час війни» згідно міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г.П.Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
2. Ситник Г.П., Орел М.Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник / за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 360 с.
3. Ситник Г.П., Неліпа Д.В., Орел М.Г. Зовнішня політика та національна безпека: посібник / за ред. Г.П.Ситника. Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 244 с.
4. Ситник Г.П., Орел М.Г. Основи стратегічного планування національної безпеки: посібник / за ред. Г.П.Ситника. Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 224 с.
5. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг.ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с.
6. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
7. Безпекове середовище 2033: Монографія. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2022. 117 с.
8. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник / за заг.ред. Д.В.Неліпи, Є.О.Романенка, Г.П.Ситника. Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 380 с.
9. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.]; за заг. ред. О. О. Резнікової. К.: НІСД, 2020. 84 с.
10. Воєнні аспекти протидії "гібридній" агресії: досвід України : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 176 с.
11. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів: Сполом, 2020. 418 с.
12. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф.В., Фролов В.С., Павленко В.І. та ін.; за ред. І.С. Руснака. К.: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.
13. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2017. 496 с.
14. Бочарніков В.П., Свешніков С.В., Тимошенко Р.І., Павленко В.І. Технологія аналізу воєнно-політичної обстановки. К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 397 с.
15. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика: монографія / Ф.В.Саганюк, О.В.Устименко, М.М.Лобко та ін. –К.: Академпрес, 2017. 182 с.
16. Глобальна та національна безпека: підручник / авт.кол.: В.І.Абрамов, Г.П.Ситник, В.Ф.Смолянчук та ін.; за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: НАДУ, 2016. 784 с.
17. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навч. посібник / В. В. Серета, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 518 с.
18. Міжнародне публічне право : підручник / Т. Л. Сироїд ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків: Право, 2020. 648 с.
19. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 344 с.
20. Ситник Г. П. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципи особливості сучасних воєнних конфліктів. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*, 2016. №1-2 (9-10). С.99-115.
21. Ситник Г. П. Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2014. – Ч. 1. 152 с.
22. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / Г.П.Ситник, В.І.Абрамов М.М.Шевченко та ін.; за ред.Г.П.Ситника, В.І.Абрамова, М.М.Шевченка. – К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536

23. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підручник / В.Г. Радецький, О.П. Дузь-Крятченко, В.М. Воробйов та ін. К.: НУОУ, 2009. 596 с.
24. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: підручник/ Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. - Хмельницький ; К. : Вид-во "Кондор", 2007. 616 с.
25. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. – К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
26. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: НІСД, 2010. 288 с.
27. Глобалізація і сучасний міжнародний процес: монографія / За заг. ред. Б.Гуменюка і С.Шергіна. К.: Університет «Україна», 2009. 508 с.
28. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: монографія. /В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін. / за заг. ред. В.О. Ананьїна. К.: ІСЗІ НТУУ "КПІ", 2009. 271 с.
29. Грубов В.М. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма: монографія. К.: Тов. «ФАДА, ЛТД», 2007. 554 с.
30. Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія. К.: НІПМБ, 2001. 299 с.
31. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія / І.А.Храбан. –К.: Вид-во «Варта», 2005. 544 с.
32. Перепилиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: монографія / Г.М.Перепилиця. –К.: Стилос. – ПЦ «Фоліант», 2003.– 250 с.
33. Організаційно-правові основи стратегії національної безпеки й воєнної безпеки України: практичні аспекти державного управління / М.І.Шпура, І.В.Романов, Ф.В.Саганюк та ін. –К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2006. 238 с.
34. Державне управління сектором безпеки і оборони України: теорія, практика, стратегія: монографія / І.В.Романов,Ф.В.Саганюк, В.М.Воробйов та ін. –К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007. 218 с.
35. Богданович В.Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. К.: Тираж, 2003. 322 с.
36. Горбатенко В. Римський клуб і організація трансдисциплінарних проектів з довгострокового прогнозування глобальних проблем / *Політичний менеджмент*, №3, 2012. С.52-64.
37. Глобалізація і сучасний міжнародний процес: монографія / За заг. ред. Б.Гуменюка і С.Шергіна. К.: Університет «Україна», 2009. 508 с.
38. Грубов В.М. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма: монографія. К.: Тов. «ФАДА, ЛТД», 2007. 554 с.
39. Дергачев В.А. Геополітика: монографія. К.: ВИРА-Р, 2000. 448 с.
40. Качинський А.Б., Молоченко Д.Р. Індикатор могутності держави — важливий інструмент системного аналізу та стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2016, № 1.-С.17-25
41. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
42. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
43. Указ Президента України №121/2021. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
44. Указ Президента України №392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
45. Міжнародне право: підручник Войціховський, А. В.; Voitsikhovskiy, A. V.; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5629-8852>
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9229>

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЧАСТИНА 1	
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ОСНОВИ ЇХ АНАЛІЗУ	5
ЛЕКЦІЯ 1. Чинники, які впливають на міжнародні відносини та роль військової сили у міжнародних стосунках.....	5
1.1. Види, типи міжнародних відносин та чинники, що на них впливають.....	5
1.2. Основні фактори доцільності зміни сучасної парадигми міжнародних відносин	6
1.3. Зміна уявлень про державний суверенітет в міжнародних відносинах	9
1.4. Сучасна роль військової сили у міжнародних стосунках	11
ЛЕКЦІЯ 2. Загальна характеристика сучасних воєнно-політичних конфліктів.....	15
2.1. Природа соціальних конфліктів та критерії їх класифікації.....	15
2.2. Особливості воєнно-політичних (збройних) конфліктів.....	17
2.3. Характеристика впливу воєнно-політичних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи	18
2.4. Визначальні чинники еволюції воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.	20
2.5. Мета та загальна характеристика воєнно-політичних конфліктів у XXI ст.....	22
ЛЕКЦІЯ 3. Воєнно-політичні відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів та їх типи.....	25
3.1. Воєнно-політичних відносини як середовище воєнно-політичних конфліктів	25
3.2. Сутність та особливості класичних, проксі-війн та гібридних війн.....	26
3.3. Сутність та особливості мережевих та приватизованих війн	27
ЛЕКЦІЯ 4. Основи аналізу воєнно-політичних конфліктів та класична модель міждержавного протиборства	30
4.1. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування передумов воєнно-політичного (збройного) конфлікту.....	30
4.2. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту.....	31
4.3. Фази, стадії розвитку політичної складової воєнно-політичного конфлікту та його функціональний аналіз	33
4.4. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов збройних конфліктів.....	34
4.5. Класична модель міждержавного протиборства та етапи її реалізації.....	35
ЧАСТИНА 2	
ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ	39
ЛЕКЦІЯ 5. Технології та інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів.....	39
5.1. Передумови адекватності результатів та принципи аналізу воєнно-політичної обстановки	39
5.2. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнно-політичних конфліктів.....	41
5.3. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання воєнно-політичних конфліктів.....	42

5.4. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів	44
--	----

ЛЕКЦІЯ 6. «Актори» світової політики та підходи до дослідження міжнародної безпеки .....

6.1. Проблема забезпечення стабільності (безпеки) системи міжнародних відносин.....	46
6.2. Поняття «актор» міжнародних відносин та основні риси міжнародних урядових і неурядових організацій.....	48
6.3. Основні цілі міжнародних неурядових організацій в міжнародних відносинах	50
6.4. Концепції глобального менеджменту у контексті підходів до дослідження міжнародної безпеки	53

ЛЕКЦІЯ 7. Основи міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки та системи колективної безпеки .....

7.1. Поняття права міжнародної безпеки.....	56
7.2. Поняття та ознаки системи колективної безпеки і системи колективної самооборони.....	58
Універсальна система колективної безпеки в рамках ООН.....	58
7.3. Регіональні системи колективної безпеки.....	62
7.4. Правове регулювання індивідуального застосування сили.....	64
7.5. Правове регулювання роззброєння та обмеження озброєнь.....	69

ЛЕКЦІЯ 8. Основи міжнародного та гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах.....

8.1. Поняття, принципи та джерела міжнародного права	71
8.2. Поняття війни та збройного конфлікту у міжнародному гуманітарному праві	72
8.3. Сторони та учасники збройного конфлікту згідно норм міжнародного гуманітарного права	74
8.4. Міжнародно-правовий захист жертв війни	76
8.5. Засоби та методи війни, нейтралітет під час війни.....	80

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ .....

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....

Навчальне видання

СИТНИК Григорій Петрович

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Курс лекцій

для студентів галузі знань: 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, які навчаються спеціальністю: 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) за другим освітнім рівнем вищої освіти (магістр)

Видання подається в авторській редакції та надруковано
з оригінал-макета автора

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 8,4. Наклад 100. Зам. №.23/01
Гарнітура Calibri. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 23.01.2023

Видавець та виготовлювач
ТОВ «САК Лтд»
вул. Володимирська, 7, м. Київ, 01025, Україна
☎ (044) 247-97-72; e-mail: sakprint@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6360 від 16.08.2018